

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

Р 526

ПРАПОР МАРКСИЗМУ- ЛЕНІНІЗМУ

ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН ІНСТИТУТУ
ФІЛОСОФІЇ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА
В У А М Л І Н

№ 1
СІЧЕНЬ-ЛЮТИЙ
1932

ПАРТВИДАВ «ПРОЛЕТАР»

ПРОЛЕТАРІ ВСІХ КРАЇН, ЄДНАЙТЕСЯ!

ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ

ДВОМІСЯЧНИЙ ОРГАН ІНСТИТУТУ
ФІЛОСОФІЇ ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА
ВУАМЛІН

№ 1
СІЧЕНЬ - ЛЮТИЙ

ПАРТВИДАВ „ПРОЛЕТАР“
1932

Бібліографічний опис цього видання вищено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інш. покажчиках Української Книжкової Палати

[REDACTED]

Літ-едактор
Ткаченко. Техкер М. Сідович. Здано до
складання 29 березня 1932 рок., підписано
до друку 22 квітня 1932 року. Партіандав
№ 244. Тираж 3.000. Укрголовліт № 1232.
25 Березня. 1932 року. Замовлення № 478.
1 1/2 д.ук. аркуш в. Папір 7: X 105/16
(137.000 прук. знаків у 1 арк. паперу).
Вийшло друком у травні 1932 р.

ЗАВДАННЯ МАРКСИСТСЬКО - ЛЕНІНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ В СВІТЛІ УХВАЛ XVII ПАРТКОНФЕРЕНЦІЇ

Ми вступили в період соціалізму і до кінця другої п'ятирічки збудуємо безкласове соціалістичне суспільство.

Розгорнений соціалістичний наступ цілим фронтом на капіталістичні елементи дав нечуване зростання продуктивних сил; ентузіазм мільйонів, скерований партією на виконання п'ятирічного пляну за чотири роки, забезпечив уже 1931 року вивершення фундаменту соціалістичної економіки.

Напруженням творчих сил пролетаріату і трудового селянства, під твердим керівництвом більшовицької партії, відбувається в нашій країні соціалістична реконструкція всього народнього господарства. Здійснюючи генеральну лінію на соціалістичну індустріалізацію країни, партія забезпечила поворот бідняцько-середняцьких мас на шлях усупільнення дрібновласницького селянського господарства, на шлях соціалізму. Радянський Союз уже став країною великого соціалістичного хліборобства. Здійснення гасла суцільної колективізації і ліквідації на її базі куркуля як класи остаточно підірвало коріння капіталізму в сільському господарстві, розв'язало ленінське питання „хто кого“ цілком і повнотою на користь соціалізму проти капіталізму не лише в місті, а й на селі.

Ці досягнення партія здобула в непримиренній боротьбі з контрреволюційним троцькізмом, з його буржуазною теорією про неможливість побудувати соціалізм у нашій країні, з його теорією про неминучість реставрації капіталізму — з троцькізмом, що став тепер передовим загоном контрреволюційної буржуазії. Партія домоглася цих успіхів, борючися з правим опортунізмом, що його лінія полягала не лише в зриві політики соціалістичного наступу і в безпосередній капітуляції перед куркульством та буржуазними елементами. Тільки рішуче борючися як з „лівим“, так і з правим опортунізмом та з примиренством до них, за генеральну лінію нашої партії, ВКП(б) забезпечила утворення засновків виконання першої п'ятирічки за чотири роки, розгром класового ворога і перемогу соціалізму в СРСР. (З постанови XVII партконференції).

XVII партконференція у своїх історичних постановах відбила це потужне зростання соціалізму і одночасно дала програму вивершення соціалістичної реконструкції всього народнього господарства, поставила, як практичне завдання, ліквідацію клас і побудування безкласового соціалістичного суспільства.

У світлі цих історичних постанов, всеукраїнський пленум Т-ва вояківничих матеріалістів-діалектиків, що відбувся 2—6 квітня, розглянув завдання, що стоять нині на філософському фронті.

* * *

Пленум у своїй роботі виходив з директив тов. Сталіна і ЦК ВКП(б) про теоретичну роботу. Ці директиви конкретизують і далі розвивають марксистсько-ленінське вчення про ролі і значення теорії, про єдність теорії і практики.

У цих директивах ми знаходимо цілу програму роботи для теоретичного фронту. У своїй промові на конференції аграрників-марксистів тов. Сталін цілком чітко поставив завдання ліквідувати розрив між теорією і практикою соціалістичного будівництва, підкресливши, що теоретична робота має не тільки не відставати від практики, а й випереджати її.

Тов. Сталін накреслив конкретні шляхи розвитку теорії, визначив ґрунтовні проблеми, що стоять перед аграрниками й економістами. На цій таки конференції він поставив питання про ліквідацію куркульства як класу і про вступ нашої країни в період соціалізму. Чи це не є зразок розроблення і розвинення марксо-ленінської теорії у зв'язку з практикою соціалістичного будівництва та класової боротьби пролетаріату?

У своїх замітках про економічну дискусію тов. Сталін з усією силою вдарив по талмудизуванню, по тих економістах, які, підпавши під вплив контрреволюційного меншовистського ідеалізму рубинщини, відійшли від актуальних проблем економіки переходового періоду й сучасного імперіалізму в царину талмудизованих абстракцій. Сталін повернув у цьому виступі теоретичний фронт до актуальних проблем сучасності, він загострив питання про розгорнену боротьбу на два фронти проти механістичної та ідеалістичної ревізії марксизму-ленінізму.

У виступах тов. Сталіна, у постанові ЦК ВКП(б) про журнал „Под знаменем марксизма“ чітко визначено розуміння ленінського етапу розвитку діалектичного матеріалізму, рішуче підкреслено потребу розгорнути боротьбу за марксо-ленінську філософію — проти механістичної ревізії його, як головної небезпеки, і проти меншовикуючого ідеалізму.

У своєму листі до редакції журналу „Пролетарська Революція“ тов. Сталін викрив тих, що протягають троцькістську контрабанду у вивчення історії більшовизму та історії пролетарської революції, викрив наклепи на Леніна й ленінську партію від троцькістських та інших контрабандистів. Тов. Сталін рішуче вдарив по гнилому лібералізмові, запламував „лібералізм відносно троцькізму, хоч і розбитого, та замаскованого“, лібералізм відносно троцькізму, який „давно вже перестав бути фракцією комунізму“ і сьогодні перетворився на передовий загін контрреволюційної буржуазії, як „головотяпство, що межує із злочином, зрадою робітничої класи“. Тов. Сталін у цьому листі підносить на вищий щабель вивчення історії більшовизму та нашої революції. У цьому листі тов. Сталіна знов з усією силою виступає значення ленінізму, як інтернаціонального пролетарського учення. Тов. Сталін направляє при цьому вістря боротьби проти тих, що розглядають ленінізм, як продукт російської саморідности, або самовільно визначають момент „виходу більшовизму на світову арену“, перекручуючи і ревізуючи таким чином міжнародне визначення і міжнародній характер більшовизму.

Так, у цілком конкретній формі, стосовно до різних галузей теоретичного фронту, партія дала чіткі директиви про нашу теоретичну роботу, про непримиренну боротьбу за марксистсько-ленінську теорію, — директиви, що піднімають цю непримиренність на рівень завдань сучасного етапу і тієї напруженості в боротьбі між марксизмом та анти-марксизмом, що характерна не тільки для нашої країни, а й для цілого світу.

Розглянені вище директиви й настанови не є ізольовані одна від одной. В усіх конкретних вказівках, що ураховують особливості кожної окремої ділянки теоретичного фронту, міститься те загальне, що стосується до всього теоретичного фронту в цілому, до всієї лінії розвитку марксо-ленінської теорії в наших умовах. Тому то кожен теоретичний робітник, на якій би ділянці він не працював, повинен керуватися всіма цими вказівками в їхньому нерозривному зв'язку, конкретизуючи їх для своєї галузі теоретичної роботи. Цілком невірно було б, якщо б філософ, наприклад, виходив з того, що до філософського фронту сто-

сується лише те, що було висловлено безпосередньо про філософію. Він, як і всякий інший науковий працівник, марксист-ленінець, повинен неухильно керуватися всією сукупністю зазначених директив, що становлять єдину програму для теоретичного фронту.

Як же відбилася боротьба за поворот на теоретичному фронті на стані філософської роботи? Після того, як викрито меншовикуючий ідеалізм дебординської групи, після того, як розгорнено боротьбу за марксистсько-ленінську філософію на два фронти — проти механістичної ревізії, як головної небезпеки, і проти меншовикуючого ідеалізму, — філософську роботу суттєво перебудовано. Вирвавши не одного філософського працівника з задхлої атмосфери пустих абстракцій, чужих і ворожих практиці соціалістичного будівництва та класової боротьби пролетаріату, скеровуючи з усією рішучістю вістря боротьби проти повзучого емпіризму, антиленінської, антидіалектичної природи механіцизму, поворот на філософському фронті спрямував увагу філософського колективу на розроблення актуальних проблем на основі ленінського принципу партійності у філософії. Визначальним і вирішальним у роботі філософського колективу стало розроблення питань, зв'язаних з ленінським етапом у розвитку діалектичного матеріалізму. Роботу скеровано на вивчення тих зразків діалектики, що їх дає нам партія у своїх постановах і в усій своїй роботі, її ЦК та з'їзди, на вивчення того, як діалектика застосовується і далі розвивається в працях тов. Сталіна. Поворот став стимулом до справжнього включення філософської роботи в боротьбу за генеральну лінію партії.

Проте, ці наслідки боротьби за поворот далеко ще недостатні. Позитивне розроблення проблем, що випливають з ленінського етапу, розгортається мляво. Не поставлено ще досі як слід вивчення того, як Ленін застосовував і розвивав діалектику і в своїх філософських роботах, і в усій своїй теоретичній та практичній діяльності. Філософський колектив не поставив на належну височину вивчення і дальше розроблення матеріалістичної діалектики. Досі ще немає потрібного пов'язання філософської роботи з практикою соціалістичного будівництва. Надзвичайно мало й незадовільно філософський колектив розроблює актуальні проблеми історичного матеріалізму, що їх висуває сучасний етап соціалістичного будівництва. Досі ще недосить спрямовано філософську роботу на бойові завдання природознавства й техніки.

Недостатність досягнених результатів роботи філософського колективу надзвичайно гостро виявляється в світлі постанов XVII партконференції. В них ще гостріше поставлено питання про пов'язання теорії з революційною практикою соціалістичного будівництва.

Величезна критична робота, проведена під час філософської дискусії і після неї, дала, безперечно, великі наслідки, викривши все гниле, антимарксістське, антиленінське в теоретичній та практичній роботі. Ті перекручення марксо-ленінської теорії, що повз них раніш проходили працівники теоретичного фронту, не помічаючи їх, не даючи їм належної відсічі, не піддаючи їх критиці, тепер, в атмосфері загаленої чуйности, розгорненої критики і самокритики, з усією рішучістю викривається. Так, на першому ж етапі філософської дискусії в дальшій боротьбі за поворот на філософському фронті, далі в зв'язку з листом тов. Сталіна, філософський колектив проявив велику активність у виявленні буржуазних антимарксістських теорій та їх впливів, у виявленні всілякої контрабанди троцькістської, націонал-демократичної, фашистської і соціал-фашистської. Але перехід до позитивного розроблення проблем досі надзвичайно відстає від вимог сучасного етапу соціалістичного будівництва і класової боротьби пролетаріату.

Зрушення у філософській роботі на Україні позначилося, як і в усьому СРСР, перш за все і головним чином у критичній роботі, що викрила

підчас філософської дискусії механіцизм тов. Семковського, його центризм, еkleктицизм; меншовикуючий ідеалізм тов. Юринця та інших. Далі, в зв'язку з листом тов. Сталіна, викрито ідеалістичні перекручення марксо-ленінської філософії і дрібнобуржуазне протиставлення себе колективі та керівній ролі партії на теоретичному фронті у тов. Марка; фашистську, соціал-фашистську і троцькістську контрабанду у тов. Демчука; фашистську контрабанду у тов. Бона.

Критичний перегляд журналу „Прапор Марксизму“ за минулий період, до реорганізації його з органу УІМЛ'у в орган Інституту Філософії та Природознавства, виявив у роботі журналу нічим не обмежений гнилий лібералізм до неприхованої пропаганди буржуазних ідей і всякого гатунку контрабанди. Досить згадати тут, як сама редакція журналу визначала його завдання, щоб зрозуміти, що ніякої настанови на забезпечення принципу партійності та увімкнення в боротьбу за генеральну лінію партії проти правого й „лівого“ ухилів, проти контр-революційного троцькізму, проти ухилів від ленінської національної політики, проти великодержавницького ухилу, як головної небезпеки, і проти українського націоналізму,— всього цього не було в роботі журналу. Редакція так визначала завдання журналу: „Журнал „Прапор Марксизму“ має своє завдання в тому, щоб скупчити біля себе марксистів України, друкуючи їхні наукові праці, особливо коли вони стосуються до марксистської теорії в її застосуванні до української дійсності“ („Прапор Марксизму“, № 1, 2, 3 за 1930 рік). Фактично в журналі панував самоплив: в ньому вміщали майже все, що надсилалося до редакції.

Філософський відділ журналу характеризує те, що в ньому, як основний напрямок, панував меншовикуючий ідеалізм, у ряді статтів переплітаючись з механістичною ревізією марксизму-ленінізму. В журналі, крім того, можна знайти просту апологетику фашизму (наприклад, стаття тов. Бона в № 3 за 1929 рік); контрабанду троцькістських і соціал-фашистських поглядів, фальсифікацію і перекручення питання про боротьбу Леніна проти філософського ревізіонізму II Інтернаціоналу (стаття тов. Демчука „Нариси про сучасну німецьку філософію“ в № 2 за 1930 рік). В № 2 за 1930 рік без усяких приміток редакції вміщено статтю тов. Глухенка: „Про теорію діалектики Плеханова“ де гегеліанщина, нерозуміння й фальсифікація того нового, що дав Ленін у розв'язковій матеріалістичної діалектики, сполучається з неймовірною плутаниною в ряді суттєвих питань. На сторінках журналу знайшов собі місце Бойко, відомий своєю пропагандою куркульської ідеології в брошурі „Діалектика продуктивних сил і виробничих відносин. В. № 3 за 1929 рік він не тільки пропагує механістичний твір Бухаріна „Теорія історичного матеріалізму“, він також змішує в одну кучу, як марксистські роботи: роботи Кавтського, Кунова, Солнцева, Плеханова й Леніна. Не будемо тут зупинятися на хибних статтях т. т. Очинського, О. Попова, та інші. Сказаного вже досить, щоб мати уявлення про журнал „Прапор Марксизму“ за минулий період.

Нумер журналу „Прапор Марксизму Ленінізму“, що вийшов після реорганізації журналу, являє собою значний крок уперед на шляху оздоровлення роботи журналу і перебудови його; але досягнення під цим поглядом далеко ще недостатні. Бригада ТВМД, що рецензувала журнал, цілком слушно відзначила недостатність, а подекуди формальний характер самокритичних статтів, уміщених в цьому журналі. Зокрема, треба відзначити хибне тлумачення у статті тов. Семковського питання про співвідношення різних складових частин марксизму-ленінізму, що виявилось у його твердженні, ніби він (тов. Семковський) уже давно зрозумів вначення Леніна в розробленні теорії диктатури пролетаріату і різницю в цьому питанні між Леніном та Плехановим, хоч і не зрозумів ще тоді різницю між ними в галузі основ матеріалістичного розуміння історії та в розу-

мінні матеріалістичної діалектики. Для нумера журналу, що вийшов після реорганізації, характерне також і те, що в ньому немає ще позитивного розроблення проблем.

Перехід до позитивної розробки проблем у філософській роботі на Україні ще більш відстає від вимог сучасного етапу, ніж в роботі філософського колективу Москви та Ленінграду. Роботу спрямовано на розроблення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріалізму, на розроблення актуальних істматівських проблем, на бойові завдання природознавства і техніки, — і це відбилося в плянах науково-дослідної роботи. Але досі ще, крім окремих доповідів і статтів (в журналах „Прапор Марксизму-Ленінізму“ і „За марксо-ленінське природознавство“, (що здані до друку), ми не маємо більш-менш значної реалізації плянів, не маємо ще досі серйозної наукової продукції. Притягнення до науково-дослідної роботи т. т. із периферії і перебудова роботи на засадах колективності не вийшли ще із своєї початкової стадії.

Певну роботу переведено лінією постановки наукових доповідів для партійного і робітничого активу на периферії (в Донбасі і т. інш.); силами Інституту Філософії і ТВМД переведені семінари для військового активу; розпочато роботу на харківських підприємствах.

Історичні постанови XVII партконференції ставлять особливі вимоги до теоретичної роботи, зокрема до філософського фронту. Величезним всесвітньо-історичного значення фактом сучасності є те, що „основне політичне завдання другої п'ятирічки — це остаточна ліквідація капіталістичних елементів і кляс взагалі, цілковите знищення причин, що породжують клясову нерівність та експлуатацію, і подолання пережитків капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворення всієї трудящої людности країни на свідомих і активних будівників безклясового соціалістичного суспільства“.

Коли вірно те, що кожна велика історична епоха приносить нові потвердження і нові тріумфи Марксовому ученню, — а це, безперечно, вірно, — то величезний тріумф марксизму-ленінізму є епоха пролетарської революції, перемога соціалізму в СРСР, що поставила на порядок дня, як практичне завдання другої п'ятирічки, остаточну ліквідацію кляс та побудову безклясового соціалістичного суспільства. Те, що було геніяльним теоретичним передбаченням основників марксизму, стало і стає за наших днів реальним фактом.

У статті „Исторические судьбы учения К. Маркса“ Ленін пише: „Головне в ученні Маркса, це — з'ясування всесвітньо-історичної ролі пролетаріату, як творця соціалістичного суспільства“. Конкретизуючи це питання для ленінізму, як марксизму доби імперіалізму та пролетарської революції, тов. Сталін головне в ленінізмі визначає так: „Головне в ленінізмі є питання про диктатуру пролетаріату, розроблення цього питання, обґрунтування і конкретизація його“.

Маркс, Енгельс і Ленін цьому головному і підпорядкували всю свою теоретичну і практичну діяльність; у нерозривному зв'язку з цим головним вони розроблювали матеріалістичну діалектику, як корінну теоретичну основу марксизму, неухильно застосовуючи цю міцну теоретичну зброю до теоретичного розроблення марксизму та до організації революційно-критичної практичної діяльності пролетаріату.

Завдання філософського фронту не можна розглядати поза зв'язком з головним у марксизмі-ленінізмі. Їх треба підпорядкувати цьому головному, беручи його у всій тій конкретності, в якій воно виступає на сучасному етапі. Таким чином, перед філософським колективом стоїть завдання розробити питання, зв'язані з ліквідацією кляс у другій п'ятирічці, питання про ролі диктатури пролетаріату, як знаряддя ліквідації кляс і цілковитого перетворення нашого суспільства на безклясове соціалістичне суспільство; питання про продукти і сили і продукційні відносини,

як воно конкретизується в наших умовах, питання про надбудови та їх ролі за сучасних умов, зокрема питання про ідеологію в зв'язку з завданням подолати рештки капіталізму у свідомості людей. Ось що має правити за вихідні точки в роботі філософського колективу.

В нерозривному зв'язку з *головним* у марксизмі-ленінізмі філософський колектив повинен вивчати і розроблювати матеріялістичну діалектику, як філософську науку. Тільки в цьому зв'язку і можна буде забезпечити плідну філософську роботу, вільну від схоластики і від рецидивів механізму та меншовикующего ідеалізму. Тільки тоді це буде справжньою роботою над матеріялістичною діалектикою, що її Маркс, за висловом Леніна, „практично застосовував у своєму „Капіталі“ та в своїх історичних і політичних працях і застосовував з таким успіхом, що тепер... кожен день пробудження до життя нових народів і нових клас все більше підтверджує марксизм“.

Ми ж тепер можемо сказати, що наше вивчення та розроблення матеріялістичної діалектики має бути вивченням і розробленням тієї діалектики, що її з таким успіхом застосували Маркс, Енгельс і Ленін, з таким успіхом застосовує наша партія, застосовує в своїх працях тов. Сталін, так що справді кожен день розвитку світової пролетарської революції; кожен день велетенського соціялістичного будівництва все більше підтверджує марксизм-ленінізм.

Ставлячи собі за завдання розроблення матеріялістичної діалектики в нерозривному зв'язку з усім марксо-ленінським ученням та *головним* у ньому, з усією теорією і практикою марксизму-ленінізму, ми повинні давати рішучу відсіч усяким спробам затушковувати значення матеріялістичної діалектики, як корінної теоретичної основи марксизму-ленінізму, значення матеріялістичної діалектики, як *філософської науки*. Хто в тій чи іншій формі підриває корінні теоретичні основи марксизму-ленінізму, — а ігнорування чи навіть будь-яка недооцінка матеріялістичної діалектики, як філософської науки, є підриєв корінної теоретичної основи марксизму-ленінізму, — той калічить марксизм-ленінізм, той вириває з нього живу душу, той намагається роззброїти нас у боротьбі за марксо-ленінську теорію, за головне в марксизмі-ленінізмі, за цілковиту побудову безклясового соціялістичного суспільства в СРСР, за перемогу світової і пролетарської революції.

Розроблення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріялізму означає розроблення, в нерозривному зв'язку з *головним* у марксизмі-ленінізмі, його філософської основи — матеріялістичної діалектики, спираючись на все те нове, що дав Ленін, розроблюючи та розвиваючи матеріялістичну діалектику, як філософську науку, як єдність діалектики, логіки і теорії пізнання, підносячи на вищий щабель усі проблеми матеріялістичної діалектики, а особливо вчення про закон єдності протилежностей, і послідовно розвиваючи теорію відбиття.

Розроблення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріялізму означає висвітлення міжнароднього значення боротьби Леніна за філософську основу марксизму протягом всієї історії більшовизму, — його боротьби проти філософського ревізіонізму II Інтернаціоналу, не тільки типу Берншайна і Кавтського, але і лівих соціал-демократів (Мерінг, Люксембург та інш.) і Плеханова.

Вивчаючи та розроблюючи ленінський етап у розвитку діалектичного матеріялізму, філософський колектив повинен з усією повнотою вивчати праці тов. Сталіна, що становлять собою дальшу конкретизацію і розвинування матеріялістичної діалектики, як корінної теоретичної основи марксизму-ленінізму, як корінної теоретичної основи політики нашої партії і Комінтерну.

Пленум рішуче поставив завдання спрямувати роботу товариства на бойові завдання природознавства й техніки. Ленін не один раз підкрес-

лював значення „діалектичного оброблення історії людської думки, науки й техніки“. Ця робота становить суттєву складову частину розроблення матеріалістичної діалектики, як філософської науки.

Цю роботу ми повинні провадити на основі Ленінового принципу партійності філософії й науки і в нерозривному зв'язку з тими актуальними проблемами, що їх ставить перед природознавством і технікою практика соціалістичного будівництва.

На сучасному етапі нашого соціалістичного наступу, коли „техніка вирішує все“, коли „основним і вирішальним господарським завданням другої п'ятирічки є завершення реконструкції всього народнього господарства, утворення найновішої технічної бази для всіх галузів народнього господарства“, філософський колектив повинен приділити особливу увагу теоретичному розробленню актуальних проблем природознавства і техніки, зокрема проблеми витворення соціалістичної техніки.

В боротьбі за діалектичний матеріалізм у природознавстві ми повинні перейти від нерегулярної, несистематичної роботи до розгорненої плянкової роботи, правильно розташовуючи свої сили і беручи активну участь в роботі озброєння широких верств наукових працівників - природознавців і техніків — матеріалістичною діалектикою.

На фронті природознавства ми маємо одну з вирішальних ділянок боротьби за діалектичний матеріалізм. Ми повинні добре розуміти значення Ленінового твердження про те, що „без філософського обґрунтування ніякі природничі науки, ніякий матеріалізм не може витримати боротьбу проти натиску буржуазних ідей і реставрації буржуазного світогляду“. „Щоб витримати цю боротьбу, — казав Ленін, — і перевести її до кінця з повним успіхом, природознавець повинен бути сучасним матеріалістом, свідомим прихильником того матеріалізму, що його представляє Маркс, себто повинен бути діалектичним матеріалістом“. Ми повинні зробити всі висновки з цих слів Леніна, намічаючи програму своєї роботи.

Перемоги соціалізму в СРСР, перемоги свідомо-плянового принципу в народньому господарстві, що звільняє трудящих від несподіванок і непевности за наступний день, невпинне піднесення матеріально-побутового стану робітників і колгоспників надзвичайно звужують соціальну базу релігії не лише в місті, а й на селі, створюють усі передумови для засвоєння найширшими масами комуністичного діалектико-матеріалістичного світогляду.

Було б, проте, найшкідливішою, правоопортуністичного гатунку помилкою вважати, що за цих умов антирелігійна пропаганда тепер нібито втрачає свою актуальність, як справа великого політичного й культурного значення. В боротьбі проти соціалізму, що переможно наступає розгорненим фронтом, капіталістичні елементи, особливо куркуль, мобілізують усі свої сили й засоби. Один із цих засобів в їхніх руках — це є релігія і її організація.

За нинішніх умов, коли форми відвертої контрреволюційної боротьби з нами засуджені на провал, контрреволюційна діяльність і антирадянська агітація, замаскована релігійними гаслами, є той засіб, що до нього особливо охоче вдається класовий ворог. Він користується з того, що певна частина трудящих, частина найбільш політично відстала і найменш залучена до активної і свідомої участі в будівництві соціалізму, все ще не позбулася релігійних забобонів.

Характеристичне для контрреволюційної діяльності сучасних релігійних організацій є не тільки те, що боротьбу проти соціалізму вони провадять замасковано, приховано. В цій боротьбі релігійні організації всіх напрямків і угруповань об'єднуються в єдиний антирадянський фронт, при чому їхня діяльність пов'язується з тією контрреволюційною боротьбою, з готуванням інтервенції, що її провадять проти СРСР міжнародня буржуазія і церква.

Як церковники, так і сектанти всіх барв на наших підприємствах борються проти соціалістичних форм праці, докладають усіх зусиль, щоб

зірвати безперервне виробництво. Вони вдаються навіть до прямих шкідницьких актів: ламають машини, псують інструмент тощо. Проповідуванням релігійних ідей вони дають ідеологічне виправдання антипротарським тенденціям і виявам рвацтва, ледарства, зрівнялівки тощо. На селі, дружною поєднуючись з куркулем, релігійники чинять опір колективізації. На користь міжнародньому імперіалізові, церковники, а особливо сектанти, своєю релігійно-паціфістською пропагандою намагаються підточувати обороноздатність нашої країни, ідеологічно роззброювати перед лицем міжнародньої контрреволюції ту частину трудящих, що перебуває ще під релігійним впливом.

Отжеж і на сьогодні наше завдання є — найширшим фронтом провадити боротьбу за викорінення релігійних пережитків, боротися за звільнення решти трудящих від релігійного дурману, провадити щонайупертішу ідейну боротьбу проти церкви і всіляких релігійних організацій, нещадно викриваючи їхню контрреволюційну ролю. „Антирелігійна пропаганда є той засіб, що має довести до кінця справу ліквідації реакційного духівництва“ (Сталін). А тому антирелігійна пропаганда мусить і надалі залишатися в наших руках дівою зброєю проти релігії та духівництва аж до остаточної ліквідації їх.

У світлі завдань, що їх поставила XVII всесоюзна партконференція, — зокрема, завдання подолати пережитки капіталізму в економіці і свідомості людей, по-соціалістичному перевиховати колгоспника, — значення боротьби проти релігії, як одного з найміцніших і найглибших пережитків капіталізму, ще більше зростає. В світлі цих завдань науково-дослідна й масова атеїстична робота стає ще складнішою, ще відповідальнішою. І це тому, що боротьба проти релігійної ідеології на теперішньому етапі ускладнюється тим, що ми мусимо боротися не тільки і навіть не стільки проти грубої церковницької релігії, як мусимо розгорнути боротьбу проти найглибших, найвитонченіших залишків старого релігійно-ідеалістичного світогляду. Войовничий пролетарський атеїзм надалі мусить бути надійною і разючою зброєю проти всіх і всіляких фетишистських ідей і уявлень, що становлять собою залишки свідомості перекрученого суспільного буття капіталізму. Наша атеїстична пропаганда мусить допомогти найширшим трудовим масам подолати всілякі містифікаційні ідеологічні виверти, що тягнуть іще над громадським і індивідуальним побутом, що виявляються в різних звичаях, навичках, традиціях тощо.

Одночасно антирелігійна пропаганда мусить чимдалі в більшій мірі включати в себе пропаганду позитивних елементів комуністичного світогляду: вона мусить бути і пропагандою основ діалектичного матеріалізму, зняряддя марксо-ленінського перевиховання найширших мас трудящих міста й села. Тепер фронт антирелігійної пропаганди, як ніколи раніше, перетворюється на найширший фронт масової пропаганди діалектичного матеріалізму.

Але чи відповідає теоретичний рівень антирелігійної пропаганди цим новим посталим перед нами завданням? Ні, цей рівень цим завданням ще не відповідає. На атеїстичному фронті ліквідація відставання теоретичної думки від практичних завдань боротьби проти релігії, боротьби за соціалістичну свідомість є найвідповідальніше завдання, що його здійснення треба поставити в центр уваги не лише антирелігійників, але всього філософського колективу. Боротьба за ленінський етап у розвитку пролетарської атеїстичної теорії — таке нині основне гасло для робітників атеїстичного фронту.

Практичне здійснення цього гасла має сконкретизуватися в опрацюванні всієї теоретичної спадщини Леніна з питань релігії та пролетарської боротьби проти неї і в нещадному викритті та переборенні всіх і всіляких антимарксистських, буржуазних і опортуністичних теорій і поглядів, що дуже ще поширені в атеїстичній науково-дослідній і масовій літературі.

Поворот на філософському фронті до завдань соціалістичного будівництва ще не став у належній мірі поворотним пунктом в організаційній і масовій роботі організації ТВМД.

Не перебудувавши своєї роботи, ТВМД не може виконати своєї величезної ролі, як масової бойової організації, що веде пропаганду марксо-ленінської філософії і боротьбу проти буржуазних теорій та проти усяких ухилів від марксизму-ленізму. Перш за все, ТВМД і до цього часу ще не стало всеукраїнською організацією масової пропагандистської роботи і своїм розмахом у роботі не відповідає теперішнім вимогам і тим завданням, що їх поставила партія в справі марксо-ленінського виховання тисяч і мільйонів членів партії та ленінського комсомолу, а також багатомільйонного робітничого й колгоспного активу.

За основну вісь масової роботи ТВМД повинні стати рішення XVII партконференції, їх популяризація і наукове розроблення тих проблем, що їх висунула XVII партконференція.

Розгортання масової роботи ТВМД і піднесення її до рівня завдань соціалістичного будівництва, розгортання теоретичної роботи з марксо-ленінського виховання вимагає утворення нових кадрів висококваліфікованих пропагандистів. З цією метою треба буде накреслити цілу низку заходів, які забезпечили б підготову нових філософських кадрів. Для цього треба використати такі форми, як підготова й перепідготова викладачів діямату при обласних організаціях ТВМД, а також запровадити форму заочного навчання. З цією ж метою слід організувати цілу низку семінарів для підготовки й перепідготовки партійного і комсомольського активу, особливо для пропагандистів партійної і комсомольської освітньої мережі.

Лист тов. Сталіна до редакції журналу „Пролетарская Революция“ вимагає збільшення партійної чуйності до питань видавничої роботи. Викрита ТВМДУ в зв'язку з листом тов. Сталіна троцькістська і соціал-фашистська контрабанда в роботах окремих членів Т-ва показує, що на цій ділянці видавничої роботи після повороту не забезпечено того, щоб усім видавничу роботу перейняли ленінською партійністю. Як ніколи, перед філософським колективом постають величезні творчі завдання щодо поліпшення якості теоретичної роботи. В найкоротший термін треба забезпечити підручниками з діалектичного матеріалізму наші виші, партійну і комсомольську освітню мережу; забезпечити також популярною бойовою літературою масовий робітничий і колгоспний актив.

Збільшення нашої партійної чуйності до боротьби з будь-якими спробами ревізії марксизму-ленізму, поліпшення якості теоретичної роботи повинні стати бойовим завданням у роботі організації ТВМД.

Треба ширше розгорнути масову пропаганду технічних знань, пропаганду діямату серед інженерно-технічних кадрів.

Будівництво культури пролетарської змістом і національної формою, на основі неухильного запровадження Ленінової національної політики, в боротьбі на два фронти — проти великодержавного шовінізму, як головної небезпеки, та місцевого націоналізму є одним з найважливіших завдань ТВМД в його теоретичній і масовій роботі.

Одною з найважливіших ділянок роботи ТВМД є військова робота. Треба ширше залучити філософський колектив до цієї роботи, і особливо до розроблення проблем війни, до популяризації вчення Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна про війну.

ТВМД досі не виконало своєї провідної ролі щодо братських товариств матеріалістів-діалектиків (техніки, фізики, математики, біології, педагогіки та інш). Такий стан є цілком ненормальний. Треба зміцнити зв'язок ТВМД з цими товариствами, допомагаючи їм в озброєнні марксо-ленінською діалектикою.

Виконання всіх цих завдань, що стоять на сучасному етапі перед ТВМД, неможливе без того, щоб не перебудувати всю роботу на основі оперативного керівництва, на основі перевірки виконання і відповідальності кожного за доручену роботу. Треба всю роботу перебудувати так, щоб забезпечити найбільші успіхи соцзмагання між осередками і організаціями, розгорнути ударництво і в той же час забезпечити партійну самокритику знизу до верху.

Тільки на засадах партійности, на основі боротьби за генеральну лінію партії, проти правого ухилу, як головної небезпеки, і проти „лівого“ ухилу, проти всіляких спроб ревізії марксо-ленінської теорії, проти контрабанди контр-революційного троцькізму в боротьбі на два фронти з механіцизмом, як головною небезпекою, і меншовикующим ідеалізмом, в боротьбі з гнилим лібералізмом,— ще більше зміцніє і згуртується філософський колектив для виконання всесвітньо-історичних завдань XVII партконференції.

Виходячи з того, що марксо-ленінська теоретична робота, як і вся справа будівництва соціалізму має інтернаціональне значення, Всеукраїнське товариство войовничих матеріалістів-діалектиків, як складова частина Всесоюзного товариства, повинне поставити своїм завданням допомогу братським компартіям в їх боротьбі проти фашистських і соціал-фашистських теорій, в їх боротьбі за повалення капіталізму, за диктатуру пролетаріату і світовий комунізм.

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІЇ БІЛЬШОВИЗМУ

Лист до редакції журналу „Пролетарская Революция“

Шановні товариші!

Рішуче протестую проти вміщення в журналі „Пролетарская Революция“ (№ 6, 1930 р.) антипартійної й напівтроцькістської статті Слуцького — „Большевики о германской социал-демократии в период ее передвоенного кризиса“ як статті дискусійної.

Слуцький твердить, що Ленін (більшовики) недооцінював небезпеку *центризму* в німецькій і взагалі передвоєнній соціально-демократії, цебто недооцінював небезпеку прихованого опортунізму, небезпеку примиренства з опортунізмом. Інакше кажучи, за Слуцьким виходить, що Ленін (більшовики) не провадив непримиренної боротьби проти опортунізму, бо недооцінювати центризм є, власне, відмовлятися од розгорнутої боротьби проти опортунізму. Виходить, отже, що Ленін у період перед війною не був іще справжнім більшовиком, що тільки в період імперіялістичної війни або навіть наприкінці цієї війни Ленін став справжнім більшовиком. Так оповідає в своїй статті Слуцький. А ви, замість заплямувати цього новоявленого „історика“, як обмовника й фальсифікатора, встряваєте з ним у дискусію, даєте йому трибуну. Не можу не протестувати проти вміщення у вашому журналі Слуцького статті, як статті дискусійної, бо не можна перетворювати на предмет дискусії питання про Ленінів *більшовизм*, питання про те, чи *провадив* Ленін принципіальну непримиренну боротьбу проти центризму, як певної відміни опортунізму, чи не *провадив* її, чи *був* Ленін справжнім більшовиком, чи *не був* ним.

У своїй заяві „від редакції“, надісланій до ЦК 20 жовтня, ви визнаєте, що редакція допустилася помилки, вмістивши статтю Слуцького як статтю дискусійну. Це, звичайно, добре, хоч заява редакції й дуже забарилася. Але ви допускаєтесь у своїй заяві нової помилки, декларуючи, що „редакція вважає політично надзвичайно актуальним і кінче потрібним далі опрацювати на сторінках журналу „Пролетарская Революция“ ціле коло проблем, пов'язаних із взаємовідносинами більшовиків з передвоєнним II Інтернаціоналом“. Це значить, що ви маєте намір знову втягти людей в дискусію з питань, що є аксіомами більшовизму. Це значить, що питання про Ленінів більшовизм ви знову гадаєте перетворити с аксіоми на проблему, що потребує „дальшого опрацювання“. Чому, на якій підставі? Всім бо відомо, що ленінізм народився, виріс і зміцнів в нещадній боротьбі проти опортунізму всіх мастей, в тому числі проти центризму на Заході (Кавтський), проти центризму в нас (Троцький та інші). Цього не можуть заперечувати навіть одверті вороги більшовизму. Це — аксіома. А ви тягнете нас назад, намагаючись перетворити аксіому на проблему, що підлягає „дальшому опрацюванню“. Чому? На якій підставі? Може через необізнаність з історією більшовизму? Може заради гнилого лібералізму, щоб Слуцькі та інші учні Троцького не могли сказати, що їм затуляють рота? Досить

дивний лібералізм, що його проводиться коштом кривих інтересів більшовизму...

Що власне вважає редакція за гідне дискусійного розгляду в статті Слущького?

1. Слущький твердить, що Ленін (більшовики) не провадив лінію на розрив, на розлам з опортуністами німецької соціально-демократії, з опортуністами II Інтернаціоналу передвоєнного періоду. Ви хочете дискутувати проти цієї троцькістської тези Слущького. Але що тут є дискусійного? Хіба не ясно, що Слущький просто кидає наклеп на Леніна, на більшовиків? Наклеп треба заплямувати, а не перетворювати на предмет дискусії.

Кожний більшовик знає, якщо він справді більшовик, що Ленін ще задовго перед війною, приблизно з 1903—1904 р.р., коли оформилася в Росії група більшовиків і коли вперше об'явилися ліві в німецькій соціально-демократії,— провадив лінію на розрив, на розлам з опортуністами і в нас, у російській соціально-демократичній партії, і там, у II Інтернаціоналі, зокрема в німецькій соціально-демократії. Кожний більшовик знає, що саме тому більшовики вже тоді (1903—1905 р.р.) зажили собі в лавах опортуністів II Інтернаціоналу почесної слави „розламників“ і „дезорганізаторів“. Але що міг зробити Ленін, що могли зробити більшовики, коли ліві соціально-демократи в II Інтернаціоналі і, насамперед, у німецькій соціально-демократії являли собою кволу й немічну групу, організаційно неформлену, ідеологічно непідковану, групу, що боялася навіть вимовити слово „розрив“, „розлам“? Не можна ж вимагати, щоб Ленін, щоб більшовики учинили з Росії за лівих розлам у західних партіях. Я не кажу вже про те, що організаційна й ідеологічна слабкість була характерною рисою лівих с.-д. не тільки за передвоєнного періоду. Вона, ця негативна риса, як відомо, збереглася за лівими і в період після війни. Всім відома оцінка німецьких лівих с.-д. у відомій Леніновій статті „про брошуру Юніюса“¹, що її написано в жовтні 1916 року, цебто більш як через два роки після початку війни, де Ленін, критикуючи цілий ряд якнайсерйозніших політичних помилок лівих с.-д. в Німеччині, говорить про „слабкість усіх німецьких лівих, обплутаних з усіх боків ганебною сіткою кавтськіянського лицемірства, педантизму, „приязности“ до опортуністів“, де він говорить про те, що „Юніюс не позбувся цілком „оточення“ німецьких, навіть лівих соціально-демократів, які бояться розламу, бояться договорувати до кінця революційні гаєла“.

З усіх угруповань II Інтернаціоналу російські більшовики були тоді єдиним угрупованням, здатним із своїм організаційним досвідом та ідеологічною підкованістю розпочати щось серйозне в розумінні безпосереднього розриву, розламу із своїми опортуністами в своїй, російській соціально-демократії. От якби Слущькі спробували були навіть не довести, а просто припустити, що Ленін і російські більшовики не використали всієї своєї могутності на те, щоб організувати розлам з опортуністами (Плеханов, Мартов, Дан) і вигнати центристів (Троцький та інші прихильники серпневого бльоку),— то тоді можна було б сперечатися про Ленінів більшовизм, про більшовизм більшовиків. Але в тім то й річ, що Слущькі не сміють навіть словом прохопитись на користь такого нісенітного припущення. Не сміють, бо знають, що відомі всім факти рішучої політики розриву з опортуністами всіх мастей, що її провадили російські більшовики (1904—1912 р.р.), кричать проти такого припущення. Не сміють, бо знають, що другого ж таки дня їх поставлять на позорище.

Але от питання: чи могли російські більшовики здійснити розлам із своїми опортуністами й центристами-примиренцями задовго перед імперіалістською війною (1904—1912 р.р.), не проводячи, разом з тим, лінію на розрив, лінію на розлам з опортуністами й центристами II Інтернаціоналу? Хто може сумніватися в тому, що російські більшовики вважали свою

¹ Юніюс — Роза Люксембург, лідер лівих с.-д. в німецькій соціально-демократії.

політику супроти опортуністів і центристів за зразок політики для лівих на Заході? Хто може сумніватися в тому, що російські більшовики всіляко спонукали лівих с.-д. на Заході, зокрема, лівих у німецькій соціально-демократії, на розрив, на розлам із своїми опортуністами й центристами? Невинні Ленін і російські більшовики в тому, що ліві с.-д. на Заході виявили себе недійшними, щоб наслідувати російських більшовиків.

2. Слуцький закидає Ленінові й більшовикам, що вони не підтримували лівих у німецькій соціально-демократії рішуче й безповоротно, що вони підтримували їх лише з серйозними застереженнями, що фракційні міркування заважали їм підтримувати лівих до кінця. Ви хочете дискутувати проти цього шахрайського й наскрізь фалшивого закиду. Але що тут власне дискусійного? Хіба не ясно, що Слуцький тут маневрує й намагається приховати фалшивим закидом проти Леніна й більшовиків справжні прогалини в позиції лівих у Німеччині? Хіба не ясно, що більшовики не могли підтримувати лівих у Німеччині, що раз-у-раз вагалися поміж більшовизмом і меншовизмом, без серйозних застережень, без серйозної критики їхніх помилок, не зраджуючи робітничу класу та її революцію? Шахрайські маневри треба заплямувати, а не перетворювати на предмет дискусії.

Так, більшовики підтримували лівих с.-д. в Німеччині лише з певними серйозними застереженнями, критикуючи їхні напівменшовицькі помилки. Але за це треба їх вітати, а не докоряти їм.

Є люди, які сумніваються в цьому?

Звернімося до найвідоміших фактів із історії.

а) 1903 року виявилися серйозні незгоди між більшовиками й меншовиками у Росії в питанні про членство в партії. Своім формулюванням про членство в партії більшовики хотіли створити організаційну перепону проти напливу непролетарських елементів у партію. Небезпека такого напливу була тоді більш, ніж реальна, через буржуазно-демократичний характер російської революції. Російські меншовики обстоювали протилежну позицію, що розчиняла широко двері партії непролетарським елементам. З огляду на важливість питань російської революції для світового революційного руху, західно-європейській соціально-демократії покладали собі втрутитися у справу. Втрутилися й ліві с.-д. у Німеччині, Парвус та Роза Люксембург, тодішні лідери лівих. І що ж? Обое вони висловилися проти більшовиків. При цьому більшовиків обвинувачувано в ультрацентралізмі й блянкістських тенденціях.

Пізніше ці утерті й мішанські епітети підхопили меншовики й рознесли по цілому світу.

б) 1905 року розгорнулися незгоди поміж більшовиками й меншовиками в Росії про характер російської революції. Більшовики обстоювали ідею спілки робітничої класи із селянством при гегемонії пролетаріату. Більшовики твердили, що справу треба провадити до революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства з тим, щоб від революції буржуазно-демократичної перейти негайно до революції соціалістичної, при забезпеченні підтримки від селянської бідноти. Меншовики в Росії відкидали ідею гегемонії пролетаріату в буржуазно-демократичній революції, політику угоди з ліберальною буржуазією вони вважали за краще, ніж політику спілки робітничої класи з селянством, а революційно-демократичну диктатуру пролетаріату й селянства оголосили реакційною блянкістською схемою, що суперечить розвиткові буржуазної революції. Як поставилися до цих суперечок ліві в німецькій соціально-демократії, Парвус та Роза Люксембург? Вони вигадали утопічну й напівменшовицьку схему перманентної революції (потворна подоба Марксової схеми революції), наскрізь перейняту меншовицьким запереченням політики спілки робітничої класи й селянства, і протиставили їй більшовицькій схемі революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства. Надалі цю напівменшовицьку схему

перманентної революції підходив був Троцький (почасти Мартов) і перетворив на знаряддя боротьби проти ленінізму.

в) В період перед війною в партіях II Інтернаціоналу виступило на кін, як одне з найактуальніших питань, питання національно - колоніальне, питання про пригноблені нації й колонії, питання про визволення пригноблених націй та колоній, питання про шляхи боротьби проти імперіялізму, питання про шляхи повалення імперіялізму. В інтересах розгортання пролетарської революції й оточування імперіялізму більшовики запропонували політику підтримки визвольного руху пригноблених націй та колоній на базі самовизначення націй і розвинули схему єдиного фронту між пролетарською революцією передових країн і революційно - визвольним рухом народів колоній та пригноблених країн. Опортуністи всіх країн, соціаль - шовіністи й соціаль - імперіялісти всіх країн не загаялись озброїтися і стати в зв'язку з цим проти більшовиків. Більшовиків цькували, як скажених собак. Яку позицію посіли тоді ліві с.-д. на Заході? Вони розвинули напівменшовицьку теорію імперіялізму, відкинули принцип самовизначення націй в його марксистському розумінні (аж до відокремлення й утворення самостійних держав), одкинули тезу про серйозне революційне значення визвольного руху колоній та пригноблених країн, одкинули тезу про можливість єдиного фронту між пролетарською революцією й національно - визвольним рухом і протиставили всю цю напівменшовицьку лемішку, що є поспіль недооцінюванням національно - колоніального питання — марксистській схемі більшовиків.

Відомо, що цю напівменшовицьку лемішку підходив був потім Троцький і використав її, як знаряддя боротьби проти ленінізму.

Отакі відомі всім помилки лівих с.-д. в Німеччині.

Я вже не кажу про інші помилки німецьких лівих, що їх розкритикував був Ленін у відповідних статтях.

Не кажу так само про помилки, що їх вони допустились, оцінюючи політику більшовиків в період Жовтневого перевороту.

Що доводять ці помилки німецьких лівих, взяті з історії передвоєнного періоду як не те, що ліві с.-д., не зважаючи на свою лівизну, не позбулися ще меншовицького багажу?

Звісно, в лівих у Німеччині були не тільки серйозні помилки. Вони мають за собою також великі й серйозні революційні діла. Я маю на увазі цілий ряд їхніх заслуг і революційних виступів у питаннях внутрішньої політики і, зокрема, виборчої боротьби, в питаннях парламентської й позапарламентської боротьби, про загальний страйк, про війну, про революцію 1905 р. в Росії тощо. Саме тому і вважали на них більшовики, як на лівих, і підтримували їх, тручали їх уперед. Але це не знищує й не може знищити того факту, що ліві с.-д. в Німеччині, разом із тим, мали за собою цілий ряд якнайсерйозніших політичних та теоретичних помилок, що вони не позбулися ще меншовицького тягара й потребували через це якнайсерйознішої критики від більшовиків.

Судить тепер самі, чи міг Ленін і більшовики підтримувати лівих с.-д. на Заході *без серйозних застережень, без серйозної критики* їхніх помилок, не зраджуючи інтереси робітничої класи, не зраджуючи інтереси революції, не зраджуючи комунізм?

Чи не ясно, що Слуцький, закидаючи Ленінові й більшовикам те, з приводу чого він мусів би їх вітати, якби він був більшовик, — викрикує себе до краю, як напівменшовика, як замаскованого троцькіста?

Слуцький робить припущення, що Ленін і більшовики у своїй оцінці лівих на Заході виходили із своїх фракційних міркувань, що російські більшовики, отже, жертвували інтересам своєї фракції велику справу міжнародної революції. Навряд чи треба доводити, що не може бути нічого підлішого й бридотнішого за таке припущення. Не може бути нічого підлішого, бо навіть найнахабніші мерзотники з меншовиків починають розуміти, що російська революція не є особна справа росіян, що вона, на-

впаки, є справою робітничої класи цілого світу, справою світової пролетарської революції. Не може бути нічого бридотнішого, бо навіть професійні обмовники з II Інтернаціоналу починають розуміти, що послідовний і до кінця революційний інтернаціоналізм більшовиків є взірць пролетарського інтернаціоналізму для робітників усіх країн.

Авжеж, російські більшовики висували на перший плян корінні питання російської революції, як от питання про партію, про ставлення марксистів до буржуазно-демократичної революції, про спілку робітничої класи й селянства, про гегемонію пролетаріату, про парламентську й позапарламентську боротьбу, про загальний страйк, про переростання буржуазно-демократичної революції на соціалістичну, про диктатуру пролетаріату, про імперіялізм, про самовизначення націй, про визвольний рух пригноблених націй і колоній, про політику підтримки цього руху тощо. Вони висували ці питання, як спробний камінь, що на цьому вони перевіряли революційну витриманість лівих с.-д. на Заході. Чи мали вони на це право? Так, мали. Не тільки мали, але повинні були робити так. Вони повинні були робити так, бо всі ці питання були разом із тим корінні питання світової революції, що її завданням п дпорядковували більшовики свою політику, свою тактику. Вони повинні були робити так, бо лише на таких питаннях можна було перевіряти як слід революційність тих чи тих угруповань II Інтернаціоналу. Спитаємо, в чому ж тут „фракційність“ російських більшовиків і при чому тут „фракційні“ міркування?

Ленін іще 1902 року писав у своїй брошурі „Що робити?“: що *„історія поставила перед нами найближче завдання, що є найреволюційнішим з усіх найближчих завдань пролетаріату хоч би якої країни“*, що *„здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішої підпори не тільки європейської, але також і азійської реакції зробило б російський пролетаріат авангардом міжнароднього революційного пролетаріату“*. Відтоді як вийшла брошура „Що робити?“, минуло 30 років. Ніхто не сміє заперечувати, що події за цей період блискуче потвердили Ленінові слова. Але чи не виходить з цього, що російська революція була (й залишається) вузловим пунктом світової революції, що корінні питання російської революції були разом із тим (і є тепер) корінні питання світової революції?

Чи не ясно, що тільки на таких корінних питаннях можна було перевірити як слід революційність лівих с.-д. на Заході?

Чи не ясно, що люди, які розглядають ці питання, як питання „фракційні“,— викривають себе до кінця, як ницаків і переродженців?

3. Слуцький твердить, що не знайдено ще достатньої кількості офіційних документів, що свідчать про рішучу й непримиренну боротьбу Леніна (більшовиків) проти центрризму. Цією бюрократичною тезою він оперує, як невідпорним аргументом на користь тієї засади, що Ленін (більшовики) недооцінював, отже, небезпеку центрризму в II Інтернаціоналі. Ви беретесь дискутувати проти цієї нісенітници, проти цих шахрайських крутнів. Але що тут є власне дискусійного? Хіба не ясно й так, що балачками про документи Слуцький намагається приховати убожество й фалш свого так званого настановлення?

Слуцький вважає наявні партійні документи за недостатні. Чому, на якій підставі? Хіба відомих усім документів лінією II Інтернаціоналу, так само як і лінією середпартійної боротьби в російській соціально-демократії не досить для того, щоб з цілковитою ясністю демонструвати революційну непримиренність Леніна й більшовиків у боротьбі їх проти опортуністів та центристів? Чи обізнаний взагалі Слуцький з цими документами? Якій йому потрібні ще документи?

Даймо на те, що, крім відомих уже документів, знайдуть купи інших документів, скажімо, резолюції більшовиків, що ще лишній раз тракту-

ють про доконечність знищити центризм. Чи значить це, що наявності самих тільки паперових документів досить на те, щоб демонструвати справжню революційність і справжню непримиренність більшовиків супроти центризму? Хто ж, крім безнадійних бюрократів, може покладатись на самі тільки паперові документи? Хто ж, крім архівних щурів, не розуміє, що партії й лідерів треба перевіряти за їхніми ділами насамперед, а не тільки за їхніми деклараціями? Історія бо знає чимало соціалістів, які охоче підписували всякі революційні резолюції, щоб відписатись од в'їдливих критиків. Але це ще не означає, що вони *провадили в життя* ці резолюції. Історія знає, далі, чимало соціалістів, які, аж заціпившись, вимагали від робітничих партій інших країн щонайреволюційніших дій. Але це ще не означає, що вони *не пасували* у своїй власній партії або в своїй власній країні перед своїми опортуністами, перед своєю буржуазією. Чи не тому вчив нас Ленін перевіряти революційні партії, течії, лідерів не за їхніми деклараціями й резолюціями, а за їхніми ділами?

Чи не ясно, що, коли Слуцький справді хотів перевірити непримиренність Леніна й більшовиків у ставленні їх до центризму, він мусів би зробити *за основу* своєї статті не окремі документи й два-три особисті листи, а перевірку більшовиків за їхніми ділами, за їхньою історією, за їхніми діями? Хіба в нас, у російської соціально-демократії, не було опортуністів, центрістів? Хіба більшовики не боролися рішуче й непримиренно проти всіх цих течій? Хіба ці течії не були пов'язані і ідейно і організаційно з опортуністами й центрістами на Заході? Хіба більшовики не розгромили опортуністів і центрістів так, як не громила їх жодна ліва група у світі? Як можна говорити після всього цього, що Ленін і більшовики недооцінювали небезпеку центризму? Чому Слуцький знехтував ці факти, що мають вирішальне значення для характеристики більшовиків? Чому він не використав найпевнішу методу перевіряти Леніна й більшовиків за їхніми ділами, за їхніми діями? Чому він зволів менш певну методу копатися у випадково підібраних паперах?

Тому, що певніша метода перевіряти більшовиків за їхніми ділами враз перекинула б шкереберть все настановлення Слуцького.

Тому, що перевірка більшовиків за їхніми ділами довела б, що більшовики є єдина в світі революційна організація, яка розгромила до кінця опортуністів та центрістів і вигнала їх геть із партії.

Тому, що звертання до справжніх діл і справжньої історії більшовиків довело б, що вчителі Слуцького троцькісти, були головною й основною групою, що насаджувала в Росії центризм і утворила для цього спеціальну організацію, як вогнище центризму у формі серпневого бльоку.

Тому, що перевірка більшовиків за їхніми ділами остаточно викрила б Слуцького, як фальсифікатора історії нашої партії, що намагається приховати центризм троцькізму передвоєнного періоду наклепними обвинуваченнями Леніна й більшовиків у недооцінюванні небезпеки центризму.

Ось як стоїть справа, товариші редактори, із Слуцьким та його статтею.

Ви бачите, що редакція зробила помилку, допустившись дискусії з фальсифікатором історії нашої партії.

Що могло трукнути редакцію на цей неправдивий шлях? Я гадаю, що на цей шлях трукнув її гнілий лібералізм, який тепер серед однієї частини більшовиків дещо поширений. Деякі більшовики гадають, що троцькізм є фракція комунізму, яка, щоправда, помиляється, робить чимало дурниць, часом навіть антирадянська, але все таки фракція комунізму. Звідси деякий лібералізм щодо троцькістів і людей, що мислять по-троцькістському. Навряд чи треба доводити, що такий погляд на троцькізм є глибоко помилковий і шкідливий. Справді троцькізм вже давно перестав бути фракцією комунізму. Справді троцькізм є передовий загін контрреволюційної буржуазії, що бореться проти комунізму, проти радянської влади, проти будівництва соціалізму в СРСР.

Хто дав контрреволюційній буржуазії духовну зброю проти більшовизму в формі тези про неможливість побудувати соціалізм у нашій країні, у формі тези про неминучість переродження більшовиків тощо? Цю зброю дав їй троцькізм. Не можна вважати за випадковий той факт, що всі антирадянські угруповання в СРСР у своїх спробах обґрунтувати неминучість боротьби проти радянської влади посилалися на відому тезу троцькізму про неможливість побудови соціалізму в нашій країні, про неминучість переродження радянської влади, про ймовірність повернення до капіталізму.

Хто дав контрреволюційній буржуазії в СРСР тактичну зброю у вигляді спроб одверто виступати проти радянської влади? Цю зброю дали їй троцькісти, що намагалися урядити антирадянські демонстрації в Москві й Ленінграді 7 листопада 1927 року. Це факт, що антирадянські виступи троцькістів додали духа буржуазії й розв'язали шкідницьку роботу буржуазних спеціалістів.

Хто дав контрреволюційній буржуазії організаційну зброю у вигляді спроб заснувати підпільні антирадянські організації?

Цю зброю дали їй троцькісти, що організували свою власну антибільшовицьку нелегальну групу. Це факт, що підпільна антирадянська робота троцькістів полегшила антирадянським угрупованням в СРСР організаційно оформитись.

Троцькізм є передовий загін контрреволюційної буржуазії.

Ось чому лібералізм щодо троцькізму, хоч би й розбитого й замаскованого, є головотество, що межує із злочинном, зрадою робітничої кляси.

Ось чому спроби деяких „літераторів“ і „істориків“ протягти контрабандою в нашу літературу замаскований троцькістський мотлох повинні мати рішучу відсіч од більшовиків.

Ось чому не можна припускати літературної дискусії з троцькістськими контрабандистами.

Мені здається, що „історики“ й „літератори“ з розряду троцькістських контрабандистів намагаються провадити свою контрабандну роботу покищо двома лініями.

Поперше, вони намагаються довести, що Ленін в період перед війною недооцінював небезпеку центризму,—при цьому недосвідченому читачеві дають на здогад,—що Ленін, отже не був іще справжнім революціонером, що він став ним тільки після війни, після того, як „перезброївся“ з допомогою Троцького. За типового представника такого гатунку контрабандистів можна вважати Слуцького. Ми бачили вище, що Слуцький й компанія не варті того, щоб довго воловодитися з ними.

Подруге, вони намагаються довести, що Ленін не розумів доконечности переростання буржуазно-демократичної революції на революцію соціалістичну,—при цьому недосвідченому читачеві дається на здогад, що Ленін отже не був іще тоді справжнім більшовиком, що він зрозумів доконечність такого переростання лише після війни, після того, як він „перезброївся“ з допомогою Троцького. Типовим представником такого гатунку контрабандистів можна вважати Волосевича, автора „Курса истории ВКП(б)“. Правда, Ленін ще 1905 року писав, що „від революції демократичної ми відразу ж почнемо переходити, і саме в міру нашої сили, сили свідомого й організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції“, що „ми стоїмо за безперервну революцію“, що „ми не зупинимось на півдорозі“. Правда, фактів і документів аналогічного порядку можна було б найти в Ленінових, творах силу-силенну. Але яке діло Волосевичам до фактів із життя й діяльності Леніна? Волосевичі пишуть для того, щоб, підфарбувавшись під більшовицьку барву, протягти свою антиленінську контрабанду, набрехати на більшовиків і зфальсифікувати історію більшовицької партії.

Ви бачите, що Волосевичі варті Слуцьких.

Отакі „шляхи й перехрестя“ троцькістських контрабандистів.

Самі розумієте, що не діло редакції полегшувати контрабандистську діяльність таких „істориків“, даючи їм дискусійну трибуну.

Завдання редакції є, на мою думку, в тому, щоб піднести питання історії більшовизму на належну височінь, поставити справу вивчення історії нашої партії на наукові, більшовицькі рейки й загострити увагу проти троцькістських та всяких інших фальсифікаторів історії нашої партії, систематично зриваючи з них маски.

Це тим потрібніше, що навіть деякі наші історики — я кажу про істориків без лапок, про *більшовицьких* істориків нашої партії,— не вільні від помилок, що женуть воду на млин Слуцьких і Волосевичів. Винятком не є тут, на жаль, і тов. Ярославський, книжки якого з історії ВКП(б), не зважаючи на їхні достоїнства, мають в собі ряд помилок принципіального й історичного характеру.

З ком. вітанням *Й. Сталін*.

ТРОЦЬКІЗМ — ПЕРЕДОВИЙ ЗАГІН БУРЖУАЗНОЇ КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ

I. Перемога соціалізму і вороги пролетаріату

Соціалізм перестав для нас бути далекою мрією. Ми вступили в період соціалізму, переживаємо останній етап непу і з успіхом вивершили побудову фундаменту соціалістичної економіки. „Хто кого“ вирішено по всіх галузях народного господарства на користь соціалізму. Першу п'ятирічку виконано в вирішальних галузях народного господарства за два з половиною й три роки і з успіхом завершиться за чотири роки. В другу п'ятирічку країна соціалізму, непоборна фортеця світової пролетарської революції, поставила незрівнянно грандіозніші завдання—завдання побудови безкласового соціалістичного суспільства. Наші успіхи і наші перспективи подесятять сили світового революційного пролетаріату в його боротьбі за повалення капіталізму.

Величезні успіхи соціалістичної перебудови сільського господарства, завершення суцільної колективізації в основних сільсько-господарських районах перетворило колгоспне селянство на центральну фігуру села, на тверду і міцну опору радянської влади на селі. На цій основі ми успішно ліквідуємо куркульню — останню капіталістичну клясу нашої країни. Пролетаріат твердо тримає в своїх руках владу в величезній країні Союзу рад, здійснює свою диктатуру на одній шостій світу і з великою невідступністю, завзяттям і відданістю будує соціалізм.

Під твердим лєнінським керівництвом комуністичної партії пролетаріат з ентузіазмом, не зважаючи на всі труднощі, виконує свої високі класові завдання. Праця перестала бути прокляттям, чим вона й нині є в капіталістичному світі. Будування соціалізму створило нові форми праці. В своїй доповіді на XVI з'їзді партії, розглядаючи значення того факту, що мільйони стали на шлях соціалістичного змагання та ударництва, тов. Сталін підкреслив, що праця стала у нас „за справу честі, справу слави, завзятости і героїства“. Пролетаріат, певний своїх сил, буде батьківщину пролетарів і трудящих усього світу, базу розгортання світової пролетарської революції, що знищить гнилий капіталістичний лад, заснований на експлуатації, вимиранні і нечуваних злиднях мас, де-добробут купки заснований на рабській праці та визиску мільйонів, і збудує на його руїнах нове, вільне, безкласове комуністичне суспільство трудящих.

В боях з міжнародним імперіалізмом, з експлуаторськими клясами всередині нашої країни, поширюючи щоразу фронт наступу, перемагаючи всі труднощі, ми йдемо від перемоги до перемоги. За нас — пролетаріат усього світу, передова найкраща революційна інтелігенція, широкі трудящі маси експлуатованих і пригночених. Проти нас — усе, що зв'язано з пануванням капіталу і що разом з ним іде до загибелі. На всьому світі боротьбу проти власної буржуазії пролетаріат проводить під знаком за-

хисту соціалістичної батьківщини Союзу рад, проти капіталістичної інтервенції, проти нового туру імперіалістичних воєн. Він веде боротьбу, щоб наслідувати приклад героїчного російського пролетаріату, за переможну соціалістичну революцію.

В той час, коли в країні рад дедалі ширше розгортається процес переможного соціалістичного будівництва, капіталістичні країни трясє лихоманка економічної кризи, що далі поглиблює і загострює всі суперечності капіталістичної системи. На тлі досягнень та успіхів соціалізму в СРСР наочніше і гостріше виступає процес загнивання і занепаду в країнах капіталу. Дедалі наочніше виступає перевага соціалістичної системи над капіталістичною. Світова економічна криза, найгостріша, яку капіталізм колибудь переживав, що розгорнулася в умовах загальної повоєнної (після війни 1914 року) кризи капіталізму, супроводиться нечуваним погіршенням стану робітничої класи, нечуваними злиднями і безробіттям мас, наступом буржуазії на пролетаріат, надзвичайним загостренням класової боротьби пролетаріату з буржуазією, комунізму з фашизмом та соціально-фашизмом — цими двома відтінками соціальної опори буржуазної диктатури. Щоб віддалити свою історичну загибель, буржуазія намагається знищити диктатуру пролетаріату, організує фашистські методи управління, наступає на революційний пролетаріат, на його комуністичну партію, організовує війну проти радянського Союзу. На вимогу своїх хазяїв соціально-демократія перетворилась на партію соціально-фашистів. Вони найбільш за всіх турбуються про долю капіталізму і в найтяжчу для нього годину вони об'явили себе його „лікарями“. Єдиним фронтом вони провадять „священну боротьбу“ з країною соціалізму. Пуанкаре-війна і королівські міністри - „соціалісти“ із солодкими паціфістськими промовами на вустах, Вандервельде і Гендерсон, французький генштаб і II Інтернаціонал одяково добре допомагали шкідникам із „Промпартії“ і меншовикам - інтервентам з „Союзного бюро“. Цю свою політику соціально-демократія ще раз ствердила на останньому Віденському конгресі (липень 1931 р.), обираючи Абрамовича на голову конгресу, щоб облітити його, як жертву „більшовицького наклепу“. Соціально-фашистську практику завершують і „науково“ обробляють Кавтські, Гільфердінги, Бауери та інші „вчені“ льокаї і лікарі, що прикуті до візничі капіталу й служать йому вірою і правдою.

Всі вони будуть разбиті і розчавлені неминучою перемогою пролетаріату. „Кріт історії“ працює добре: він підкопав усі основи капіталістичного суспільства. Воно впаде під ударами пролетарської революції і поховає під своїми руїнами „великих світу сього“ — капіталістів, їхніх слуг і найпідліших льокаїв з них, — соціально-фашистів з II Інтернаціоналу.

* * *

Відступи від марксизму-ленінізму, різні ухили від партії безпосередньо зв'язані з класовою боротьбою. Ці відступи особливо гостро виявляються підчас історичних поворотів у революційній боротьбі пролетаріату. „Кожен своєрідний поворот історії, — писав Ленін, — зумовлює деякі зміни у вигляді дрібнобуржуазних хитань, що завжди мають місце поряд пролетаріату, що завжди проходять тією або іншою мірою в середовище пролетаріату“¹. Ворог завжди намагається використати боротьбу опозиційних груп проти партії і заподіяти нам шкоди. Для того, щоб успішно провадити революційну боротьбу, пролетаріат має рішуче подолати ворожі класові впливи у своїх власних лавах. А взяти пролетаріат під свій вплив, відтягти його від революційної боротьби, примусити його боротись за гріш, а не за повалення капіталізму та побудову комуністичного

¹ Ленін. Твори, т. XVII, вид. 3, стор. 5 (рос. вид.).

суспільства, коротко кажучи, скерувати пролетаріят на ліберальний шлях, на шлях реформістського та опортуністичного загинання — давня турбота і мрія буржуазії. Виконання цього, проведення буржуазного впливу на пролетаріят, турботу про те, щоб він не виступив і по - „плебейському“, по - революційному не розправився з капіталізмом, ще задовго до війни 1914 року взяла на себе соціаль - демократія. Цьому сприяла вся епоха відносно мирного розвитку капіталізму, в умовах якої виховувалась соціаль - демократія. Вся її теорія і практика була скерована проти пролетарської революції. Свідчення багатьох лідерів соціаль - демократів, мемуари, ряд судових процесів доводить, що вони як смерті боялись революції, боролись проти її наступу всіма засобами, вважали революцію за хворобу, за нещастя народів. Історія нашої революції, історія нашої партії багата на приклади намагання буржуазії взяти пролетаріят під „свою високу руку“. Легальний марксизм, економизм, а потім дрібнобуржуазна партія меншовиків, куркульсько - селянська партія есерів — все це явища такого порядку. Всі вони фарбувались під соціалістичний колір, дехто з них справді був переконаний, що він соціаліст, але це не міняє справи. Ленін їх завжди називав крайнім флангом буржуазної демократії.

Пролетарська революція та диктатура пролетаріату перекинула їх до табору відвертої контрреволюції. Це ще більше примушує проповідників клясово - ворожих впливів на пролетаріят фарбуватись під марксизм - лєнінізм. Не знаходячи за диктатури пролетаріату змоги легально виявляти себе, вони дуже часто пролазять у нашу партію, залишаючись агентами, свідомо чи несвідомо, клясового ворога. Тому Ленін підчас чистки партії 1921 року писав: „На мою думку, з меншовиків, що вступили до партії після початку 1918 року, треба б лишити в партії приблизно не більш як одну соту частину, та й то лише перевіривши кожного залишуваного трижди й чотирижди“¹. Ленін так писав тому, що за меншовиками він завжди бачив кляси, які за ними стоять, бо багато з них, перефарбувавши свій „фасад“, як говорив Ленін, залишилися меншовиками, тобто провідниками буржуазного впливу на пролетаріят. Наша партія в боротьбі з ревізією марксизму - лєнінізму завжди підходила до виявлення клясового змісту даної опозиції, до виявлення тих сил, що за нею криються. Розглядаючи троцькізм, наша партія одразу оцінила його як дрібнобуржуазний соціаль - демократичний ухил, що був вигнаний з ВКП(б), і нині став передовим загоном буржуазної контрреволюції. За плечима правих партія одразу виявила куркуля і оцінила їх як агентів клясового ворога. Процес меншовиків цілком довів вірність клясової аналізи партії. Всі вони свідчили, що їхня партія ставила одверту ставку на правий ухил у ВКП(б).

Перемога соціалізму вибиває ґрунт з - під ніг клясового ворога. Але кляси добровільно не здаються. Ще загостренішою стає клясова боротьба в процесі самого знищення кляси. Всіма силами вони намагаються під різними масками повалити диктатуру пролетаріату, зірвати справжній наступ соціалізму.

II. Більшовізм у боротьбі проти опортунізму на міжнародній арені

Одна з відмін меншовізму, що переросла в одверту контрреволюцію — це троцькізм. На троцькістську опозицію взяла з самого початку ставку третя сила. Вся емігрантська контрреволюція від монархістів до меншовиків хвалили троцькістів. Хвалили за те, що вони головну небезпеку бачать в самому ЦК та в самому режимі, що панує в партії, тобто в основній, керівній силі диктатури пролетаріату. Петр Струве, напучуючи:

¹ Ленін. Твори, т. XXVII, стор. 13 (рос. вид.).

до роботи троцькістів. писав: „Коли партійна меншість, обвинувачуючи більшість в термідоріанстві, зробить спробу сама здійснити хоча б зда- лека подібне до французького 9 термідора, ми з нашого боку будемо це тільки вітати. В добрий час!“¹.

Щодо повалення диктатури пролетаріату, то руки у троцькістів були короткі. Щождо себе особисто, то Троцький виправдав покладені надії. Він дійшов до того, що вищає свої статті в органах пілсудчиків з кри- тикою радянського Союзу, п'ятирічного пляну, комуністичної партії. А піл- судчики рекомендують його для потвердження своїх поглядів і як останне викриття більшовізму. Хіба можна ще далі піти, ніж оця пряма допомога і співробітництво в органах фашистів? Ясно, чому партія рішуче й до кінця розгромила троцькізм. Це означало завдати удар клясовому ворогу і посилити диктатуру пролетаріату.

На теоретичному фронті деборінська школа не провадила боротьби з троцькізмом. Коли партія вже розгромила троцькізм і цілком виявила його клясову суть, його контрреволюційне значення, тоді і вони після бою махали кулаками, щоб доказати, що і вони боролись. Коли всі го- робці вже під стріхами цвірінькали, що неможливо вважатись лєнінцем у філософії і не боротись за генеральну лінію партії, проти ревізії її з боку когобудь, деборінці заходились заднім числом це виправляти. Один з бравих учнів Деборіна С. Новіков написав статтю і прочитав доповідь в Комуністичній Академії. Замість визнати помилкові позиції в цьому скандальному для них факті, він пускається в такі розумування: „На відміну від тов. Бухаріна Троцький не написав ані популярного, ані непопулярного підручника троцькістської соціології... Літератор і жур- наліст Троцький не становить у всякому разі особливого інтересу для власне філософської критики. Хоч Троцький і не є філософ спеціаліст або взагалі теоретик, але все ж він має свою філософію — публіциста“².

І це має бути виправданням того, що, коли вся партія боролась з троцькізмом, вони стояли осторонь. Типовий академічно-професор- ський підхід, що хоче вести розмову на „високі теми“ з філософами- спеціалістами, що шукає особливого інтересу для „власне філософської критики“. Боротьба з партією, наклепи на диктатуру пролетаріату, фаль- сифікація Леніна, пряма допомога своїми писаннями і ідеями контррево- люційним силам, все це та інші діла Троцького хіба хоч деякою мірою цікаві для „власне філософської критики“?

Троцькізм, як контрреволюційна течія, є, як і вся соціаль- демократія, поставник брехні, наклепів, „ученої“ грязі на комунізм, на III Інтернаціо- нал і його партії, на революційний пролетаріат, на першу єдину в світі країну диктатури пролетаріату, на будівництво соціалізму в СРСР. Кожний пролетар знає, що троцькізм несумісний з марксизмом-лєнінізмом, з партією Леніна. Треба розкрити методологію троцькізму, або, вірніше, до кінця проаналізувати розкрити партією методологію троцькізму, як методологію ворога з того боку барикади, ворога, що з ним ніякого примирення бути не може, ворога, що його треба побороити, як і всі інші сили, що стоять на шляху перемоги революції і соціалізму.

Лист тов. Сталіна до редакції журналу „Пролетарская Революция“ має виняткову вагу в організації партійної чуйности на фронті боротьби з ворожими марксизмові- лєнінізові ідеями. Тов. Сталін мобілізує увагу на боротьбу з обхідними маневрами троцькістів, що на допомогою їх вони протаскують контрабандою свої контрреволюційні ідеї. Особливо їм у цьому допомогло примиренське ставлення деяких більшовиків до троцькістських контрабандистів, гнилий лібералізм, „проваджуваний кош- том кривних інтересів більшовізму“... (Сталін).

¹ „Руль“, № 8, жовтень 1926.

² П. З. М., 1930, ст. С. Новікова.

Свою контрреволюційну контрабанду троцькісти вже не можуть одверто провадити під прапором троцькізму і тому вони обирають обхідний шлях, шлях фальсифікації історії більшовицької партії, шлях фальсифікації історії революційного руху, шлях дискредитації Леніна, шлях перетворення аксіом більшовізму в проблеми, що їх можна знову брати під сумнів. Ленін, доводять троцькістські контрабандисти, недооцінював небезпеки центрizmu в II Інтернаціоналі, тобто не провадив розгорнутої боротьби з усякого роду опортунізмом, тобто Ленін до війни не був послідовним революціонером - більшовиком і лише став таким, коли „перезброївся“ за допомогою Троцького. Такими заходами фальсифікації історії більшовізму троцькісти намагаються вплинути на партійну і комсомольську молодь і знову „перезброїти“ її за допомогою троцькізму. За прапор на цей раз троцькісти обрали собі люксембургіянство. Чому? З яких причин троцькісти свою боротьбу проти партії не провадять одверто під прапором Троцького?

Прекрасну відповідь, чому потрібною стала контрабанда, чому вони не можуть іти під прапором історично збанкрутілого троцькізму, дає тов. Каганович: „Троцький перебуває поза межами нашої країни. Тут у нас, у радянській країні закаляний, забруднений, розірваний на шмаття робітничою клясою нашої країни, зганыблений прапор Троцького не може нікого на свій бік притягти, завоювати. Треба підійти до нас з іншого боку. Потихеньку, „легальними“ методами, іншими шляхами. Треба підійти з фронту історії партії, історії робітничого руху, використовуючи прапор люксембургіянства і яку завгодно іншу маску“. („Правда“, № 341, грудень 1931 р.).

Факт намагання використати проти нас люксембургіянство не новий. Помилки Р. Люксембург не раз робили собі прапором „ліві“ соціально-фашисти і ренегати комунізму. Всебічно викриваючи меншовицькі і центристські помилки Люксембург, борючись з ідеалізацією люксембургіянства, ми повинні боротися проти тих, які помилки Розі роблять прапором в боротьбі проти комунізму. Демаскуючи ворога, вибиваючи зброю з його рук, ми зробимо неможливим, прикриваючись „орлом революції“, боротися з лєнінізмом. Ми доведемо, що вони беруть тільки меншовицький, центристський мотлох Р. Люксембург, від чого вона цілком не визводилась. Про одного з буржуазних служак, що прикривався ім'ям Люксембург, Ленін писав:

— „Павло Леві хоче тепер особливо вислужитись перед буржуазією і значить перед II і III₂ Інтернаціоналом, її агентами, перевидаючи саме ті твори Розі Люксембург, де вона не мала рації. Ми відповімо на це двома рядками з однієї гарної російської байки: „орлам трапляється і нижче від курей спускатись, а курам ніколи так як орли не підніматись“. Роза Люксембург помилялася в питанні про незалежність Польщі; помилялася в 1903 році в оцінці меншовізму; помилялася в теорії акумуляції капіталу, помилялася, захищаючи в липні 1914 року, разом з Плехановим, Вандервельде, Кавтським та іншими, об'єднання більшовиків з меншовиками, помилялася в своїх писаннях у в'язниці в 1918 р. (і при цьому сама ж по виході з в'язниці наприкінці 1918 р. і на початку 1919 р. виправила більшу частину своїх помилок). Але не зважаючи на ці свої помилки, вона була й лишається орлом“¹.

Оцінюючи безперечні революційні заслуги „орла революції“ Розі Люксембург, ми будемо з усією більшовицькою непримиренністю викривати її помилки, будемо поводитись так, як учив нас Ленін. Люксембургіянство стає прапором наших ворогів. Якраз все те, що є у неї неправильне, небільшовицьке, беруть собі різні ренегати, якраз воно є трампліном для переходу на боротьбу з революцією. Тому партія ви-

¹ Ленін. Твори, т. XXV, 3 вид., стор. 204.

хриля весь антипартійний зміст теорії „мостів“ та „ручeyків“, теорію, що люксембургіянство є мостом для переходу кращих соціально-демократичних робітників до більшовізму, бо люксембургіянство є якраз мостом не до більшовізму, а до табору троцькістів та соціально-фашистів. Зміст усіх цих теорій в тому, щоб легалізувати та узаконити існування різних течій і течійок всередині Комінтерну. Більшовізм, як правильно сказав тов. Каганович, є потужний єдиний потік, що переборює каламутні ручейки, а не зливається з ними. Стати на більшовицькі шляхи означає беззастережно повести боротьбу з невірними позиціями Люксембург, побороти ці позиції. Прапор більшовізму, прапор лєнінізму — це єдиний прапор Комінтерну, що під ним революційні армії пролетаріату підуть на переможну комуністичну революцію.

Нашу партійну чуйність треба збільшити в боротьбі із всякого роду ревізіями лєнінізму, хоч якою маскою вони прикриваються. Троцькісти ставлять ставку на те, що більшовики, віддаючи всю увагу велетенським завданням будівництва соціалізму, віддаючи всю увагу фронтам боротьби за велетні індустрії, за метал, за вугілля, за хліб, не помітять їхніх обхідних маневрів. А вони потихеньку будуть робити свою справу „маючи на увазі, — як каже тов. Каганович, — за вказівкою свого збанкрутілого вождя „дальній приціл“.

Нам треба бути весь час напоготові провадити непримиренну боротьбу з протаскуванням ідей троцькістського табору, ідей передового загону буржуазної контрреволюції.

* * *

В боротьбі проти Лєніна, в боротьбі проти створення сильної, централизованної, зорганізованної, з залізною дисципліною пролетарської партії більшовиків зорганізувалися всі сили опортуністів в II Інтернаціоналі від Троцького до Кавтського. Кампанію проти Лєніна ведено систематично, її методично зорганізовано за заздальгідь обміркованим пляном. Критикуючи російських меншовиків, викриваючи їхню класову суть, Лєнін влучає в самісіньке око всім опортуністам з II Інтернаціоналу. Тим то вони й об'єднано боролися проти нього. В журналах і часописах німецької соціально-демократії, цієї керівної партії II Інтернаціоналу, проти Лєніна друкували статті, а коли Лєнін надіслав відповідь своїм критикам, то її не надрукували.

Ось як описує кампанію проти Лєніна Потресов в одному листі до Аксельрода. „Поспішаю Вас повідомити, що я щойно дістав від Кавтського лист, де дозволяють, нам надрукувати його відповідь Лідінові (Лядову — Редакція) в „Искре“. Отже, перша бомба одлита і з божою допомогою Лєнін злетить у повітря. Я надавав би дуже великого значення тому, щоб виробити спільний плян кампанії проти Лєніна, підкопуватися під нього, так підкопуватися до кінця, методично і пляномірно... Як бити Лєніна — ось питання? Насамперед гадаю, на нього треба випустити авторитет в — Кавтського (вже є), Р. Люксембург Парвуса“. („Лєнінський збірник“, XV, стор. 180—181).

Ми бачимо, що вже тоді проти Лєніна були зорганізовані всі сили, від крайніх правих до центристів і лівих радикалів. Вже тоді боротьба Лєніна за організацію більшовицької партії і проти інтелігентської розхлябаності, гуртківщини й анархізму набула міжнароднього характеру. Більшовізм у боротьбі за революційний марксизм, за справжню пролетарську партію з самого початку свого розвитку виступив на міжнародню арену, вже тоді протиставив себе опортуністам не тільки російській соціально-демократії, але й цілому Інтернаціоналу. Стратегія і тактика, організації й принципи більшовізму вирости в цих боях з міжнародніми опортуністами й центристами.

До цієї боротьби проти Лєніна притягли й Р. Люксембург. На сторінках теоретичного журналу німецької соціально-демократії „Neue Zeit“

і часопису „Искра“ вона виступила з критикою брошури Леніна „Крок вперед, два кроки назад“, де Ленін накреслював шляхи будівництва більшовицької партії, де він завдав розтрощувальний вдар меншовикам в боротьбі за партію і партійність. „Пролетаріят не меншої зброї в боротьбі за владу,— писав Ленін,— крім організації. Роз'єднаний пануванням анархчної конкуренції в буржуазному світі, пригнаний підневільною роботою на капітал, відкиданий постійно „на дно“ повного зубожіння, здичавіння і виродження, пролетаріят може стати і неминуче стане непереможною силою тільки завдяки тому, що ідейне об'єднання його принципами марксизму закріплюється матеріальною єдністю організації, яка об'єднує мільйони трудящих в армію робітничої класи. Перед цією армією не витримає ні здрахліла влада російського самодержавства, ні дряхлява влада міжнародного капіталу. Ця армія дедалі тісніше змикатиме свої лави, не зважаючи ні на які зигзаги й кроки назад, не зважаючи на опортуністичні фрази жірондистів сучасної соціально-демократії, не зважаючи на самовдоволене вихвалання відсталого гуртківщини, не зважаючи на прикраси й галас *інтелігентського* анархізму. (Вибрані твори, т. 1, стор. 646).

В оцінці основ будівництва партії Р. Люксембург підтримала не Леніна, а Троцького й меншовиків. Вона категорично відкинула конечність організації єдиної централізованої, побудованої на засадах пролетарської дисципліни партії, що в ступає організатором масового пролетарського руху, організатором пролетарської революції. Вона, як і меншовики та й Троцький, вважала, що партія має бути тільки агітатором і пропагандистом, тобто і вона, як і всі опортуністи й центристи, протиставила стихійність революції свідомому й організованому керівництву нею, вона виступала проти завдання зорганізувати революцію (це пов'язано з теорією автоматичного краху капіталізму, яка базується на теорії імперіалізму Р. Люксембург).

Ролю партії-організатора Р. Люксембург відкидає. Вся роля соціально-демократії, за Люксембург, у тому, щоб з'ясувати робітничій класі цю тенденцію розвитку, щоб робітники стояли на висоті своїх задач і були навченою, дисциплінованою, дозрілою, рішучою і дійовою народньою масою“ (Промова Р. Люксембург — „Московський робочий“, 1929 р., стор. 98).

Протиставлянням політичного виходу мас органіційними завданнями партії характеристична риса всіх опортуністів. Меншовик Дан теж накреслював, що завдання партії в тім, щоб допомогти пролетаріатові тільки політично зорієнтуватися. З таких самих позицій виходив Троцький. „Тільки на цій роботі (виховній — Е. Ш.),— писав, він,— може зв'язати себе з партією і розвинути в справжню велічину партійний центр. Поки цього нема, жалюгідні м., образливо недоречними здаються такі часті тепер промови про „залик до повстання“, про „революційну диктатуру“. („Искра, № 62, березень 1904 р.). Таку боротьбу опортуністи вели проти Леніна, проти більшовицької партії, проти основ її органіцій, на яких вона організувалася, виросла і зміцнилася та й вийшла на міжнародню арену, як керівна партія революційного пролетаріату, піднеслася до рівня організатора III Комуністичного Інтернаціоналу.

Від органіційного опортунізму, від невірної підходу до оцінки будівництва партії прямий перехід до опортунізму програмового і тактичного. Тим то цілком невірним і неправдивим є твердження в II томі історії ВКП(б) за редакцією Ярославського, що Р. Люксембург ніколи не вагалася і в тактичних питаннях в сторону меншовізму. Ленін нас учив, що не можна ніколи робити розриву між опортунізмом органіційним і опортунізмом програмовим та тактичним. Вони між себе ув'язані, переплітаються, доповнюють одне одного, одне з одного впливають. Ленін вважав, що обов'язок кожного члена партії бути обізнаним „з боротьбою

на II партійному з'їзді, з усіма причинами її перипетіями нашого розходження, з усією згубністю опортунізму, який і в галузі організаційної справи так само беспорядно пасує перед буржуазною психологією, так само некритично переймає погляди буржуазної демократії, так само притупляє зброю клясової боротьби пролетаріату, як і в галузі нашої програми й нашої тактики". (Вибрані твори, т. I, стор. 646).

Ставши на опортуністичний шлях в оцінці організаційних основ партії, Р. Люксембург неминуче опинилась з Троцьким і меншовиками в низці важливих питань програми й тактики. Оцінка рушійних сил російської революції у Р. Люксембург збігається з меншовицькою теорією Троцького про перманентну революцію. Р. Люксембург займала також опортуністичні позиції в національному та аграрному питанні, в питанні збройного повстання, невірно оцінила Жовтневу революцію тощо.

Чималу частину своїх помилок, як відзначає Ленін, вона, вийшовши з тюрми 1918 року, сама ж виправила. Люксембург померла на посту за справу пролетаріату. Критика помилок Люксембург — конечна передумова дійсної більшовізації комуністичних партій Заходу. Помилки люксембургіянства служать базою для організації антипартійних фракцій, служать мостом для переходу в табор контрреволюційного троцькізму. Використовуючи помилки люксембургіянства, соціаль - демократія затримує остаточний відхід робітників від партії соціаль - фашистів. Поборення люксембургіянських помилок означає зміцнення комуністичних партій, конечну передумову перемоги пролетаріату.

Прапором пролетарської революції є марксизм - ленінізм, єдина суцільна теорія революційної боротьби, що не потребує й не дозволяє ніяких доповнень.

III. Старий апостол дворушництва

Троцькізм — це своєрідна течія соціаль - демократії. Характеристична риса його є те, що він звичайний опортунізм прикриває гучною фразою. У Троцького завжди „ліва“ фраза. Коли печально знаменитий Бернштайн виступив із своїми першими ревізійністськими творами, йому один із його друзів написав: „Мій друже, так роблять, але про це не говорять“. Троцькізм — живе втілення цих слів запеклого опортуніста. Він був ліквідатором революційної партії, спільником усяких опортуністичних вихваток меншовиків, але ніколи про це не говорив одверто. У нього завжди слово розходилося з ділом (характеристична риса всіх опортуністів і всього соціаль - фашистського II Інтернаціоналу). Не зважаючи на свої метаморфози, він лишався тим самим. Увесь його шлях — це послідовне розходження з революційною партією більшовиків, спілка з якими завгодно б'юками для підриву її моці, бойової дисципліни, загартованості й здатності до боротьби. Більшовики на чолі з тов. Леніном викривали його завжди в усіх його ділах. В 1914 році, критикуючи позицію Троцького, т. Ленін підсумовує весь його шлях, розказує новому поколінню революціонерів, з ким воно має діло.

„Старі учасники марксистського руху в Росії, — писав він, — добре знають фігуру Троцького, і для них не варто казати про неї. Але молоде робітниче покоління не знає її, і говорити доводиться, бо це є типова фігура для всіх тих п'ятьох закордонних групок, що фактично теж хитається між ліквідаторами й партією.

За часів старої „Искры“ (1901 — 1903 р.) для цих хитких, що перебігали від „економістів“ до „искр'івців“ і назад, було прізвисько „тушинський переліт“ (так звали в добу чвар на Русі вояків, що перебігали з табору до табору). Коли ми кажемо про ліквідаторство, ми визначаємо певну ідейну течію, роками зв'язану з політикою та ідеологією певною кляси ліберальної буржуазії.

„Тушинські перельоти“ оголошують собі понад фракцією на тій підставі, що вони „запозичують“ ідеї сьогодні однієї, завтра другої фракції, Троцький був запеклим „искр'івцем“ 1901—1903 р., і Рязанов назвав його ролю на з'їзді 1903 р. ролею „ленінської дубинки“. Наприкінці 1903 р. Троцький завзятий меншовик, тобто від „искр'івців“ перебіг до „економістів“; він проголошує, що між старою й новою „Искрой“ „лежить безодня“. В 1904-1905 р. він одходить від меншовиків і бере хитку позицію, раз співробітнюючи з Мартиновим (економістом), раз виголошуючи безглузду ліву „перманентну революцію“. В 1906-1907 р. він підходить до більшовиків і весною 1907 р. заявляє про свою солідарність з Розою Люксембург.

За доби розпаду після довгих „нефракційних“ хитань він знову йде праворуч і в серпні 1912 року вступає в б'лок з ліквідаторами, тепер знову відходить від них, повторюючи суттю справи їхні такі ідейки¹.

Ми навели повнотою характеристику Леніна, бо вона оцінює весь історичний шлях Троцького до самої війни 1914 року. Таким він був, таким і залишився. Аналізуючи основні питання революції, ми побачимо, що він ніколи не покидає своїх меншовицьких і центристських позицій, не зважаючи на всі „тушинські перельоти“. Навіть після перемоги пролетарської революції він не раз намагався довести, що виправдався не Ленінів, а його, Троцького, шлях, його, троцькістська, теорія розвитку революції, що мав рацію не Ленін і більшовицька партія, а він, Троцький.

Перемога нашої революції, успіхи соціалістичного будівництва забезпечуються тим, що на чолі у нас стоїть загартована більшовицька ленінська партія. Ленін так і зазначає, що це є одна з найважливіших умов, що визначили перемогу нашої революції.

„Мабуть, тепер уже майже кожен бачить, що більшовики не втримали б влади, — писав він в своєму знаменитому творі „Дитяча недуга „лівизни“ в комунізмі, — не те що 2½ роки, але й 2½ місяці без якнайсуворішої, справді залізної дисципліни в нашій партії, без найповнішої й самовідданої підтримки її всією масою робітничої кляси, тобто всім, що є в ній мислячого, чесного, самовідданого, впливового, здібного вести за собою або захоплювати відсталі шари“².

Наша партія завжди виховувала своїх членів на основах принципової єдності, залізної дисципліни. Троцький ніколи не мирився з такою дисципліною в партії, завжди ставився до неї, а при зростанні, виявляючи при першій, — ліпшій на оді панський анархізм. Підчас історичних поворотів, коли треба було якнайбільше зосередити всі сили удару на ворога, він породжував сумніви, отруював свідомість у маси членів партії, учив не поважати, не любити свою партію. Троцький був увесь час егоцентристом, високої міри індивідуалістом. Свого Я він ніколи не підкоряв колективові в інтересах революційної доцільності.

Троцький як дрібний міський буржуа ніколи не розумів партії і ніколи не міг і не хотів розуміти її організаційних засад, не міг і не хотів розуміти партійної дисципліни. Інакше не можна розуміти його останніх висловів про нашу партію, як про „стадо голосувальників“. Всі його останні розмови та міркування про партію доводять, що для нього все зводилось й зводиться до верхівкових комбінацій. В творі „Мое життя“, що підсумовує весь його шлях політичної діяльності, він прямо ототожнює розгром троцькізму, те, що партія вигнала інтелігентів-меншовиків із своїх лав з фактичною ліквідацією партії. „1923 рік, — пише він, — став першим роком напруженого, але ще бездумного удушення й розгрому більшовицької партії. Ленін боровся з страшною хворобою. Трійка боролася з партією. В атмосфері було важке напруження, що восени розрядилось „дискусією проти опозиції“. Почалась друга революція: боротьба проти троцькізму“³.

¹ Ленін, Твори, т. XII ч. I. Про порушення єдності, прикриване криками про єдність.

² Ленін, Твори, т. XVII, стор. 117 (рос. вид.).

³ Троцький, Моя жизнь, вид. „Гранит“, Берлін, стор. 227, т. II.

Не шуткуйте. Боротьба проти троцькізму означала не більше і не менше, як ліквідацію партії і... другу революцію.

Але Троцький знає про нашу партію ще кращі речі. Ось як він оцінює вступ до нашої партії найкращої частини пролетаріату, ленінські призови, вступ до партії передовиків соціалістичного будівництва — ударників цілими цехами. „В радянському Союзі — пише він — ми бачимо другу форму ослаблення й розкладу комуністичної партії. Щоб позбавити її самостійної незалежності, її розводнюється в низових масах, тероризованих держaparатом“¹. Таких оцінок у Троцького багато. Коли до партії вступають десятки тисяч передових, відданих революції, соціалістичному будівництву робітників, коли вступають герої соціалістичної праці, керівники соціалістичного змагання, ударники - бригадири, то це оцінює Троцький як „розводнення партії“. Людина, що подібне до цього говорить, ніколи більшовиком не була, ніколи партії не знала. Це панське ставлення до „низових мас“ — не риса пролетарського революціонера. „Франція — це Я!“ сказав колись французький король Люї XIV — представник „освіченого“ абсолютизму. Троцький теж думав, що все концентрується в його особі. Він — усе. Він — партія, він — революція. Над усім він витає своєю „надфракційною“ особою, залишаючись егоцентристом, індивідуалістом, інтелектом старої формації з породи „критично мислящих осіб“, що, будучи суб'єктивістами в поглядах на історію, вважали, що вони єдині творці історії.

IV. Еклектика, метафізика, забарвлена „марксистською“ фразеологією

Троцький виставляє свій „марксизм“, бавиться марксистською термінологією. Всюди він виставляє на показ, який він добрий марксист. Більше того. З його твору „Моя життя“ ми дізнаємося, що він самостійно дійшов матеріалістичного розуміння історії. Ще молодим, оповідає він, працюючи у в'язниці над історією франкмасонства, ще до того, як він читав Маркса, Енгельса, Мерінга, Плеханова, він зробив самостійно ті самі відкриття, що й вони. Не дивниця, що така „геніальна“ людина, коли вже добралась до Маркса й Енгельса, могла тільки впевнитись, що „листування Маркса й Енгельса було для мене (Троцького *Е. Ш.*) не теоретичним, а психологічним відкриттям... Я переконувався на кожній сторінці, що з цими двома мене поєднує безпосередня психологічна спорідненість. Їхнє ставлення до людей було близько мені. Я догадувався про те, чого вони не доказували, поділяв їхні симпатії, обурювався й ненавидив разом з ними. Маркс і Енгельс бути наскрізь революціонерами“².

І не раз Троцький робить таке порівняння. Йому нема чого чекати, поки його оцінить партія, історія... він собі сам добре ціну знає. „14 листопада, — розповідає він про 1905 р., — ми заклали в бльози з меншовиками великий політичний орган „Начало“. Тираж газети більшав не днями, а годинами. Більшовицька „Новая Жизнь“ без Леніна була сіренька. „Начало“, навпаки, мало гігантський успіх. Гадаю, що воно більше, ніж будь-яке інше видання за півстоліття, наближалось до свого клясичного прототипу — „Нової Райнської Газети“ 1848 року“³. Куди там більшовикам! Меншовики та Троцький як дві краплі води схожі на Маркса та Енгельса, для їхнього органа прототипом є клясична революційна газета, видавана Марксом. Це так оцінюється історія людьми, що називають Леніна своїм учителем та другом, що хочуть бути в Комуністичному Інтернаціоналі, в партії більшовиків. А тепер нагадаємо, як цей Марксів „прототип“ висловлювався про таких марксистів, як Ленін.

¹ *Fahne des Kommunismus*, 1929, № 41.

² *Троцький. Моя життя*, т. I, стор. 239 — 240.

³ *Троцький. Моя життя*, т. I, стор. 204.

О, він знаходить слова, щоб довести, чого вартий цей марксизм!

„Справді, — писав він, — не можна з більшим цинізмом ставитись до кращого ідейного надбання пролетаріату, ніж це робить Ленін. Для нього марксизм — це ганчірка, коли треба затерти свої сліди, білий екран, коли треба демонструвати свою велич, складний аршин, коли треба виявити партійне сумління... діалектиці нічого робити з Ленином. Він поводитьсь з марксистськими засадами, як з нечитаними статтями „Уложення о наказаниях“¹.

Не може бути мови про недооцінення Леніна у Троцького. Він заперечує Леніна, він чужий лєнінізмові, є його пряма протилежність.

Він тепер лютує, що опубліковано його листа до лідера меншовиків Церетелі, де він Леніна обливає помями. Те, що опубліковано цього листа, він, бентежачись, називає фалшивкою, що перед нею, на його думку, бліднуть фалшиві документи, опубліковані французькими реакціонерами підчас процесу Дрейфуса. Важко мабуть викручуватись, коли свої листи оголошується фалшивими. Доводиться нагадати слова Ленінові про нього — „зарапартувався бідолаха“.

Справжні документи, справжня історія тепер Троцькому непотрібна. Потрібна тільки хитросплетена сітка, щоб довести, що троцькізм це і є ортодоксальний марксизм-ленінізм. Запевняли ж троцькісти, що вони особисто чули від Леніна, що не він, Ленін, мав рацію, а життя довело, що троцькістська теорія революції себе виправдала. А за кордоном в своїх газетах вони прямо розперізуються. Троцькіст Я. Греф пише: „Так званий троцькізм є не що інше, як теоретичний екстракт усього досвіду великої російської революції, теоретичний вираз „справді наявного процесу класової боротьби пролетаріату“ (Маркс) в нашу добу воєн і революцій (Ленін), тобто троцькізм є не що інше, як ортодоксальний марксизм і лєнінізм“ (цитовано за Ярославським)².

Такі байки Троцького й троцькістів про себе. Подивімось докладніше, як виглядає цей троцькістський „марксизм“, починаючи з вихідних філософських позицій до всіх його висновків, та наскільки правильно, що він послідовник та ще такий, що стоїть нарівні з великими творцями наукового комунізму.

* * *

Мав рацію колись Фіхте, коли він сказав, що яка людина, така і її філософія. Часто-густо Троцький висловлював свої філософські погляди. У всіх його літературо-публіцистичних працях вони виступають струнками рядами і дають змогу повнотою їх оцінити. Цікавий з цього приводу його виступ на з'їзді хеміків. Широкими штрихами він намагається дати повну концепцію своєї філософії. Одним махом він вирішує всі проблеми, над чим багато працювали найвидатніші люди різних галузів науки. Він вирішує всі питання від простої амеби до суспільства. „Суспільство, — говорить він, — такий самий продукт розвитку первинної матерії, як і земна кора або амеба“³. А далі він легко розправляє з закономірностями природи, суспільства і просто все зводить до того, що „життя людського суспільства кінець-кінцем само являє сполучення хемічних процесів, з другої сторони, суспільство складається з людських індивідів, що їх психічний механізм розпадається на систему рефлексів“⁴. Так воно „з однієї сторони“ і „з другої сторони“ не виходить за межі вульгарного механіцизму. Троцький заперечує суспільну закономірність, не розуміє ланцюга закономірностей, щоразу специфічну якісну особливість на різних його ступенях, від біологічного до соціального. „Найпростіший рефлекс, — про-

¹ Троцький. Наши политические задачи, стор. 160.

² Большевик, 1930, № 7-8.

³ Троцький. Менделеев и марксизм, 1925, стор. 10.

⁴ Там само.

довжує він свої механістичні зведення, — фізіологічна система рефлексів дає „свідомість“ — узагальнення завойовуються крок за кроком: від слини собаки до поезії, тобто її психологічної механіки“¹.

Так, так! Суспільна свідомість, кляси та їх психологія, клясова боротьба, все, що створює специфічну суспільну закономірність, її якісну особливість, все непотрібне. Все, як виявляється, дуже просто і влучно з'ясовується зведенням до слини собаки. Все просто в троцькістській схемі. Суспільство зводиться до психології, психологія — до рефлексології, рефлексологія — до хемії, а хемія — до механіки.

Всі ці троцькістські теоретичні побудови, як ми бачимо, не виходять за межі вульгарного механістичного матеріалізму. Вихідним пунктом у Троцького є звичайна механістична теорія зведення. Найскладніша закономірність, вищі ступені не вивчаються, а просто зводяться до законів механіки. Як ми далі побачимо, у Троцького є не тільки механістичні вихідні позиції. Він виступає дуже часто і як звичайний ідеаліст. Але це зрозуміло. На те він і еклектик, що у нього було всякого добра потроху.

В творі, що підсумовує шлях теоретичної і політичної діяльності, „Мое життя“ Троцький дає узагальнювальну формулу того, як розуміє він історичну закономірність. „Широко беручи, весь історичний процес, є відображення закономірного в випадковому. Коли висловлюватись мовою біології, то можна сказати, що історична закономірність здійснюється природним одбором випадковостей. На цій основі розгортається свідома людська діяльність, що піддає випадковості штучному одбору“².

Такий марксизм Троцького. Ми, марксисты-ленінці, знаємо, що випадковість є форма прояву доконечности. У Троцького випадковість існує не як закономірна (а від диявола дана і злої волі більшовицько-ленінського ЦК), а поряд з нею.

Випадковість, за Троцьким, не є закономірна. Закономірність сама по собі, а випадковість сама по собі. Для нього, як і для інших метафізиків, що про них ще писав Енгельс: „будь-що є або випадкове *або* доконечне, але ні в якому разі не те й не це одночасно“³.

Такі погляди Троцького нічого спільного з наукою, з діалектичним матеріалізмом не мають. Такі погляди „ось що значать, — писав Енгельс, — що можна підвести під загальні закони, те вважається доконечним, а чого не можна підвести, те вважається випадковим. Легко зрозуміти, що це такого сорту наука, яка видає за природне те, що вона може пояснити, зводячи незрозуміле їй до надприродних причин. При цьому в суті справи цілком байдуже, чи назву я причину незрозумілих явищ випадком, чи богом“⁴.

А що Троцький має ще намір „піддавати випадковості штучному одбору“, то легко бачити, що крім оголошення „незрозумілими“ тих фактів життя, що вщент розбивають його теоретичні побудови, його теорія має ще служити „штучній“ фальсифікації історії партії, історії нашої революції, роботи Комінтерну і т. д. і т. п.

Критикуючи ідеалістичні та механістичні розуміння випадковостей, Енгельс зазначає, що вже Гегель вірно вирішив це питання, коли він писав, „що випадкове є доконечне, що доконечність сама визначається, як випадковість, і що, з другого боку, ця випадковість є радше абсолютна доконечність“⁵.

Доконечність є перетворена форма прояву випадковостей, бо доконечність у своєму розвитку залежить од великої маси взаємодіючих при-

¹ Троцький. Менделеев и марксизм, 1905, стор. 10.

² Троцький. Моя жизнь, т. II, стор. 234.

³ Ф. Енгельс. Діалектика природи, 4 вид. (рос.), стор. 138.

⁴ Ф. Енгельс. Діалектика природи, 4 вид., стор. 136.

⁵ Там само.

чин та умов, пробиває собі шлях, як писав Енгельс, через юрбу випадковостей і тому проявляється як випадкове. Завдання науки підняти випадковість до рівня доконечности й з'ясувати її.

Матеріалістичне розуміння історії дало пролетаріатові можливість передбачати хід суспільних подій. Але передбачати можна тільки основний напрямок суспільного руху, основні його тенденції. Передбачати можна війну, революцію, кризу і т. д. Всіх окремих випадковостей, що трапляться підчас цих подій, всіх окремих епізодів, що безумовно є закономірні, причинові явища, передбачати не можна. Визначити точний час, коли ці події відбудуться і тому подібне, неможливо, і такі вимоги для науки були б безглуздям. Доконечність в розвитку предмету визначається розвитком його основи. Розвиток основи в наслідок властивої йому активності наперед визначає гру випадковостей. Тому, вивчаючи та викриваючи розвиток основи, ми можемо передбачати розвиток самого предмету, встановити його основні тенденції.

На засадах троцькістської теорії, неможливе наукове передбачення, бо його теорія ідеалістична своєю суттю. Вона може нас тільки привести до схиляння перед невідомим, до фатальної залежності від випадку, до чекання, що „нам судьба грядущая готовит“. За його теорією, неможливо конкретне передбачення, щоб наперед знати шлях розвитку, визначити ясні перспективи, генеральну лінію, щоб твердо і впевнено боротись за її здійснення.

Ми вивчаємо дійсність, як процес розвитку суперечностей, роздвоєння єдиного і боротьбу протилежностей. Випадковість ми вивчаємо як форму прояву доконечности. Вивчаючи суспільство, ми вивчаємо конкретне суспільство, соціально-економічну формацію, аналізуємо певні класи, що визначають структуру даного суспільства, вивчаємо боротьбу цих клас. При цьому ми знаємо, що людська діяльність сама є доконечна в розвитку суспільства, сама визначається його закономірністю. А там, де участь беруть мільйони,— а в історичному русі тільки так і буває,— там багато є випадковостей (характер людей і інші), інакше історія мала б дуже містичний вигляд, писав Маркс. В цьому розумінні Енгельс писав, що історичний розвиток прокладає собі шлях через юрбу випадковостей. Це означає, що випадковості входять у закономірність суспільного розвитку і їх треба глибоко вивчати. І що більш ми вивчили, що краще ми знаємо закономірність суспільства, то краще може виявитись наша участь в історичній дії. Що більш ми пізнаємо доконечність, то більшою свободою ми користуємось. Наше розуміння історичної закономірности нічого спільного не має з троцькістським. Наша наука дає нам справжнє розуміння історії для революційно-критичної діяльності. Свобода для нас означає дійове пізнання доконечности. Троцький розуміє „вобче“, і, „широко говоря“, його розуміння історичної закономірности як „штучний одбір випадковостей“ нічого спільного не має з матеріалістичним розумінням історії Маркса, Енгельса та Леніна.

* * *

Троцький завжди шукає „механіку“ тих або інших подій. Тільки механіку цю він не шукає в аналізі стану різних клас за даний історичний період, в тих причинах, що визначають їхню боротьбу. Ні, він причини всього, „механіку“, завжди шукає в психологічному переживанні індивідів, в суб'єктивних факторах окремих людей. Взагалі Троцький не розуміє справжнього масового революційного руху. Ми і тут у нього маємо своєрідне зведення, за що Ленін критикував його ще підчас профспілкової дискусії. Маса у нього зводиться до класи, класа — до партії, — партія до самих вождів. А вожді ці, за Троцьким, займаються верхівковими комбінаціями, проявляють щодо маси з свого високого п'єдесталу тільки командування та примус. Ленін тоді відзначив, що у Троцького прямолі-

нійший бюрократичний підхід, що він не розуміє суті справи про зв'язок між керуванням та переконанням, що для нього все зводиться до „керівного персоналу“ при ігноруванні справжніх широких мас, що є основа історичних подій. Цей суб'єктивний бюрократизм та формально логічний демократизм Троцького, в чому його обвинувачував Ленін, не дає йому змоги зрозуміти історичні події.

Троцький завжди виходить з суб'єктивних психологічних настроїв і таким же підходом вдається до аналізу складних історичних подій. Розглядаючи імперіялістичну війну 1914 року, він не підходить як марксист, щоб в розвитку капіталізму, в загостренні його суперечностей на останній імперіялістичній стадії, в загостренні нерівномірності розвитку капіталізму шукати причини війни. Війна не гріх, пояснює Ленін, а так само доконечна в розвитку капіталізму, як і експлуатація пролетаріату. Троцький цього не розуміє. Троцький дошукується „психологічних загадок війни“. „Які сили внутрішнього психологічного характеру, які безпосередні переживання штовхають ці людські маси назустріч найбільш „нелюдським“ лихам, де порушується й руйнується все, що вважалось за цінне й доконечне: здоров'я, вигоди, гігієна, лад, звичайні життєві відносини, дружні зв'язки, професійні обов'язки, нарешті, непохитні, як здавалось, правила моралі“¹).

Зрозуміло, що після такого ліберального базікання, після такого розуміння війни тільки і могло вийти пацифістське „ні перемоги, ні поразки“. Домагання троцькістів „миру за всяку ціну, справедливого та негайного“ означало не що інше, як оборону капіталістичної, імперіялістичної, грабіжницької буржуазної батьківщини. Коли пролетаріат не призивався до класової боротьби з буржуазією, воно означало притуплення класової боротьби, відмову від революційної боротьби пролетаріату. Тільки це притуплення класової боротьби, що послугу своїй власній буржуазії, робив Троцький, як і завжди, під прикриттям „революційної“ фрази. Ленін, аналізуючи імперіялізм, вивчаючи його суперечності, вказав революційному пролетаріатові шлях революційного, плебейського виходу з війни. Шлях перетворення імперіялістичної, братовбивчої, грабіжницької війни на війну, що її пролетаріат визнає, на війну експлуатованих проти експлуаторів, на війну класову, громадянську, на війну за пролетарську революцію і соціалізм. А цей наш „марксист“ *розумував*: як це так порушуються винайдені ним „непохитні правила моралі“.

Боротьбу проти його теорії перманентної революції Троцький теж з'ясовує психологічними причинами. Не тому боролись проти неї, що, коли б її було застосовано на практиці, вона привела б до поразки пролетаріату, до загибелі революції, а тому, що з психологічних взаємин Троцького і ЦК випливала боротьба проти цієї теорії. Як справа була в дійсності, ми далі побачимо.

Суб'єктивізм в розумінні історії у Троцького виявляється дуже ясно, коли він часткову стабілізацію капіталізму пояснює грубими помилками керівництва Комінтерну“.

Для метафізика Троцького існує: так — так, ні — ні. Що понад цим, то від лукавого. Стабілізація — то стабілізація, застій — то застій. Діалектики загнивання капіталізму Троцький не визнає: для нього все існує як раз назавжди дане. Комінтерн, аналізуючи часткову стабілізацію капіталізму, відзначав усю її відносність, хиткість, нестійкість. Це була стабілізація підірваного капіталізму, що ґрунтувалася на повоєнній загальній кризі капіталістичної системи. Комуністи знали неминучість скорої, ще гострішої кризи. Розвиток капіталізму останніх років блискуче потвердив аналізу партії і Комінтерну. Соціаль - фашисти співали дитирамби капіталізові

¹ Троцький. Твори, т. IX, стор. 246.

і пророкували десятиліття його процвітання. Троцький з'ясовував стабілізацію „помилками Комінтерну“, не розуміючи діалектики загнивання капіталізму, заперечуючи загальну повенню його кризи.

Стабілізація — так стабілізація. Відсінь одчай і песимізм, пророкування про загибель нашій революції і т. д. і т. п. Більше не в силі зрозуміти дрібнобуржуазний криходер. А коли почалася несподівана для троцькістів економічна криза капіталізму, вони кинулися в другу крайність і стали розводити теорію про абсолютний застій, яка підводить базу під соціал - фашистську теорію автоматичного краху капіталізму. Цікаво при цьому відзначити, що, коли Америка на початку кризи не була ще втягнена в неї, троцькісти просто об'явили її винятком з загальних законів, розводили теорію „виключности“, що її тепер має за свій прапор ренегат Ловстон. А тепер який конфуз для них, коли „просперіті“ Америки з таким шумом скраховало. Не везе троцькістам, прямо таки не везе! Що не скажуть, все вийде навпаки! Не розуміючи кризи капіталізму, не маючи ніякого уявлення про діалектику його загнивання, троцькісти тільки здатні роззброювати революційний фронт пролетаріату, заважати його боротьбі за розгортання фронту пролетарської революції.

У Троцького повне нерозуміння завдань комуністичної партії, нерозуміння процесу наростання нового революційного піднесення. Комуністичний Інтернаціонал, аналізуючи сучасну кризу капіталізму, що охопила весь капіталістичний світ, поставив перед своїми партіями величезної історичної ваги завдання: завоювати більшість робітничої кляси, розгромити соціал - фашистів, не давати можливості національ - фашистам, демагогічно спекулюючи на злиднях мас, взяти робітників та революційне селянство та трудящих мас міста під свій вплив; боротися за маси, що їх тягнуть на хибний шлях і соціал - і національ - фашисти; організувати їх для революційного виходу з кризи за пролетарську революцію і за захист диктатури пролетаріату в СРСР. Борючись з теорією стадій, тобто з теоретичним виправданням бездіяльності, Комінтерн розгортає революційну дію мас. Для Троцького всього цього немає. Він свої очі зводить виключно, як це було і під час дискусії про профспілки, на „організаторський персонал“. З цього погляду і з анархо - бюрократичного підходу він з'ясовує і висновує весь дальший історичний розвиток. „Ключ до всього історичного процесу, — пише він, — передається до рук суб'єктивного фактора, тобто партії та її революційного керівництва“

Ніхто не цинив так високо партію, як Ленін. Але в той час, коли Ленін глибоко аналізує завдання партії в революції, Троцький якраз цього не розуміє. „Пролетарський авангард ідейно завойовано, — писав Ленін, з'ясовуючи історичні події лівим комуністам. — Це головне. Без цього не можна зробити й першого кроку до перемоги. Але від цього ще досить далеко до перемоги. З самим авангардом перемогти не можна. Кинутий самий лише авангард у рішучий бій, поки вся кляса, поки широкі маси не стали на позиції або безпосередньої підтримки авангарду, або принаймні доброзичливого неутралітету щодо нього і цілковитої нездатності підтримувати його супротивника, було б не лише безглуздом, а ще й злочином. А для того, щоб справді вся кляса, щоб справді широкі маси експлуатованих і пригноблених капіталом дійшли до такої позиції, для цього самої пропаганди, самої агітації замало. Для цього потрібен власний політичний досвід цих мас. Такий основний закон усіх великих революцій, потверджений тепер з дивовижною силою та рельєфністю не тільки Росією, але й Німеччиною. Не тільки некультурним, часто неписьменним масам Росії, але й висококультурним, цілком письменним масам Німеччини треба було на власній шкурі усвідомити все безсилля, всю безхарактерність, всю безпорадність, усе льокайство перед буржуазією, всю ницість уряду лицарів II Інтернаціоналу, всю неминучість диктатури крайніх реакціонерів (Корнілов у Росії, Капп і Ко в Німеччині), як єдину альтер-

нативу щодо диктатури пролетаріату, щоб рішуче повернути до комунізму“¹.

Далі Ленін з'ясовує, що головне завдання підвести широкі маси, що були досить апатичні, рутинні, закам'янілі, сплящі, уміти керувати не тільки партією, але й ними. Для цього треба нещадно побороти правих опортуністів і цілком зліквідувати опортунізм і доктринерство „ліваків“. З якою дивовижною точністю дальші історичні події потвердили цю Ленінову аналізу. Троцький ніколи не міг піднятися до певного розуміння величності історичних завдань, що стоять перед комуністичними партіями.

В душі його філософії він також розумів більшовізацію Комінтерну. „Що таке більшовізація комуністичних партій?—запитує він.—Це таке їх виховання, це такий в них добір керівного персоналу, щоб вони не здрейфили в момент свого жовтня. Ось Гегель і мудрість книжкова і зміст філософії всієї“².

З засад цієї мудрости Троцький ніколи не сходив. Завоювання більшовости робітничої кляси, завоювання її масових організацій, підготовка всієї маси до боротьби,—це для Троцького не входить у більшовізацію компартії. Ввесь Гегель—у доборі керівного персоналу—звичайно з любими Троцькому лівацькими навичками. Тепер Троцький бореться з настановою Комінтерну на розгортання революції в Китаї, на розгортання боротьби з перейшлою на сторону імперіялізму національною буржуазією і її партією—гомінданом. Він протиставляє гаслові Комінтерну—організація рад робітничих і селянських депутатів—гасло установчих зборів. Організація рад тепер, коли є китайська червона армія, коли є радянські райони, коли гоміндан остаточно виявив себе, як зрадник національно-визвольного руху, як підсобник імперіялістичних хижаків, коли імперіялісти за допомогою гоміндану одверто ділять між собою Китай, тепер Троцький називає це абстрактним гаслом і дає більш реалістичне—скликати установчі збори. Цікаво при цьому відзначити, що китайські троцькісти звернулись до нього з листом, де запитують: хто саме має скликати ці установчі збори—революційний народ, чи панівні кляси. Це досить говорить за високу політичну грамотність та вміння прибічників Троцького керувати революційним рухом. На що перетворилися установчі збори, скликані Чан-Кай ші, ми вже тепер, після того, як вони відбулися, добре знаємо. Китайський тристамільйонний народ задавлений імперіялізмом, перебуваючи в нечуваних злиднях, вимираючи, лишився осторонь цієї комедії, розиграної китайською воєнщиною й купкою інтелігентів. Вихід з свого стану вони знайдуть і знаходять уже в розгортанні революції, в боротьбі під керівництвом комуністичної партії по вказаному нею шляху.

Троцький, як завжди безтурботно, заперечує справжні факти життя, що розбили його „теоретичні“ аналізи. Троцький докладає всіх сил, щоб дискредитувати китайську революцію, допомагає буржуазії, заважає як може організації міжнароднім пролетаріатом її захисту. Китайські ради цей контрреволюційний заспівач називає „брякотельцями“. Самовіддану героїчну боротьбу китайського пролетаріату і трудящих селян, що під керівництвом комуністичної партії Китаю переможно ведуть боротьбу, що тричі відстояли радянські райони від походів Чан-Кай ші і міжнародніх акул імперіялізму, цей пророк буржуазії називає фікцією. „Демократична диктатура пролетаріату й селянства є фікція, є самообман“, так пише про стан радянських районів Китаю Троцький у своїй останній книзі „Перманентна революція“.

Ради стали тепер масовим явищем Китаю. Вони об'єднують шістьдесят мільйонів трудящої людности, мають червону армію. Ради дійшли вже

¹ *Ленін Твори*, т. XVII, стор. 179.

² *Троцький Твори*, т. III, ч. I, стор. LXIV—LXV.

такої сили, що скликали перший всекитайський з'їзд рад, утворили центральний уряд. Розгортання революції в Китаї має ще безперечно чималі труднощі. Радянські райони відірвані від великих промислових центрів. Центр ваги треба перенести в великі промислові міста. Треба урахувати досвід Жовтневої революції і провести рішуче і до кінця аграрну революцію, щоб закріпити за собою резерви.

Керівництво комуністичної партії, гегемонія пролетаріату надають революційному рухові Китаю послідовного революційного характеру. Радянський етап китайської революції має вирішити два основні завдання: 1) знищити феодалне пригноблення мільйонного селянства, 2) визволити країну від імперіялістичних держав.

В цьому має виявитися вся сила китайської революції, здійснення гегемонії пролетаріату, вірність керівництва комуністичної партії. Імперіялістичні держави, щоб краще експлуатувати Китай, щоб остаточно перетворити його на колонію та поділити його між собою, підтримують феодалну реакцію, різні генеральські групи і разом з ними і за їх допомогою шматують тіло чотирьох мільйонного народу. Хто хоче знищити феодалну кабалу Китаю, панування генералів, мусить підняти руку проти панування імперіялістів. Троцькісти все це заперечують. Вони висунули теорію про азійський спосіб продукції в сучасному Китаї і заперечують існування решток феодалізму в Китаї. Відсіль вони заперечують також антифеодалний характер китайської революції. Відсіль теорія про можливість не тільки таких генералів, що підтримують імперіялістів, а й революційних генералів. В цих поглядах троцькістів повнотою виявилось усе педантство, усе верхоглядство, усе нерозуміння ними завдання, що про нього говорили Маркс і Ленін, про сполучення пролетарської революції і селянської війни. В цьому виявилась цілковита недооцінка революційного значення національно-революційного руху для повалення імперіялізму. Троцькісти, що ставлять ставку на „революційних“ генералів, і уявлення не мають про організацію, пробудження, освічення мільйонних трудящих мас довкола гасел антиімперіялістичної і антифеодалної революції, уявлення не мають про організацію широких мас під керівництвом пролетаріату для боротьби з буржуазно-поміщицькою реакцією та імперіялізмом для переможного завершення революції.

Троцький жонглоє тільки своїми пустопорожніми формулами, де нема і краплі конкретної аналізи певних країн, стану різних клас в революції і конкретного змісту партійних гасел. Він ніколи не був здатний розуміти нові форми, все багатство нових засобів, ситуацій, що принесли з собою революцію Сходу. Він ніколи не розумів значення революційної боротьби колоніальних і напівколоніальних країн, а відсіль труднощі і завдання в здійсненні гегемонії пролетаріату.

Але в свій час „лівий“ Троцький вимагав організації рад. Не тому, що тоді були історичні умови для цього, не тому, що маси були підготовлені. Ні! тільки тому, що він „лівий“ і так уже „лівакам“ покладено за штатом. Що для „лівака“ історія, революція, маси, коли йому забажалося організувати ради! Ради, з'ясував тоді Троцькому тов. Сталін, організуються в момент найвищого піднесення революції, бо „стратегічні гасла партії можна розцінювати лише з погляду марксистської аналізи класових сил і правильного розміщення сил революції на фронті боротьби за перемогу революції, за зосередження влади в руках нової класи“¹.

Революцію не можна викликати рухом чародійної палички. Те саме було з Троцьким підчас Берестейського миру. Самою лише силою свого слова думав він підняти в Німеччині революцію, зовсім при цьому забуваючи, що коли б таке чудо й можливе було, то військова цензура все одно не пропустить його промов до Німеччини. Ленін вимагав підписати мир, до-

¹ Сталін. Питання ленінізму, 1931, стор. 226.

битись перепочивку для нашої революції, для організації наших сил, організації Червоної армії, бо стара армія нездатна була боротись за революцію. Ленін з'ясував, що революція в Німеччині не може початись з самого нашого бажання, що з фактом відкладання її треба рахуватись. Він вказував на те, що салдати нашої армії голосують ногами проти війни, що вони були обдурені Керенським, що для революційної війни потрібна нова революційна армія. Для Троцького всього цього не існувало. Цікаві спогади з цього приводу тов. Покровського. Коли промови Троцького, розказує він, розраховані виключно на психологічний вплив на німецьких генералів, не допомогли, коли німці грубим військовим кулаком відкрили фронт, розірвали тонке мереживо його павутинної тактики, він розгубився остаточно... І коли німці наступали, він безпорадно розгублений, голосував в ЦК за мир, проти миру, а наприкінці утримався, щоб дати Ленінові провести його пропозицію більшістю на один голос, як Троцький це з'ясовує ще в своїй біографії. Такий конфуз може вийти з кожним, хто не розуміє революції і основи її — революційної дії мас.

Ленін ніколи не розглядав революцію з погляду красної промови вождя. Він вивчав творчість революційного народу. „Революція — льокомотив історії. Революція — свято гноблених і визискуваних. Ніколи маса народу не може виступати таким активним творцем нового суспільного ладу, як в революції. За таких часів народ здатен на чудеса з погляду вузько міщанської марки поступінного прогресу“¹.

Так писав Ленін про революцію. Він, як Маркс і Енгельс, як великі революційні мислителі, учився у великих революційних рухів, у революційних мас та революційної історії.

„Історія взагалі, історія революції зокрема, — писав він, — завжди багатша змістом, різноманітніша, різнобічніша, живіша, „хитріша“, ніж уявляють найкращі партії, найсвідоміші авангарди найпередовіших клас. Та це й зрозуміло, бо найкращі авангарди виражають свідомість, волю, страсть, фантазію десятків тисяч, а революцію здійснюють в момент особливого піднесення й напруження всіх людських здібностей свідомість, воля, страсть фантазії десятків мільйонів, підхльоскуваних найгострішою боротьбою клас“².

Цього ніколи не збагнути Троцькому. З нерозуміння дії мас, як основи революції, випливає і його авантюризм та суб'єктивізм. Волюнтаризм не в розумінні бажання вести революційну боротьбу. Як цілком вірно відзначив тов. Сталін, за „лівими“ навичками Троцького завжди криється права опортуністична суть. Авантюризм Троцького означає безпорадність, невміння урахувати революційну акцію мас, неспроможність до дійсної, не в промовах тільки, історичної діяльності. Воно означає повне нерозуміння справжніх масових революцій.

Справжньої історії, конкретної історичної дійсності Троцький ніколи не вивчав. До дійсних фактів історії, до конкретности у нього було також зневажливе ставлення, як і до революційних мас. „Почуття переваги загального над частковим увійшло як невідійманна частина в мою літературну роботу й політику. Тупий емпіризм, годе плазування перед фактом, іноді лише уявлюваним, часто хибно сприйнятим, були мені ненависні. Я шукав над фактами законів. Це призводило, звичайно, часто до дуже поспішних та помилкових узагальнень, особливо в молоді роки, коли для узагальнень не вистачало ані книжкового знання, ані життєвого досвіду. Але в усіх без винятку царинах я почував себе здібним до руху та дії лише тоді, коли тримав у руках нитку загального. Соціально-революційний радикалізм, що став моїм духовним надбанням на все життя, виріс саме з цієї інтелектуальної ворожнечі до криходерства, емпіризму, до всього взагалі неоформленого теоретично, неузагальненого“³.

¹—Збірник „Боротьба проти опортунізму та ухилів“, ДВУ, 1925, 107.

² Ленін. Твори, т. XVII, стор. 181.

³ Fahne des Kommunismus, 1929 р., № 40.

Такі ідеалістичні настанови Троцького. Підхід у нього був „вообще“¹ До неоднакових історичних явищ він підходив з *надісторичною теорією з відмикачкою, він шукав над фактами законів*. Це означає по-кантиантському від нашого розуму ввести до цих фактів закономірність, а не вивчати закономірність, що об'єктивно існує в природі й суспільстві.

Механістична в своїх основах, еклектична юшка самої низької проби суб'єктивно ідеалістична філософія, забарвлена „марксистською“ апаратурою та „революційною“ фразою — така методологія Троцького, такі його вихідні філософські позиції.

V. Невдячлива історія і „прекрасна“ теорія перманентної революції Троцького

Вінець теоретичної творчості Троцького, становить його теорія перманентної революції. Відсіля усі начала і всі кінці. Зформулював він цю теорію дуже давно, ще підчас революції 1905 року. З того часу він завжди носить її з собою, обробляє її, модифікує відповідно до всяких вимог та троцькістських вихваток, поширює щоразу її значення та питому вагу; і як усе для еклектика Троцького, вона у нього перетворилась в універсальний закон, що йому підлягають за всіх часів фатально всі народи.

Становий хребет цієї знаменитої теорії, як відзначив Ленін, її фундамент, це звичайнісінька еклектика. „Оригінальна теорія Троцького, — писав Ленін в 1915 році, десять років після того, як Троцький з Парвусом запропонували свою славнозвісну теорію і вона могла мати достатню історичну перевірку, — запозичує у більшовиків заклик до рішучої революційної боротьби пролетаріату й до завоювання ним політичної влади, а у меншовиків заперечення ролі селянства“¹.

Досвід революції для Троцького непереконливий. Вже після переможного Жовтня, після завоювання пролетаріатом політичної влади та встановлення диктатури пролетаріату, Троцький лишається на своїх старих позиціях. 1922 року він пише передмову до своєї книги „1905 рік“. Там він знову формулює основну ідею перманентної революції.

„Саме в періоді між 9 січня й жовтневим страйком 1905 р. склалися в автора ті погляди на характер революційного розвитку Росії, що їх названо теорією „перманентної революції“. „Хитра“ назва ця виражала ту думку, що російська революція, перед якою стоять буржуазні завдання, не зможе однак на них зупинитися. Революція не зможе вирішити свої найближчі буржуазні завдання інакше, як передавши владу пролетаріатові. А цей останній, узявши до своїх рук владу, не зможе обмежити себе буржуазними рамцями в революції. Навпаки, саме для того, щоб забезпечити свою перемогу, пролетарському авангардові доведеться вже на початку свого панування робити найглибші заходи не тільки в феодалну, але й у буржуазну власність. До того ж йому доведеться мати ворожі сутички не тільки з усіма угрупованнями буржуазії, але і з широкими масами селянства, що за допомогою їх він захопив владу. Суперечності в стані робітничого уряду у відсталій країні з переважною більшістю селянської людності можна розв'язати лише в міжнародньому масштабі, на арені світової революції пролетаріату“².

У Леніна ми маємо щоразу характеристику певної доби, певного історичного періоду, певних етапів революції. У Леніна щоразу є характеристика переплітання класових сил, що характеризує даний ступінь революції, — і відповідно до цього він визначає стратегію й тактику пролетаріату. У Троцького, як це личить „лівому“, революція одразу перестрибує через увесь етап буржуазно-демократичної революції. Для Троцького

¹ Ленін. Твори, т. XIII, Про дві лінії в революції.

² Троцький. 1905 рік. Передмова.

абсолютно незрозуміле перегрупування класових сил, що були рушіями підчас буржуазно-демократичної і соціалістичної революції. Він зовсім не розуміє всієї глибини проблеми спільників пролетаріату, використання революційних можливостей селянства, проблеми гегемонії пролетаріату. Яка вбогість у Троцького захована під гучною фразою, порівняно з Леніною аналізою класових рушійних сил революції, кожний раз в її конкретності. На різних етапах буржуазно-демократичної і пролетарсько-соціалістичної революції Ленін, розглядаючи революцію в Росії, як етап міжнародньої революції пролетаріату, ставить корінні питання російської революції в їх міжнародньому значенні, разом з тим він черпає сили для розгортання і перемоги революції у робітників та селян самої Росії. Виходячи з цих засад, стоячи на чолі здійснення пролетарської гегемонії в революції, Ленін дає три стратегічні гасла щодо взаємовідносин пролетаріату та селянства на різних етапах історії, на різних етапах революції. Для Леніна не існує абстрактного селянства. Ленін неодмінно бачить на селі різні класові групи селянства: куркулів, середняків, бідноту й наймитство. Для Троцького всі коти сірі, все селянство одна реакційна маса. Серед філософів троцькістські ідеї розводив деборінець Карев. Пролетаріят, доводив він, є єдина основна класа переходової доби і перебуває в стані класової боротьби з усіма класами людности, тобто також з усім селянством. Ці контрреволюційні троцькістські ідеї Карев намагається обгрунтувати, прикриваючись Леніном.

В поглядах Троцького закладено глибоку невіру в наш революційний пролетаріят, в те, що він може керувати революційним селянством. В кращому разі, за Троцьким, пролетаріят може на один момент захопити владу, але втримати її ні в якому разі не може, бо він неминуче стане перед невірними суперечностями, що їх тільки й можна вирішити „на арені світової революції пролетаріату“.

Ми вже бачили, як Троцький легко вірить і ще легше зневіряється в міжнародніх революціях, бо вся його тактика революції побудована не на основі боротьби революційних класів, а на суб'єктивному бажанні та вольових настановах. Коли ж дійсний хід історичного розвитку, класова боротьба рве це тонко сплетене павутиння та „революційні“ декларації, то Троцький не раз, перед реальними труднощами дійсних революцій, вдається в одчай та песимізм. Ми добре пам'ятаємо, скільки разів цей „голосніший від усіх крикунів“ провіщав „крах“ нашої соціалістичної країни, нашої революції, сповіщав, що настав її „політичний присмерк“, „Термідор“ і подібні до цих перли й наклепи. А коли запізниться міжнародня революція? Тоді що робити за Троцьким? Тоді за цим мудрим пляном нам лишається гнити на пні і гинути у власних суперечностях без будь-яких перспектив.

В основах „перманентної революції“ Троцького закладено антимарксистське, антиленінське розуміння диктатури пролетаріату та проблеми спілки з селянством. За Троцьким, пролетаріят, скоро тільки він візьме владу, одразу розпочне одверту й пряму класову боротьбу з усіма верствами людности, в тому числі з широкими масами трудового селянства. Ленінові погляди на диктатуру пролетаріату прямо протилежні троцькістським.

„Диктатура пролетаріату, — писав Ленін, — коли перекласти цей латинський, науковий, історично-філософський вислів простішою мовою, ось що означає: тільки певна класа, а саме міські та взагалі фабрично-заводські, промислові робітники, можуть керувати всією масою трудящих і експлуатованих у боротьбі за скинення ярма капіталу, в процесі самого скинення, у боротьбі за вдержання і зміцнення перемоги, в справі утворення нового, соціалістичного громадського ладу, у всій боротьбі за повне знищення класів“¹.

¹ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 241.

Тов. Сталін, критикуючи троцькістське розуміння диктатури пролетаріату, вказує на безодню, яка відділяє Ленінове вчення від троцькістської „перманентної революції“, тов. Сталін вказує, що „диктатура пролетаріату не є звичайна урядова верхівка, що її „вміло“ дібрала дбайлива рука „досвідченого стратега“ й що розумно спирається на ті або інші верстви людности. Диктатура пролетаріату — це клясова спілка пролетаріату й трудящих мас селянства, щоб скинути капітал, щоб забезпечити остаточну перемогу соціалізму, з умовою, що провідною силою цієї спілки є пролетаріат“¹.

Ленінова теорія революції забезпечила пролетаріатові перемогу, вивершила справу революції диктатурою пролетаріату. При цьому в ході революції пролетаріат забезпечив себе, як спільником, трудящими масами селянства, неодмінно залишаючись гегемоном революції. Він вичерпав до дна революційні можливості селянства в боротьбі з самодержавством, кріпосництвом, поміщиками, завоював їх цілком на свій бік. Після переможної революції пролетаріату він перемкнув революційні можливості трудящих мас селянства на будівництво соціалізму. Пролетаріат здійснює диктатуру як керівник, в спілці з колгоспним селянством, що нині є його твердою опорою на селі, до повного знищення кляс і побудови соціалістичного суспільства.

Досвід нашої революції Троцькому нічого не дав. Він залишився з тією думкою, що 1917 рік виправдав саме його, Троцького, розуміння революції. Варто нагадати, що 1915 року, намічаючи основні завдання наступної революції, Ленін писав: „Висвітлити співвідношення кляс у наступній революції — головне завдання революційної партії. Від цього завдання ухляється організаційний комітет, що в Росії лишається вірним спільником „Нашего Дела“ і за кордоном кидає нічого не значущі „ліві фрази“. Це завдання неправильно вирішує в „Нашем слове“ Троцький, повторюючи свою „оригінальну“ теорію 1905 року й не бажаючи подумати прете, з яких причин життя йшло аж десять років повз цю чудову теорію“².

Але що для Троцького життя, коли він створив таку „чудову“ теорію! Він дуже любить порівнювати себе з великими людьми. В даному разі він подібен до відомого ідеаліста, якому зазначили, що його теорія не згоджується з фактами, і на це той відповів: то гірше для фактів.

* * *

Свою схему революції Троцький веде не від Маркса. Зміст її не в тому, що він її називає „перманентною“. Теорію перманентної революції, що її проголосив Маркс в 40-х роках XIX століття, обстоював Ленін, обстоювала вся більшовицька партія. Ось як Маркс з'ясовує зміст перманентної революції. „Тимчасом як демократичні дрібні буржуа, коли здійсниться якомога більш вищезазначених вимог, хоче якнайшвидше закінчити революцію, наші інтереси і наші завдання в тому, щоб зробити революцію безперервною доти, доки всі більш-менш маєтні кляси усунуться від влади, доки пролетаріат завоює державну владу, доки об'єднання пролетарів не тільки в одній країні, але й у всіх панівних країнах світу розв'яжуться так, що конкуренція між пролетарями цих країн припиниться і доки принаймні вирішальні продуктивні сили зосередяться в руках пролетарів. Для нас ідеться не про зміну приватної власності, а про її знищення, не про заступковання клясових суперечностей, а про знищення кляс, не про поліпшення теперішнього суспільства, а про створення нового суспільства“³.

Ленінова теорія переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, що він дав її ще в 1905 р. і збагатив, конкретизував її на

¹ Сталін. Питання ленінізму, стор. 74.

² Ленін. Твори, т. XVII, Про дві лінії в революції.

Собр. соч. К. Маркса и Ф. Энгельса, т. III, стор. 501.

досвіді Лютневої і Жовтневої революцій 1917 р. — є конкретний вираз Марксової перманентної революції. Ленін був єдиним марксистом, що правильно зрозумів, розвивав і застосовував до дії ідею „перманентної революції“. Ленін відрізняється в цьому питанні від „перманентників“ тим, — говорить тов. Сталін, — що „перманентники“ перекручували ідею перманентної революції Маркса, перетворивши її на мертву, книжкову мудрість, а тимчасом Ленін узяв її у чистій формі та зробив її однією з основ своєї теорії революції“¹.

Маркс ніколи не пропонував починати революцію прямо з захоплення влади пролетаріатом. Наші „перманентники“ зіпсували цю Марксову теорію. У них замість керівництва революцією виходять авантюристські вихватки. У Леніна ми маємо теоретичне обґрунтування закономірного наростання і вивершення революції диктатурою пролетаріату.

Ще 1905 року Ленін писав: „Від революції демократичної ми відразу ж почнемо переходити, і саме в пору нашої сили, сили свідомого й організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції. Ми обстоюємо безперервну революцію. Ми не зупинимось на півдорозі

На вдаючись в авантюризм, не зраджуючи своє наукове сумління, не бажаючи набувати дешевенької популярності, ми можемо зазначити і зазначаємо *лише одне*: ми якнайбільше допоможемо всьому селянству перенести революцію демократичну, щоб то легше було нам, партії пролетаріату, перейти якнайшвидше до нового й вищого завдання — революції соціалістичної“².

Така Ленінова теорія революції, що повною мірою є продовження і дальше опрацювання збагачення Марксових вихідних позицій. Теорія переростання є наріжний камінь Ленінової теорії революції. Ще раніш, ніж 1905 року, спочатку в „Друзях народу“ в 1894 році, Ленін формулює ідею переростання. Ось що він писав: „На клясу робітничу й скеровують соціаль-демократи всю свою увагу і всю свою діяльність. Коли передові представники її засвоять ідеї наукового соціалізму, ідеї про історичну ролу російського робітника, коли ці ідеї набудуть великого поширення і серед робітників утворяться міцні організації, що перетворять теперішню різномасту економічну війну робітників на свідому клясову боротьбу, тоді російський робітник, ставши на чолі всіх демократичних елементів, повалить абсолютизм і поведе російський пролетаріат (поряд пролетаріату всіх країн) прямим шляхом відвертої клясової боротьби до переможної комуністичної революції“³.

Так намічав Ленін хід розвитку революції ще за довгий час до того, коли Троцький висунув свою „надфракційну“ теорію революції.

Коротенька довідка нам доведе, що зміст троцькістської теорії революції не в її безперервності, а в перестрибуванні через буржуазно-демократичну революцію, через етап революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства. Основний зміст її — це нерозуміння ідеї гегемонії пролетаріату, невіра в його сили, з другого боку, „заперечення“ революційних можливостей селянства, ставлення до селянства в цілому, як до контрреволюційної сили.

Від кого Троцький веде своє розуміння революції, неважко впізнати. Він сам про це виразно пише. Наводячи Ляссалеву оцінку революції 1848-1849 р., що „жодна боротьба в Європі не може бути успішна, коли тільки з самого початку її не проголоситься суто соціалістичною, що не може більш мати успіх жодна боротьба, де соціальні питання ввійдуть лише як туманний елемент і стоять на задньому пляні, і що зовнішньою

¹ Сталін. Питання лєнінізму, стор. 178.

² Ленін. Твори, т. VI, стор. 449—450.

³ Ленін. Що таке друзі народу, вид. 1925, стор. 181.

сторонаю провадиться під прапором національного відродження або буржуазного республіканізму“¹.

Виходячи з цих міркувань Ляссалю, Троцький виголошує революцію 1905 р. суто соціалістичною. Він вказує, що „перемога можлива тільки на тому шляху, що його в 1849 році сформулював Ляссаль“².

Ми тепер добре знаємо, на чому ґрунтується така характеристика Ляссалева. Ми маємо такий документ, як критика Марксова та Енгельсова Готської програми німецької соціально-демократії, ухвалена на об'єднаному з'їзді ейзенахців та ляссаліянців. Вони критикували цю програму, як компромісну до ляссаліянства. Ляссаль ґрунтувався на тому, що супроти робітників усі класи суспільства складають одну реакційну масу, — теза, що на ній завжди ґрунтувався Троцький, заперечуючи революційні можливості трудового селянства, розглядаючи їх за панським високодумством як „тупоумних мужиків“.

Маркс відзначає, що в „Комуністичному маніфесті“ говорить про те „що з усіх клас, які протистоять тепер буржуазії, тільки пролетаріят становить дійсну революційну класу. Інші класи занепадають і гинуть разом з розвитком великої промисловости, пролетаріят є її найпитоміший продукт“³.

Буржуазію Маркс розглядає як революційну класу на певному історичному щаблі розвитку. Маркс не валить все в одну купу і відрізняє боротьбу буржуазії проти феудалізму і боротьбу пролетаріату проти буржуазії. Що до середніх станів, то Маркс пише: „Вони стають революційними, оскільки їм загрожує перехід до лав пролетаріату“⁴.

Маркс десятки разів говорить про досвід революції, про проблему спільників пролетаріату, про ув'язку пролетарської революції з селянською війною. Маркс називає безглуздя ляссаліянське твердження, „ніби середні стани вкупі з буржуазією, а до того ще з феудалами, становлять супроти робітничої класи лише одну реакційну масу“⁵.

Троцький став епігоном Ляссалю, засвоїв його найгірші сторони, замість учитися у Маркса. Тепер, коли стало відомим листування Ляссалю з Бісмарком, ми добре знаємо причини цих Ляссалевих теоретичних міркувань. Маркс з геніяльною далекозорістю тоді прямо казав, „що ми маємо діло з звичайним нахабством, і то аж ніяк не неприємним панові Бісмаркові, з одним з тих дешевих грубіяństw, що в них вправляється берлінський Марат“⁶.

Недаремно, коли Троцький критикує Леніна і більшовиків, він спирається не на Маркса, а на Ляссалю, не на матеріалістичне розуміння історії Маркса та Енгельса, а на „реалістичну мудрість, вкриту ще оболонкою ідеалізму“⁷.

Найгірші сторони Ляссалю, все, за що його критикував Маркс та Енгельс, все в чому вони були проти нього, і, як пише Ленін, мали тисячу раз рацію, все це зробили своїм прапором соціально-фашисти. Троцький в цьому від них не відстав.

З цього ляссаліянського вихідного пункту і постало гасло Троцького і Парвуса „без царя, а уряд робітничий“. Ставши на такі позиції, вони неодмінно мусіли боротись проти Леніна і більшовиків, що висунули гасло революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства. Заперечення Троцьким ролі селянства в революції та гегемонії революційного пролетаріату означало допомогу всім опортуністичним та ліберальним

¹ Цитовано за Троцьким: „1905 рік“, стор. 60.

² Троцький. 1905 рік, стор. 60.

³ К. Маркс. Критика Готської програми, 1929, стор. 33—34.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Троцький. 1905 год, стор. 275.

політикам Росії, означало не бачити класової диференціації в самому селянстві, класової боротьби в ньому.

Воно означало „під запереченням“ ролі селянства небажання підняти селян на революцію. Троцький не подумав, що коли пролетаріят захопить непролетарські маси села на конфіскацію поміщицьких земель і скине монархію, то це й буде вивершенням „національно-буржуазної революції“ в Росії, це й буде революційно-демократичною диктатурою пролетаріату й селянства“¹.

Довести до кінця, до повної перемоги дійсну демократичну революцію можуть селянські маси під гегемонією пролетаріату і керівництвом його партії. Вона може бути завершена в формі революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства.

Троцький тепер пише цілі книги, щоб довести, що йому приписують погляди Парвуса. Але документи доводять, що йому були чужі, як тільки можуть бути чужі меншовикові, Ленінові погляди на революцію. В статті „Наші незгоди“ він насміхався над позицією Леніна. Про Леніна він писав, що „об’єктивні суперечності Ленін переносить у свідомість пролетаріату й розв’язує за допомогою класового аскетизму, що має своє коріння не в релігійній вірі, а в „науковій“ схемі. Досить лише ясно уявити собі цю конструкцію, щоб зрозуміти її безнадійно-ідеалістичний характер... Політичне самообмеження пролетаріату пропонує доповнити об’єктивною анти-соціалістичною „гарантією“, а саме співробітництвом мужика... Все лихо в тім, що більшовики класову боротьбу пролетаріату доводять до моменту перемоги революції. Після того вона тимчасово розчиняється в демократичному співробітництві“².

Більшовики на чолі з Леніном довели, що під революційно-демократичною диктатурою пролетаріату і селянства вони розуміли не епоху панування буржуазної демократії, а організацію боротьби за диктатуру пролетаріату, не організацію буржуазного порядку, а організацію негайної війни за соціалізм. Більшовики не ставили китайської стіни між буржуазно-демократичною і соціалістичною революцією, а опрацювали стратегічний плян негайного переходу, переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. Теорія переростання, як каже тов. Сталін, є наріжний камінь Ленінової теорії революції.

Зміст троцькістської філософії в запереченні революційних можливостей селянства. Троцький щоразу повторює, що „історія не може довірити мужикові завдання розкряпачення нації“. У нього немає і тіні розуміння того, що в епоху розвинутого капіталізму селянство під керівництвом пролетаріату зможе вирішити завдання буржуазно-демократичної революції всупереч бажанню контрреволюційної ліберальної буржуазії. Бо селянство виступає під керівництвом пролетаріату на боротьбу проти феодално-кріпосницьких економічних форм пригнічення, проти напівкріпосницької держави. Троцький не вірить також у сили пролетаріату, не вірить, що він зможе за собою повести селянство. У нього звичайнісінький опортунізм, прикритий „лівою“ фразою, де повторюється тисячу разів, що абсолютизм треба скинути, а уряд буде робітничий. Справді ж він засуджує революцію на невдачу, на втрату пролетаріатом керівництва. Бо замість взяти революційне селянство під керівництво пролетаріату і довести революцію до кінця, він пропонує віддати селянство, на поталу буржуазії, повторить помилки тих революцій, що зазнали поразки. Шлях Троцького означає розрив з селянством, бо його віддається під вплив та керівництво буржуазії. А з історії революції ми маємо чимало прикладів, коли буржуазія розбивала голову соціалістичного пролетаря мста чоботом обдуреного мужика.

¹ *Ленін. Твори, т. XIII. Про дві лінії.*

² *Троцький. 1905 рік, стор. 284—285.*

Фраза Троцького, що більшовики хочуть розчинитись у „демократичному співробітництві“, — тільки фраза. Історія довела, хто послідовно і до кінця довів клясову боротьбу пролетаріату. Тов. Сталін з'ясував Троцькому та його прибічникам, що революційно-демократично-диктатуру пролетаріату й селянства Ленін називав на III з'їзді не „організацією порядку“, а „організацією війни“. Бо Ленін наслідує Маркса і вчиться у нього. „Кампанія Маркса 1848 року — писав Ленін — є для нас навчальний приклад, тим часом як засідають справжні установчі збори, він готує маси до повстання“¹.

Тільки партія більшовиків на чолі з Леніном були за дійсне розгортання революції за її переростання в соціалістичну. „Хай опортуністи й буржуазія — писав Ленін — з жахом думають про майбутню реакцію. Робітників не лякає думка про те, що реакція має бути страшною, ані про те, що буржуазія має відсторонитись. Робітники не чекають угод, не просять даток: вони намагаються того, щоб нещадно роздушити реакційні сили, тобто домагаються революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства. На чолі всього народу, особливо селянства — за повну свободу, за послідовний демократичний переворот. за республіку. На чолі всіх трудящих і визискуваних — за соціалізм“².

Троцький, як і Плеханов, багато деклямує про діалектику, не вміючи конкретно її застосувати до дослідження історичних подій. Метода Троцького, як і Плеханова, це міркувати про „загальний характер“ революції, а не про її конкретний зміст. В оцінці революції 1905 р. обидва вони, як метафізики, стояли на засадах цілковитого заперечення марксо-ленінської діалектичної методи. Різниця була тільки в висновках того і другого. Але висновки і Плеханова і Троцького були невірні, не відповідали дійсності, бо, підходячи до всього „вобче“, вони не вдалися до конкретної аналізи російської революції, нових ситуацій і нових проблем, що їх вона ставить.

Плеханов, кажучи за шабльоном про „загальний характер“ російської революції, вирішив, що вона буржуазно-демократична. Відсіль він робив той висновок, що гегемоном її повинна бути ліберальна буржуазія. Взагалі він виявив абсолютне нерозуміння того, що епоха імперіалізму по-новому ставить питання про рушійні сили спізнілих буржуазних революцій, по-новому ставить питання про віддалення буржуазно-демократичної і соціалістичної революції, що між ними не лежить якийсь обов'язковий довгий період панування буржуазії, як думали меншовики, за старим шабльоном і як повторювали слідом за ними наші опортуністи і міщани.

А Троцький підходить взагалі і теж висновуючи характер революції 1905 р. з „загальної формули“, об'явив її прямо соціалістичною. Її має провести самий тільки пролетаріат, без спільників, у боротьбі з усіма клясами, в тому числі і всім селянством, що його Троцький зараховував до контрреволюційного табору.

„Висновувати конкретні засади про певну тактику в певному випадку, про ставлення до різних партій буржуазної демократії з загальної фрази про „загальний характер“ революції, — писав Ленін, — замість цього „загальний характер російської революції“ висновувати з точної аналізи конкретних даних про інтереси й стан різних кляс у російській революції — хіба це не підробка? Хіба це не виразне глузування над діалектичним матеріалізмом Маркса?“

Так — так, ні — ні, а що понад це, то від диявола! Або буржуазна, або соціалістична революція, а решту можна „висувати з основного „розв'язання“ за допомогою простих силогізмів“³.

¹ Збірник „Проти опортунізму та ухилів“. ДВУ, 1925, стор. 123. Підкреслено Леніном.

² Там само, стор. 108.

³ Ленін. Передмова до статті Кавтського „Рушійні сили її перспективи російської революції“.

Силогізми Троцького нічого спільного з діалектичним матеріалізмом не мають. Аналізуючи конкретний зміст революції 1905 року, Ленін оцінив її як буржуазно-демократичну, що мала бути проведена під гегемонією пролетаріату в спілці з революційним селянством проти царату і проти контрреволюційної ліберальної буржуазії. Революція 1905 р., що мала вирішити буржуазно-демократичні завдання, була пролетарською за формами й методами боротьби. Пролетаріат, вирішивши перші завдання революції, не зупиниться напівдорозі, а негайно, зараз же буде продовжувати боротьбу за диктатуру пролетаріату, за соціалістичну революцію. Демократично-революційна диктатура пролетаріату і селянства — це не значить панування буржуазної демократії, а організація війни за соціалізм.

Щоб краще й повніше обґрунтувати свою та Парвусову теорію „перманентної революції“, Троцький почав її обґрунтовувати на матеріалах російського історичного процесу, і створив свою концепцію поглядів на російську історію. Ця концепція, — пише він, — „зумовлена була безпосередньо намаганням історично обґрунтувати й теоретично виправдати гасло завоювання влади пролетаріатом, протиставлене як гаслу буржуазно-демократичної республіки, так і гаслу демократичного уряду пролетаріату й селянства“¹.

Троцький з виглядом невинної людини наївно заявляє, що його книгу „1905 рік“ ніколи не критиковано і що вона була офіційним партійним підручником. Але він дещо скоро забуває. Вже не кажучи про те, що матеріали, там вміщені, критикував Ленін до революції, 1922 року, коли вийшла книга Троцького, тов. Покровський виступив з її критикою. І якраз наведені слова Троцького взято з його відповіді тов. Покровському на його критику. Скоро, скоро забувається.

Які ж це такі історичні погляди Троцького і від кого він їх запозичив?

Дві основні ідеї характеристичні для історичних поглядів Троцького. 1) Наш історичний розвиток відзначається крайніми примітивними темпами та відсталістю — відсіля наша схожість більше на Азію, ніж на Європу. 2) Самодержавство в Росії, царат, ~~більше схожий на азіатський деспотизм, ніж на західно-європейський абсолютизм.~~ Характеризує Троцький царат як надклясову, самодостатню силу, що існувала „всупереч суспільному розвитку“. З цим безпосередньо зв'язана оборонницька теорія походження російського царату і теорія закріпачення самодержавством усіх класів російського суспільства.

Не будемо вдаватись в глибоку історичну екскурсію та розгляд поглядів наших дворянсько-буржуазних, меншовицьких, народницьких істориків, а також поглядів Плеханова. Всі вони в цьому стоять на однакових з Троцьким позиціях. Нічого оригінального у нього тут немає. Подивіться тільки на висновки Троцького з цих вихідних позицій.

Розвиваючи погляд, що „надзвичайно повільний темп економічного розвитку, зумовлений неосяжним природним оточенням і малою залюдненістю, уповільнив процес соціальної кристалізації і наклав на всю нашу історію печать надзвичайної відсталості“², він доходить до висновку про раптовість розвитку у нас капіталізму. І „саме тому, що російська промисловість порушила послідовність національного господарського розвитку, зробивши величезний економічний стрибок через перехідні епохи, вона тим самим підготувала не тільки можливість, але й неминучість пролетарського стрибка через епоху буржуазної демократії“³.

Ясно, що, суть справи в обґрунтуванні „стрибка“. Тільки забув наш історик, що, виходячи з таких же позицій про самотність та відсталість, Мілюков обґрунтовував програму кадетів.

¹ Троцький. 1905 год. Об особенностях исторического развития России.

² Троцький. 1905 год, стор. 17.

³ Троцький. Твори, т. XVII, стор. 21.

Особливо ясною для нас стане буржуазна суть цих поглядів на історію, в їх оцінці російського самодержавства. Вихідний пункт Троцького такий: „що централізованіша держава і що незалежніша від панівних клас, то швидше вона перетворюється на самодостатню організацію, яка стоїть понад суспільством“¹. Такий погляд на державу не має нічого спільного з марксизмом. Марксизм навчав, що не існують держави, незалежні од панівних клас, надкласові держави. Троцький пише, що „до жовтня 1905 р. перед нами стояв оголений абсолютизм, безпосередньо не підтримуваний жодною класною суспільства... Не дозволяючи навіть дворянству втручатися в справу бюрократії. Відси загальне незадоволення урядом, також і в реакційному поміщицькому оточенні“².

Тепер Троцький каже, що не тільки верхівка дворянства була революційно настроєна, а навіть такими були й самі члени династії Романових. „Росія,— каже він— знову довела і в 1905 і особливо в 1917 р., що революція, скерована проти самодержавного і напівкріпосницького режиму, отже, проти дворянства, знаходить на перших своїх кроках безсистемну суперечність, але разом з тим дуже активну підтримку не лише рядового дворянства, але й найбільш упривілейованих його верхів, в тім числі навіть і членів династії“³.

Так розуміє і так з'ясовує Троцький рушійні сили революції. (Пролетаріят, за Троцьким, не мав соціалістичних завдань в революції, бо з ним разом боролосся навіть дворянство. Не дивно, що Троцький називає разом з усіма соціаль-фашистами нашу Жовтневу революцію буржуазною). Або всіх зараховується до одного реакційного табору... або навіть поміщики і члени династії, як виявляється, належать до числа тих, що можуть пристати на революцію.

Ленінова оцінка царату відрізняється як небо од землі від оцінки Троцького, одрізняється як тільки може одрізнитись справжній марксизм від ліберально-буржуазних поглядів, забарвлених революційною фразою. „До Лютневої революції 1917 року,— писав Ленін,— державна влада Росії була в руках однієї старої класи, а саме—кріпосницько-дворянсько-поміщицької з Миколою Романовим на чолі... Микола Романов, як і вся зграя Романових, являв собою „першого серед рівних“ поміщиків, що мали мільйони десятин землі і були готові на всілякі нелюдські вчинки, на всілякі злочини, на руйнування й придушення якого завгодно числа громадян, аби тільки зберегти цю свою та своєї класи „приватну власність“⁴.

Так відрізняється марксівська оцінка, від ліберальної оцінки революції й рушійних сил її.

Троцький стоїть на погляді Мілюкова, Плеханова та народницьких істориків у теорії оборонницької природи в походженні російської держави. Зміст цієї теорії в тому, що в боротьбі з кочовими народами зміцніла російська держава, придбала технічно-озброєну армію, більшу, ніж це відповідало економічному розвитку Росії. Це в свою чергу так зміцнило державну владу, що вона стала незалежна від усіх клас суспільства, розправлялася з ними по своєму уподобанню і як надкласова організація, покріпачила всі стани, від селян до дворян.

Держава,— пише Троцький — „намагається використати перевагу своєї сили, щоб самий розвиток вищих клас скерувати по своєму уподобанню... В грі соціальних сил віслідна куди більше схилилася в сторону державної влади, ніж то було в Західній Європі... державна влада владно втручається в господарський процес, щоб від плодів його дістати левину

¹ Троцький. 1905 рік стор. 23.

² Троцький. Твори, т VI, стор. 236.

³ Троцький. История русской революции т. I, Февральская революция. Вид. „Гранити“, Берлін, 1931 р.

⁴ Ленін. Твори, том XVI, стор. 100, листи про тактику.

частку. Частину додаткового продукту держава перехоплює у маєтних клас" ¹.

Теорія Троцького нагадує суб'єктивну соціологію народницьких „критично мислящих“ інтелігентів, які теж думали, як каже Ленін, що все робиться з „волі начальства“.

Надклясовість царату, формування по „своєму уподобанню“ панівних клас, закріпачення їх і розкріпачення (реформа 1861 р. і т. д.), коли це було в інтересах держави, а не самих панівних клас, нерозуміння, що російська держава являла собою концентровану економіку, політику, волю, комітет в справі охорони інтересів та власності панівних клас, так само, як і всі інші держави — такі характеристичні риси поглядів Троцького на російську державу і російський історичний процес. Опортуніст Плеханов теж мав за вихідний пункт, що „смерд оре, а боярин з дружиною його охороняє від наскоку кочовників“. З цих позицій він дійшов до теорії співробітництва клас, до співробітництва з буржуазією підчас імперіалістичної війни, до виправдання найгіршого гатунку соціально-зрадництва та соціально-шовінізму.

Погляди Троцького на російський історичний процес не мають нічого спільного методологічною стороною з марксизмом. Вони також не відповідають реальному ходові російського історичного процесу. Вони виникли тому, що треба було „історично-обґрунтувати“ дрібнобуржуазну теорію перманентної революції Троцького і Парвуса. Основні ідеї цієї теорії запозичено з арсеналу поміщицько-буржуазної історіографії. Теорію Троцького протиставлялось більшовицькому гаслу „революційно-демократична диктатура пролетаріату і селянства“, і тому неминуче ці історичні погляди перебрали собі в спадщину всі невірні та антимарксистські погляди й твердження, що характеристичні для теорії перманентної революції і мали бути потвердженнями її.

* * *

Так само, як Маркс у своєму „Капіталі“ дав вичерпну класичну характеристику капіталістичного суспільства доімперіалістичної доби, так і Ленін дав класичну аналізу останнього етапу капіталізму, його імперіалістичної доби. Цю стадію схарактеризував Ленін як останню стадію капіталізму, коли досягається кульмінаційної точки, коли загострюються всі суперечності капіталізму. Імперіалізм — це доба загнивання капіталізму, доба пролетарських революцій. Вивчаючи імперіалізм, Ленін відкрив загострення дії закону нерівномірності економічного і політичного розвитку капіталізму. Ленін відкрив і сформулював його ролі та значення як чинника в розкладі капіталізму. Він зробив з цього відповідні висновки щодо перемоги пролетарської революції.

„Вивчаючи імперіалізм,— пише тов. Сталін,— надто за періоду війни, Ленін дійшов закону про нерівномірність, переривчатість економічного й політичного розвитку капіталістичних країн. За змістом цього закону, розвиток підприємств, трестів, галузей промисловости та окремих країн відбувається нерівномірно, не в порядку встановленої черги, не так, щоб один трест, одна якась галузь промисловости або одна якась країна повсякчасно вела перед, а інші трести або країни відставали послідовно одна по одній, а нерівномірно, з перервами в розвитку деяких країн і з посуванням вперед у розвитку інших країн. До того ж „цілком законне“ прагнення відсталих країн зберегти свої позиції і так саме „законне“ прагнення країн, що заскочили вперед, захопити нові позиції призводить до неминучих воєнних сутичок між імперіалістичними країнами ².

¹ Троцький, Твори, т. IV, стор. 526, 527 і „Наша революція“, стор. 228.

² Сталін. Питання ленінізму, стор. 75.

Виходячи з цих засад, Ленін зформулював свою теорію пролетарської революції. „Нерівномірність економічного й політичного розвитку, — пише він, — безумовний закон капіталізму. Звідси випливає, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох, або навіть в одній окремій країні. Переможець - пролетаріят цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши в себе соціалістичну продукцію, постав би проти решти капіталістичного світу, притягаючи до себе гноблені класи інших країн, організуючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі потреби навіть з військовою силою проти експлуататорських клас та їхніх держав... Неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш - менш довгочасної, упертої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами“¹.

Суперечності імперіялізму уможливають перемогу пролетарської революції і побудову соціалізму в окремо взятій країні. Фронт імперіялізму стає легко вразливим по окремих його ділянках, там, де ланцюг імперіялізму найбільш слабкий в даний момент і де має силу та сприятливі умови для свого розгортання пролетарська революція. Такою країною може бути не тільки та, де капіталістичний розвиток досяг найбільшої сили, але й середньо розвинена капіталістична країна. Такі умови ми мали 1917 року в Росії.

Теоретичне вивчення історичного досвіду про можливість перемоги соціалізму в одній країні має величезне значення. Над цією проблемою працювали ще Маркс та Енгельс. Виходячи з стану того часу, його особливостей, внутрішніх можливостей окремих країн, сил революції і контрреволюції, вони в сорокових роках ХІХ століття щодо можливості перемоги пролетарської революції в окремо взятій країні відповідали негативно. Маркс та Енгельс, вивчаючи капіталізм, дійшли думки про неминучість світової перемоги комуністичної революції, про перемогу комунізму над капіталізмом. Всі інші докапіталістичні культури та загинулі суспільства не мали іншого виходу; бо в самому суспільстві не було жодної класи, що була б носієм нового способу продукції, не було жодної класи, яка могла б взяти на себе ролю будівниці нового суспільства. В капіталістичному суспільстві є така сила, як революційний пролетаріят, що введе суспільство з занепаду і в революційних боях побудує нове комуністичне суспільство. В тих суспільствах класи гинули у взаємній боротьбі, пролетаріят в боротьбі з буржуазією вийде переможцем. Революційною класою в свій час, в надрах феодалного суспільства, була буржуазія, як носій нового вищого способу продукції порівняно з феодалізмом.

Перемога пролетарської революції в наслідок економічних, політичних і воєнних умов окремих країн в сорокових роках ХІХ стол. була, як цілком правильно вважали Маркс та Енгельс, можлива тільки на арені світової пролетарської революції. Це не означало, що революція буде одноактною во всіх країнах. Вона мусіла відбитися в різних країнах залежно від конкретного ходу їх історичного розвитку, постаючи одна по одній без запізень, для взаємної допомоги. Так ставили питання Маркс та Енгельс на конкретному досвіді тодішніх революційних центрів Англії та Франції. Діалектики Маркс та Енгельс догматично не застигли на своїх твердженнях. Вони продовжували вивчати досвід революції. В 50—60 роках Маркс та Енгельс знову повертаються до цих питань. Вони визнають, що взагалі вони раніш переоцінювали достиглість капіталізму для пролетарської революції і тому помилялись, визначаючи час, коли вона надійде. З другого боку, вони визнають, що розвиток окремих країн уможливив внутрішню перемогу пролетарської революції в окремих країнах, але ще залишилась перевага сил контрреволюції зовні і з ними пролетарська країна могла б вести боротьбу. Так ставив Енгельс питання

¹ *Ленін. Твори, т. ХІІІ, стор. 133.*

про можливість війни революційної Франції проти Священного союзу, як ставилось питання в разі перемоги революції в Англії і боротьби її з контрреволюційними силами, з капіталістичним суходолом.

Паризька комуна! Можливість перемоги революції стала на чергу дня. Маркс прямо каже, що участь комуни вирішив такий „випадок“, як військо Бісмарківської Прусії біля стін Парижу, їх сила і допомога версальцям побороти спільного ворога. В дев'ятидесяти роки Енгельс ставить питання, що Німеччина може стати аренсю великої перемоги пролетаріату. Захопивши владу, каже Енгельс, пролетаріат має приступити до організації соціалістичного господарства, створити умови для переходу до соціалістичного суспільства. Енгельс каже також, аналізуючи становище Європи, що Англія вже давно, а Франція після занепаду Комуни втратила значення революційних центрів і що центри ці переміщуються далі на схід.

Ленін, продовжуючи справу Маркса та Енгельса, вивчав питання про можливість перемоги революції в окремих країнах за доби імперіялізму. Він вирішив ці питання на основі глибокого вивчення імперіялізму. В боротьбі за повну і остаточну перемогу комунізму над капіталізмом, нерівномірність розвитку капіталізму зумовлює перемогу соціалізму спочатку в декотрих або навіть в окремо взятих країнах. Експропруючи капіталістів, переможний пролетаріат приступить до організації соціалістичного господарства, поширюючи щоразу фронт наступу, підіймаючи гноблені маси на капіталізм. Ліквідуючи експлуататорські класи всередині країни, пролетаріат зробить її базою розгортання світової пролетарської революції. В разі потреби країна соціалізму виступить зі зброєю в руках проти капіталістичних та експлуататорських класів та їхніх держав. Ленін практично став на чолі здійснення цього в нашій великій Жовтневій революції. Після перемоги пролетаріату він практично керував і теоретично узагальнював наш досвід про форми та способи будівництва соціалізму в країні з капіталістичним оточенням.

Тов. Сталін, безпосередньо продовжуючи справу Леніна в теорії і практиці пролетарської революції, в боротьбі з контрреволюційними теоріями Троцького, опортуністичними теоріями Зінов'єва, Бухаріна, Рикова, в боротьбі за генеральну лінію партії, теоретично обґрунтував питання про повну перемогу соціалізму в окремо взятій країні.

Історичний досвід пролетарських революцій всього світу і особливо перемоги соціалістичного будівництва у нас, те, що ми вже вступили в період соціалізму, цілком потверджує правильність Ленінового вчення і генеральної лінії нашої партії.

Троцький заперечує закон нерівномірності розвитку імперіялізму, а відсіля і можливість перемоги революції та соціалізму в окремих країні. Нерівномірність Троцький розуміє як різницю в технічно-економічному рівні окремих країн. А що за доби імперіялізму ми помічаємо тенденцію до нівелювання, вирівнювання відсталіх країн до рівня передових, то він зробив той висновок, що закон нерівномірності за доби імперіялізму навіть послаблюється, а не посилюється. Троцький, виходячи з цього, навіть договорився, що нівелювання веде до деколонізації пригнічених імперіялізмом країн (це країн, що всотеро більш, ніж раніш, визискується й пригнічується). Таке меншовицьке обивательське уявлення Троцького про імперіялізм і закон нерівномірності в його розвитку. Основного в ньому, нерівномірності, тобто стрибкуватості, він не помітив. Нівелювання не можна протиставити нерівномірності, бо якраз вона, як вказує тов. Сталін, веде до загострення суперечностей, до того, що країни, які заскочили вперед і країни „відсталі“ обстоюють свої законні права. „Помилкою було б думати, — писав Ленін, — що ця тенденція до загинання виключає швидкий ріст капіталізму: ні, окремі галузі промисловости, окремі шари буржуазії, окремі країни виявляють за доби капи-

талізму з більшою або меншою силою, то одну, то другу з цих тенденцій. В цілому капіталізм незмірно швидше, ніж раніше, росте, але цей ріст стає не тільки дедалі нерівномірнішим, але нерівномірність виявляється також зокрема в загинванні найміцніших країн (Англія)¹.

Саме нівелювання і загострює всі суперечності імперіялізму. Всього розвиток останнього часу, нові суперечності повнотою потвердили аналізу Леніна. Остання криза капіталізму докотилась і до країни „просперіті“. Америка загиває.

Те, що троцькісти пристають на антимарксівське, антиленінське розуміння імперіялізму, не розуміють основних його законів, ще раз доводить остання книга Є. Преображенського „Закат капитализма“, де він виступає з троцькістською теорією криз. В цій книзі він дав неленінську, суперечливу до постанов партії та Комінтерну, характеристику сучасного стану імперіялізму. Крім того, ця книга доводить ще раз, що „ліва“ троцькістська теорія доходить тих самих висновків, що й інші соціаль-фашистські теорії.

Всі троцькістські висновки Преображенського ґрунтуються на нерозумінні, на запереченні нерівномірности в розвитку імперіялізму. Сучасну епоху капіталізму Преображенський називає монополістичним капіталізмом. Але справа не в назві. Справа в тому, що він заперечує існування конкуренції, ігнорує тисячу разів підкреслене у Леніна твердження, що „монополії“, виростаючи на вільній конкуренції, не усуюють її, а існують над нею і понад неї, породжуючи цим ряд особливо гострих і раптових суперечностей тертя і конфліктів“².

Теорія Преображенського, фактично заперечуючи конкуренцію, приводить до теорії-організованого капіталізму, до соціаль-демократичної теорії ультра-імперіялізму.

Другим вихідним пунктом, що впливає з нерозуміння закону нерівномірности, є теорія Преображенського, що капіталізм підчас монополії повернувся до простої репродукції. Він змальовує картину „закупорки“ „абсолютного застою“, припинення всякого росту продуктивних сил сучасного капіталізму всюди. Діалектичного процесу в загинванні капіталізму він не розуміє. Загинання, і саме загинання найміцніших країн, цитаделей капіталізму, не заперечує того, що окремі країни, окремі галузі промисловости можуть виявляти тенденції росту, іноді навіть досить виразні.

Теорія Преображенського, що заперечує всяку можливість росту, тобто зупинку акумуляції капіталу, підводить базу і під другу соціаль-фашистську теорію — про автоматичний крах капіталізму. Ця теорія, що демобілізує робітничу класу в боротьбі за знищення капіталу, нічого спільного з марксизмом-ленінізмом не має.

Стоячи на троцькістських позиціях, Преображенський виявив повне нерозуміння повоєнної загальної кризи капіталізму, що постала в наслідок останньої імперіялістичної війни та перемоги пролетарської революції в СРСР. Що сучасна економічна криза розгортається на тлі загальної кризи капіталізму і ще більше загострює властиві загальній кризі суперечності, цього Преображенський не розуміє. Але це сталося тому, що, бажаючи протиставити Марксові свою теорію криз, Преображенський остаточно в цьому пориває з марксизмом. Він розглядає кризу не як найбільше загострення всіх реальних суперечностей капіталізму, що є наслідком основної суперечности, суспільного характеру продукції та приватного характеру привласнення. Для нього найважливіша причина криз є „нерівномірності відновлення і особливо збільшення основного капіталу в буржуазному суспільстві“³.

¹ Ленін. Твори, т. XVI, стор. 383.

² Ленін. Твори, т. XIX.

³ Преображенский. Закат капитализма, стор. 81.

Преображенський не розуміє, ігноруючи марксівську аналізу криз, що всі суперечності капіталізму є похідні від його основної суперечності.

Сучасна криза — доводить Преображенський — може лише перерости в кризу всієї системи. Виходить, що загальної кризи системи капіталізму ще немає. Але ця теорія заперечує тоді існування двох систем. Бо якраз існування у нас в СРСР системи переможного соціалізму є найгостріший вияв загальної кризи капіталізму. Що Преображенський визнає соціалістичний характер нашої промисловости, це не рятує його, коли він заперечує загальну кризу капіталізму. „Ліва“ теорія абсолютного застою єднається таким чином з соціаль-фашистськими теоріями.

Розуміючи по-обивательському закон нерівномірности, Троцький заперечував перемогу революції в одній країні, і протиставив йому гасло перемоги революції одночасно у всіх країнах і організації сполучених соціалістичних штатів Європи. „Без безпосередньої державної підтримки європейського пролетаріату,— писав він,— робітнича кляса Росії не зможе вдержати владу й перетворити своє тимчасове панування на довгочасну соціалістичну диктатуру. Жодної хвилини не можна в цьому й сумнитись“¹.

Щождо будування соціалізму, то безнадійно про це навіть думати. Хіба можна щось подібне допускати? „Безнадійно думати,— говорить Троцький,— так свідчить і досвід історії, і теоретичні міркування — що, наприклад, революційна Росія могла б втриматися перед лицем консервативної Європи... Справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії буде можливе лише після перемоги пролетаріату в найважливіших країнах Європи“².

Історія досить насміялась над цими пророкуваннями Троцького. Пролетаріат СРСР саме й перетворив своє панування в довгочасну соціалістичну диктатуру. В організації соціалістичного господарства він досяг таких результатів, що перед ними в паніці збентежились усі країни капіталу... В останніх своїх творах Троцький уже визнає закон нерівномірности. Тільки, зауважує він, такий закон має силу для всієї історії людства. Значення цього закону, його ролі як чинника розкладу капіталізму Троцький так і не зрозумів. Навпаки, він так універсалізував свою теорію революції, що перемога пролетаріату неможлива вже не тільки в одній країні, а навіть на одному континенті; вона можлива в планетарному масштабі. Такі думки, як Троцький, що нема куди поспішати, що соціалізм справа планетарного масштабу, розводив соціаль-фашистський теоретик Реннер. Соціалізм — це справа не окремих країн і нема чого кому небудь наперед лізти. Капіталізм ще себе не вижив і соціалізм справа далекого майбутнього. Троцький, як і соціаль-демократія, приходять до заперечення Жовтня. Для чого брати владу, коли пролетаріат буде „халіфом на час“ і ніяк не приступить до організації соціалізму? Теорія Троцького лишає пролетаріат перспектив і робить безнадійною всю перемогу Жовтня.

Теорія Троцького нічим не відрізняється від теорії Кавтського про стан розвитку „продуктивних сил“ що є вічним фатальним запереченням пролетарської революції, а для Троцького запереченням — будівництво соціалізму. „Насилувати“ продуктивні сили не можна — пісня всіх опортуністів. Але розвиток їх ніколи не досягне такого ступеня за капіталізму, як це малює Кавтський та інші теоретики соціаль-демократії. Теорія Троцького стара, як світ, тільки замаскована, опортуністична теорія. Він інтернаціональну акцію, „дію“ підмінює інтернаціональною безнадійністю. А як знайшовся чудак, що поліз боротися за владу, то його стан після перемоги, запевняє Троцький, безнадійний. Теорія Троцького заперечує, таким чином, доконечність і неминучість боротьби за владу.

¹ Троцький. „Наша революція“, стор. 278.

² Троцький. Том III, ч. I, стор. 89 — 90, 92 — 93.

Наша партія, як відомо, під керівництвом Леніна, як авангард революційної класи, взяла владу до рук пролетаріату в окремій країні і робить усе можливе для перемоги міжнародного пролетаріату. Це ми робимо щодня, зміцнюючи країну соціалізму, цей опорний пункт і базу розгортання світової комуністичної революції.

Теорія перманентної революції антимарксистська, антиленінська самою своєю суттю. Вона веде до заперечення Жовтня і повалення диктатури пролетаріату. Порівнюючи Ленінове розуміння диктатури пролетаріату з розумінням Троцького, бачимо одразу, які наслідки були б, коли б ми наслідували теорії Троцького. Що є диктатура пролетаріату за Леніном? Диктатура пролетаріату — це влада, що спирається на спілку пролетаріату й трудящих мас селянства, щоб „цілком скинути капітал“, щоб „остаточно побудувати і зміцнити соціалізм“.

Що таке диктатура пролетаріату за Троцьким?

Диктатура пролетаріату — це влада, що доходить „ворожих сутічок“ із „широкими масами селянства“, що шукає розв'язання „суперечностей лише на арені світової революції пролетаріату“¹.

А ці суперечності невірніші за Троцьким, бо „доти, доки по інших європейських державах влада буде в руках буржуазії, ми примушені, борючись з економічною ізоляцією, шукати згоди з капіталістичним світом; одночасно можна напевно сказати, що ці згоди в крайньому разі можуть допомогти нам залікувати ті або інші економічні рани, зробити той або інший крок уперед, але справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії буде можливе лише після перемоги пролетаріату в найважливіших країнах Європи“².

Такий висновок Троцького з антиленінської теорії революції. Він виразно каже, що, „забезпечивши собі політичною та військовою стороною, як держава, ми до створення соціалістичного суспільства не прийшли і навіть не підійшли“³.

Успіхів соціалістичного будівництва в СРСР не можуть не визнати навіть найзапекліші вороги соціалізму. Цей козир відмовляється служити і Троцькому. Не може і він уже більше виступати з старими доводами, що очевидно суперечать дійсності. Доводиться наново фабрикувати „нові теорії“. Тому Троцький вирушає в обхід. Він, бачите, визнає (яка ласка!), що успіхи у нас є, щ ми йдемо вперед і т. д. і т. д... Тільки саме ці успіхи приведуть нас до загибелі... Саме в них закладено розвиток наших суперечностей.

Вихідний пункт Троцького в його „новій теорії“ такий. Він ніби продовжує Маркса. Маркс виходив з того, що розвиток капіталізму систематично, неминуче репродукує всі його суперечності на поширеній та поглибленій основі. Відсіль неминучість пролетарської революції та крах капіталізму. Троцький про країну соціалізму говорить те саме. „Економічні успіхи нинішнього перехідного періоду, — пише він, — не ліквідують, таким чином, основних суперечностей, а готують їхню глибшу репродукцію на новій вищій історичній основі“.

Троцький ні на хвилину не вагається і переносить закономірність капіталізму, закономірність однієї історичної соціально-економічної форми, на другу, соціалістичну, на епоху становлення соціалізму. В цьому, звичайно, нічого оригінального немає. Це звичайний вульгаризаторський, механістичний спосіб, що з марксизмом-ленінізмом, з конкретним вивченням законів розвитку соціально-економічних формацій нічого спільного не має. Щоб побачити відмінність марксизму від вульгаризаторства, матеріалістично-діалектичної аналізи від фалшу, наведемо характеристику

¹ Сталін. Питання ленінізму, стор. 74 — 75.

² Троцький. Твори, т. III, ч. I, ст. 92 — 93.

³ Там само.

наших труднощів, на відміну від суперечностей капіталізму, характеристику, що її дав тов. Сталін. „Наші труднощі є такі труднощі, що самі мають у собі можливість їх переборення. Це значить, що відзначна риса наших труднощів у тому, що вони самі дають нам базу для їх переборення“¹.

Викинувши трюк за методою — меткість рук і жодного мошенства, Троцький береться показати, які саме ці суперечності, що приведуть нас до загибелі. Їх три: „1) Суперечність між містом і селом — спадщина капіталістичних і докапіталістичних суперечностей старої царсько-буржуазної Росії. 2) Суперечність між загальною культурно-економічною відсталістю Росії діалектично вирослими з цієї відсталості завданнями соціалістичного перетворення. 3) Суперечності між робітничою державою та капіталістичним оточенням, зокрема між монополією зовнішньої торгівлі та світовим ринком“.

Перші дві суперечності, що їх наводить Троцький, розглянемо далі. Тепер проаналізуємо третю суперечність. Що вона означає? Вона, як з'ясовує Троцький, не означає, що перемога соціалізму збільшує суперечності двох систем, капіталізму і соціалізму, що дедалі актуальнішою стає небезпека війни проти нас, проти СРСР. Ні, не це він думає. Троцький каже, що росте наша залежність від капіталістичного світу. Він розглядає нас як частину світового капіталістичного ринку, заперечує існування двох систем і твердить, що росте залежність „частини від цілого“, що росте „командування“ капіталістичного світу над нами. Фалшивість цих тверджень така наочна, що годі їх і заперечувати. В'їм відомо, що саме індустріалізація нашої країни дедалі зменшує нашу залежність від капіталістичного світу. Цим з'ясовується шалена боротьба капіталістів проти індустріалізації, проти будівництва соціалізму. Зауважмо тільки, що контрреволюціонер Троцький збільшення нашої зовнішньої торгівлі зрозумів як ріст її залежності. А щоб „захистити“ СРСР, Троцький робить висновок, що „питання про співробітництво капіталістичних країн і СРСР треба зробити одним із актуальних гасел всіх секцій Комінтерну“ і цим він думає вести боротьбу проти „бльокади“ й вирішити завдання — „проблему висоту“. Ось над чим працює „лівий“ Троцький! Над пророкуванням неминучої загибелі СРСР і над проблемою плянового господарства капіталізму за його найгострішої кризи.

Тому і каже тов. Сталін, що теорія революції Троцького меншовицька від основ до всіх її висновків. Хибною вона була в 1905 році, хибною залишилась і в 1917 році. А деякі дипломати думають навпаки. Про одного з дипломатичних захисників теорії „перманентної революції“, тов. Радека, який вважав, що теорія революції Троцького, не будучи правильною 1905 р., стала правильною 1917 р., тов. Сталін прямо каже. Радек писав: „Війна заглиблювала безодню між селянством, що прагне завоювати землю й мир, та дрібнобуржуазними партіями; війна віддала селянство під керування робітничої кляси та її авангарду — партії більшовиків. Стала можливою не диктатура робітничої кляси й селянства, а диктатура робітничої кляси, що спирається на селянство; те, що Роза Люксембург і Троцький в 1905 році висували проти Леніна, було в дійсності другим етапом історичного розвитку“².

Тов. Сталін зазначає, що тут що ні слово, то перекручення. Теорію „перманентної революції“ висували не Р. Люксембург, (правда, Р. Люксембург підтримала теж цю теорію), а Троцький з Парвусом. Неправильно, що війна зробила зайвою диктатуру пролетаріату і селянства, бо Лютнева революція 1917 року якраз була здійсненням диктатури пролетаріату і се-

¹ Сталін. Політзвіт XVI партз'їздові ВКП(б).

² „Правда“ від 21 лютого 1924 р., № 42.

лянства. Теорія революції Троцького несполучна з лєнінізмом. 1917 рік, як і 1905 рік, довів її цілковиту безпідставність. „Солодкими словами та гнилою дипломатією не можна виповнити безодню, що лежить між теорією „перманентної революції“ і лєнінізмом¹.

Тов. Радек уже відмовився від своїх попередніх тверджень. Тільки він якось обходить своєю критикою Троцького там, де йому належить перше місце.

В одному з творів Троцького — „Між імперіялізмом і революцією“, де він гостро критикує меншовиків, він, як показує підзаголовок, ставить „основні питання революції на окремому прикладі Грузії“. І все ж, гостро критикуючи меншовиків, він їх критикує не з більшовицьких позицій. Аналізуючи причини повстання селянства підчас панування меншовиків на Закавказзі, він цілком слушно каже, що це було революційне повстання. Селянство повставало за рішучу аграрно-демократичну революцію, проти контрреволюційних меншовиків, що не довели навіть до кінця буржуазно-демократичної революції. Але які ж перспективи після перемоги пролетаріату, за Троцьким? Не дуже радісні. Бо „після справжньої перемоги аграрно-демократичної революції утворюється ґрунт для контрреволюційних селянських рухів; проти матеріальних вимог міста, проти соціалістичних тенденцій господарської політики, нарешті, проти диктатури партії робітничої кляси“².

Вічна пісня Троцького. Тепер, коли Троцький за кордоном договорив всю правду про себе, виявляється, що Жовтень, на його думку, „незаконнорозроджений“. Бо наша країна не доросла, на думку Троцького, до соціалістичної революції; основний її зміст був не в тому, що пролетаріат захопив владу для того, щоб збудувати соціалізм, основний зміст Жовтневої революції у вирішенні аграрного питання. „Коли б, — каже Троцький, — аграрне питання, як спадщину варварства старої російської історії, розв'язала буржуазія, коли б вона могла його розв'язати, російський пролетаріат ніяким чином не міг би взяти владу в 1917 році“³.

А коли російський пролетаріат, під керівництвом комуністичної партії більшовиків, взявши владу, розв'язав не тільки аграрне питання, а взявся, всупереч теорії Троцького, за справжнє будівництво соціалізму, то ми неминуче загинемо. Так розуміє Троцький основний зміст Жовтня, так він малює його перспективи. Він ніколи не стояв на лєнінських поглядах. Тільки тепер він одверто розперезався і показує себе в усій красі. У Троцького немає ані краплі розуміння керівної ролі пролетаріату міста в соціалістичній перебудові села, нерозуміння того, що диктатура пролетаріату — це спілка, при керівній ролі пролетаріату, з трудящими масами села, для повної побудови соціалізму. Про боротьбу з капіталістичними клясами села ми ні на хвилину не забуваємо. Боротьбу ми провадимо з куркулями до повної її ліквідації як кляси на основі завершення суцільної колективізації. Але широкі маси села йдуть одним шляхом з пролетарською революцією, шляхом до соціалістичного суспільства, замість шляху капіталістичної експлуатації, закабалення, павперизації, злиднів та вимирання.

Троцький далі змагається з меншовиками. „Меншовики цілого світу, — пише він, — підхопили слово про термідоріанський етап російської революції. Алеж не вони, а ми самі поставили цю діагнозу“⁴. Яка честь! „Навіть більше. Потрібні, для того, щоб зберегти владу пролетаріату, поступки термідоріанським настроям і тенденціям дрібної буржуазії-комуністична партія зробила, не ламаючи системи й не випускаючи з рук керма. Один вдумливий російський професор, що його революція дечого

¹ *Сталін*. Питання лєнінізму, стор. 81.

² *Троцький*. Между імперіалізмом и революцией, 1922, стор. 22.

³ Февральская революция, стор. 72. Вид. „Гранит“, Берлін, 1931.

⁴ *Троцький*. Между імперіалізмом и революцией, 1922, стор. 93.

навчила, досить дотепно назвав нашу економічну політику спуском на гальмах¹.

Таку перспективу дає Троцький, виходячи з „альгебричної схеми революції“. Бо „крайня партія революції або усовується від влади, або сама обкрадає свою програму дії, вичікуючи сприятливих змін у співвідношенні сил“².

У Троцького тут уся програма правих. Теорія поступок дрібній буржуазії, не тільки як відступ, „спуск на гальмах“, політика вичікування, рівняння на вузькі місця і т. д. і т. д.

Які ж перспективи? Коли мають надійти „сприятливі зміни сил“ і внутрішні можливості нашої революції? Чи розуміє він нову економічну політику, як її розумів Ленін,—відступити, щоб краще наступати? Чи є перспектива наростання темпу наступу цілим фронтом, щоб перетворити „Росію непівську на Росію соціалістичну“? Нічого подібного у Троцького нема. Він малює сумну, занепадницьку картину наших перспектив. „Природно,—каже він,—що цей період важкої міжнародної затримки позначається на стані і настроях трудящих мас Росії і в наслідок цього на роботі радянської системи. Тільки розвиток революції в Європі дасть могутній імпульс радянській системі“³.

Не розумів і не розуміє Троцький сили та внутрішнього розмаху нашої революції. Ніколи він не ставив завдання будування соціалізму. Наша революція, за Троцьким, сама безнадійна і безперспективна справа. І 1905 і 1917 роки довели невірний та антимарксистський зміст теорії революції Троцького. Особливо вона стає смішною в світлі наших перемог. Насміхалась, жорстоко насміхалась історія над Троцьким. Розказують, що одна з чергових розпусниць, поставлених російським дворянством, на престіл, Єлисавета Петровна, ніяк не могла зрозуміти, збагнути, що Англія—острів. Як це так, думала вона, ціла країна і ось тобі острів. Не зважаючи на всі докази географів, вона не повірила; та так і померла, не дізнавшись, чи може острів бути цілою країною чи ні. Троцькому так ніколи й не судилось збагнути нашу революцію, її сили й розмах, наше будівництво соціалізму та ролю нашої справи для перемоги світової пролетарської революції.

VI. Більшовицька зброя пролетарської революції і дон-кіхотський панцер Троцького... або хто переозброївся

Ввійшовши на деякий час до нашої партії, Троцький не склав мотлоху своєї троцькістської зброї, не відмовився від своїх троцькістських теорій, а, глибоко заховавши їх від партії, лишився фактично на старих позиціях. 1922 року, видаючи свою книгу „1905 рік“, він робить до неї ряд характеристикних приміток. До статті „Наші разногласія“ він пише: „Стаття піддає також критиці тодішню офіційну позицію більшовиків у питанні про характер революції та завдання пролетаріату в ній... Критика тодішньої більшовицької позиції (демократична диктатура пролетаріату й селянства) зберегла нині лише історичний інтерес, колишні незгоди давно усунуто“. Але до цієї ж статті, де про більшовиків говориться, що „тимчасом як антиреволюційні сторони меншовізму виявляються з усією силою вже тепер, антиреволюційні риси більшовізму загрожують величезною небезпекою тільки в разі революційної перемоги“. Троцький показує, як він свою оцінку розуміє в 1922 р., коли більшовики п'ять років стояли вже на чолі диктатури пролетаріату після керованої ними переможної пролетарської революції. „Цього, як відомо,—пише Тро-

¹ Троцький. Межгу імперіалізмом и революцией, 1922.

² Там само, стор. 90.

³ Там само, стор. 95.

цький, — не сталося, бо під керівництвом тов. Леніна більшовики перевели (не без внутрішньої боротьби) своє ідейне переозброєння в цьому найважливішому питанні весною 1917 року, точно до завоювання влади“¹.

Тепер, звичайно, не Троцький, а більшовики, за його вказівками, ідейно переозброїлись. Більшовізм перестав бути небезпечним, коли Ленін став на позиції Троцького. Знаменита фраза Троцького „прийшов до Леніна з боями“ означає, що не він у цих боях зазнав поразки, що не його розбито, а що він переміг Леніна і більшовицьку партію. Більшовики роззброїлись, склавши свою ідейну зброю перед величністю Троцького.

Ми вже бачили, яка сила і вартість зброї Троцького, ми вже знаємо, що, йдучи за Троцьким, можна загубити й щасливо проведено, успішну революцію. Але така легенда Троцького і троцькістів. Викритий, вщент розбитий троцькізм різними шляхами, під різними масками намагається знову пролізти у наші лави. Останній лист тов. Сталіна до редакції „Пролетарської революції“ мобілізує увагу на боротьбу з контрабандою контрреволюційних троцькістських ідей. Слуцькіни, Альтери, Волосевичі та інші пішли тепер обхідним шляхом і намагаються використати для цієї своєї огидної справи, як ми вже зазначали, історію нашої партії, фальсифікуючи її і підробляючи на троцькістський лад. Для цього вони знову пустили в світ легенду, що більшовізм переозброївся 1917 року, що до того Ленін і більшовики стояли на центристських позиціях. На цей раз вони собі почали протаскувати свої ідеї, лінією люксембургіянства. Ленін, мовляв, — сіють наклепи Слуцькі, — не підтримував німецьких лівих прямо, без застережень. „Хіба не ясно, — запитує тов. Сталін, — що більшовики не могли підтримувати лівих у Німеччині, які повсякчас вагались між більшовізмом і меншовізмом, без серйозних застережень, без серйозної критики їхніх помилок, не зраджуючи робітничу клясу та її революцію“².

Ясно, що не могли. Більшовики мусіли критикувати їх меншовицькі помилки, бо вони, більшовики, є „последовний і до кінця революційний інтернаціоналізм — зразок пролетарського інтернаціоналізму для робітників усіх країн“³.

Лист тов. Сталіна, що має величезне значення для всього теоретичного фронту і особливо для справи утворення справжньої більшовицької історії партії, мобілізує увагу на боротьбу з гнилим лібералізмом, що дає можливість всяким фальсифікаторам, особливо троцькістським, протаскувати свій мотлох і зводити наклепи на партію і Леніна, знову ставить завдання про чуйність в боротьбі за генеральну лінію партії, щоб вести боротьбу з усякою контрабандою ворожих лєнінізмові ідей на основі бойової партійности, щоб своєчасно викривати всілякі махінації і всілякі обходи ворогів диктатури пролетаріату. В додаток до сказаного нами подивімось, як виступає Троцький у світлі великих перемог генеральної лінії партії.

* * *

Після величезних перемог генеральної лінії партії не варт і доводити, що не Троцького шлях, а шлях, обраний нашою партією, привів нашу революцію до всіх її завоювань, що він єдиний був правильний. Політика нашої партії забезпечила успішну реконструкцію народного господарства, коли довоєнний рівень перейдено у три рази; вона привела до того, що соціалістичний сектор став не тільки керівним, але й домінуючим у народньому господарстві. Політика партії підвела мільйони мас трудящих

¹ Троцький. 1905 год. Наши разногласия, стор. 285.

² Сталін. О некоторых вопросах истории большевизма. Большевик, № 19-20, 1931, стор. 12.

³ Там само, стор. 14.

селян до будівництва соціалізму. Ми успішно проводимо соціалістичне перетворення села, ліквідуємо останню капіталістичну клясу нашої країни — куркулів, останню надію клясових ворогів на відродження капіталізму. Тільки тому, що ми не відступилися від мас, йшли на чолі їх, боролися з головною небезпекою — правим опортунізмом — і своєчасно паралізували рецидиви троцькізму та „ліві“ заскоки, що загрожували порушити нашу спілку з середняком, ми домоглись таких успіхів, такого наростання руху мільйонів до соціалізму, що про нього, як казав Ленін, ми раніше і мріяти не могли. Наступ соціалізму цілим фронтом вирішив питання — хто кого — остаточно й безповоротно на користь соціалізові. На всьому фронті співвідношення клясових сил в середині нашої країни на користь повної перемоги соціалізму. На базі наших величезних досягнень кращають матеріально-побутові умови робітничої кляси. Наша країна за постановою пленуму ЦК перейшла до реконструкції комунального господарства, до побудови соціалістичних умов життя, до ліквідації старої спадщини — багатих, буржуазних, пишних кварталів та околиць з безмежними злиднями робітників. Зростає ентузіазм робітничої кляси. Ціла низка галузей промисловости — нафтова, електрична та інші — виконали п'ятирічний плян за 2½ роки, а загалом плян виконується за 4 роки і менше. В 1931 р. ми вивершили побудову фундаменту соціалістичної економіки.

Троцькістський шлях означав конфлікт з мільйонними масами трудящих селян, означав загибель революції, а не побудови соціалізму.

Теоретик економіст з троцькістів Е. Преображенський, досліджуючи економіку переходового періоду, береться перевести систематичне порівняння перших кроків соціалізму з першими кроками капіталістичного способу продукції¹.

Відслід він доходить висновку, що „вихідним законом радянського господарства, що переходить тепер цю стадію, саме є закон первинної або попередньої соціалістичної акумуляції. Цей закон має силу для всіх основних процесів економічного життя в царині державного господарства“².

Первинна капіталістична акумуляція, що характеризується експропріацією мільйонів селян, дрібних продуцентів, знищенням цілих народів, павперизацією людности, відокремленням робітників від засобів продукції, утворенням „вільної“ армії найманих рабів; що володіють тільки своїми руками, — за Преображенським точнісінько скидається на перші кроки соціалізму. При цьому варто уваги, що він так і не розглядає, кого експропріюють, їхньої клясової природи. Те, що капіталізм експропріює мільйони трудящих, а пролетаріят експропріював капіталістів, поміщиків, те що нині ліквідуємо останню експлуататорську клясу — куркулів села, Преображенського це не обходить. Для нього важливо, що є експропріація, а клясову суть, кого експропріюють, він лише без розгляду. Селянське господарство ми не переробляємо на соціалістичних засадах, а витискуємо лише податки. „Оподаткування несоціалістичних форм, — пише він, — не тільки неминуче має бути в періоді первинної соціалістичної акумуляції, але воно неминуче мусить мати величезну вирішальну ролю в таких селянських країнах, як Радянський союз“³.

Так обґрунтовується троцькістську теорію „економічним законом“ соціалістичної акумуляції. Ця теорія розглядає селянство як колонію, як об'єкт для експлуатації. Ясно, що висновки з цієї теорії можуть бути тільки троцькістські, про „неминучу сутичку“. Преображенський так і пише: „не треба забувати, що період соціалістичної акумуляції є най-

¹ Преображенский. Новая экономика, стор. 52.

² Там само.

³ Преображенский. Новая экономика, стор. 62.

критичніший період життя соціалістичної держави по закінченні громадянської війни. В цьому періоді соціалістична система не в силі ще розвинути всі органічні, властиві їй, переваги, але разом з тим вона неминуче ліквідує ряд економічних переваг, властивих розвиненій капіталістичній системі. Пробігти швидше цей період, швидше дійти моменту, коли соціалістична система розгорне всі свої природні переваги супроти капіталізму — питання життя й смерті для соціалістичної держави¹.

Наша партія не пішла шляхом експропріації мільйонів дрібних продуцентів, а шляхом їх соціалістичного перетворення, шляхом втягнення їх до соціалістичного будівництва. Всупереч всім пророкуванням троцькістів, ми в достатній мірі довели наші переваги супроти капіталістичних країн і всієї капіталістичної системи, що нині переживає найгострішу кризу загнивання, тимчасом як ми буйно ростемо вперед.

Троцькістська теорія Преображенського, що ототожнює первинну акумуляцію капіталу з процесом становлення соціалізму, нічого спільного з марксизмом не має. Коли переносять закони однієї історичної доби, однієї соціально-економічної формації, що має свої специфічні закономірності, свої закони розвитку, на іншу соціально-економічну формацію, на іншу історичну епоху, то це не марксизм. Троцькіст Преображенський не розуміє, що трудяще селянство не колонія, не об'єкт експлуатації, а спільник пролетаріату для остаточного знищення капіталу і повної побудови соціалізму. Ми не кажемо, що інтереси селян, як дрібних продуцентів, носіїв товарно-капіталістичної тенденції, тотожні з інтересами соціалістичних робітників. Для селянства можливі два шляхи розвитку. Стихийно властивий їм капіталістичний шлях і, під керівництвом пролетаріату міста, робітників великої промисловості шлях до соціалізму. Третього шляху немає. Для них, як для трудящих, перший, капіталістичний шлях, означає руйнування, пролетаризацію більшості, злидні на одному полюсі і виділення купки багатіїв, куркулів — на другому. Трудовому селянству один спільний шлях з пролетаріатом до соціалізму. І це означає обминути весь жах капіталістичної експропріації. На цьому ґрунті й можна використати „до дна“ революційні можливості селянства. На цьому ґрунтується те, що Ленін говорив, що 10—20 років правильних взаємин з мільйонними масами селянства — і справу соціалізму забезпечиться не тільки у нас, а і в міжнародньому масштабі. На цьому ґрунтується те, що під керівництвом пролетаріату і його авангарду — комуністичної партії, ми завершуємо цілковиту колективізацію сільського господарства, а протягом другої п'ятирічки остаточно закінчуємо будівлю соціалізму і ліквідуємо класи в СРСР.

Розрив між селянством і робітниками можливий, казав Ленін, але він не закладений з внутрішньою доконечністю, як про це говорять троцькісти. Суперечності між селянством і робітниками є, але це суперечності в рамках союзу. Правильна політика партії виключає можливість розриву. Троцькісти, якби їм воля, давно до цього довели б. А чийм спільником буде трудяще селянство, це вирішує долю революції. Чи спільником пролетаріату для знищення капіталізму і побудови соціалістичного суспільства, чи селян знову одурить буржуазія для боротьби з революцією.

Троцькісти не розуміють, що процес становлення соціалізму ґрунтовно відрізняється від зародження капіталізму. Буржуазна революція кінчається захопленням влади, пролетарська революція починається взяттям влади. Буржуазія бере владу, коли в надрах февдалізму вже більш-менш достигли й назріли нові суспільно-продукційні відносини, новий спосіб продукції — капіталізм. Буржуазна революція усуває февдальні рамки, бо в них існує вже новий капіталістичний лад, щоб мати всі можливості для

¹ Преображенский. Новая экономика, стор. 63.

вільного розвитку без будь-яких перешкод. Буржуазія хоче стати всім, завершити своє економічне панування також і політичним.

Цілком навпаки з пролетарською революцією. В надрах капіталізму ніякий соціалізм як уклад не назріває. Ми маємо тільки назрівання матеріальних умов пролетарського перевороту. Для пролетарської революції безперечно потрібен відповідний розвиток культури. Але ніхто не може точно сказати, який саме має бути цей розвиток. Для меншовиків соціаль-фашистів, що як смерті бояться пролетарської революції і стали за головну опору капіталізму, всякий розвиток буде недостатній. Вони взагалі заперечують революцію, вони за „мирне“ переростання, тобто за те, щоб бути вічними льокаями і вічно бути „лікарями“ капіталу, яким, коли не треба їхніх послуг, і руки не подають. Меншовика Суханова Ленін запитує: чому не можна почати революцію з такої культурної передумови, як прогнати поміщиків і буржуазію?

„Якщо для утворення соціалізму, — пише Ленін, — потрібний певний рівень культури... то чому нам не можна почати спочатку з завоювання революційним шляхом передпоширення для цієї певної умови, а потім вже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити догання інші народи?..“ (Ленін, т. XVIII, ч. II, стор. 401, 1 вид.).

Буржуазний лад став на шляху розвитку суспільства, його продуктивних сил та можливостей. Його дальше існування означає регрес імперіалістичної війни, виродження та загнивання. Пролетаріят бере владу до своїх рук, і лише після революційного перевороту починається організація соціалістичного господарства, становлення соціалізму, дедалі потужніший розвиток соціалістичних суспільних відносин, до повної організації соціалізму. Так буде і в найбільш розвинених капіталістичних країнах. Одна справа про час, потрібний окремим країнам, залежно від їх розвитку, для організації соціалізму, про труднощі, що стануть перед пролетаріатом в цій справі після захоплення влади. Але друга справа — соціально-фашистська теорія про визрівання соціалізму в надрах капіталізму та про мирне вростання капіталізму до соціалізму. Вся відмінність пролетарської революції від буржуазної якраз у тому й є, що організацію нового суспільного ладу пролетаріят починає по захопленні влади, а буржуазія закріплює та допомагає дальшому поширенню вже наявного капіталізму.

Буржуазія стає контрреволюційною на другий день своєї переможної революції або, ще не вивершивши її, коли наростає пролетарський рух, кидається в табор контрреволюції, іде на компроміс з феодално-кріпацькою державою для спільного захисту „священної приватної власності“.

Пролетаріят лишається революційною клясою аж до організації безкласового соціалістичного суспільства і повного знищення кляс. Пролетарська перемога не означає установлення та організації нового клясового панування та експлуатації. Вона означає знищення всього клясового поділу суспільства та експлуатації людини людиною взагалі. Тому пролетаріят, як гегемон революційної боротьби всіх експлуатованих та гноблених капіталом, може визволити себе, визволивши все людство. Пролетарська революція вперше вирішує практично те, про що всякі революції до неї не могли навіть і мріяти. Буржуазна революція мала своїм гаслом знищення станів та організацію політичної рівності для кращого захисту приватної власності. Вона санкціонувала й закріпила клясовий поділ суспільства та капіталістичну експлуатацію. Пролетарська революція має своїм гаслом знищення соціальної нерівності і тому може бути завершеною лише знищенням кляс, експлуатації, рабства всякого гатунку, і організацією комуністичного суспільства.

Становлення соціалізму — це процес соціалістичного усупільнення. Наростає фронт соціалістичного наступу в умовах нещадної клясової бо-

ротьби. Відбувається репродукція соціалістично суспільних відносин, розгортається соціалістичне перетворення дрібного трудового селянського господарства, і одночасно падає питома вага приватнокапіталістичного сектора, аж до повного його знищення. Партія керує й забезпечує цей розвиток до повної побудови соціалізму.

* * *

Політика індустріалізації, що її вимагали троцькісти, була не чим іншим, як „революційним“ жестом. Коли партія, по-справжньому підготувавшись, щільно підвівши маси, почала здійснювати велику соціалістичну реконструкцію промисловости, колективізацію сільського господарства, ліквідацію куркуля як класи,— троцькісти, як і праві, всіма засобами боролися і борються проти цього. Троцькісти, як класові вороги пролетаріату, вдаються до найогидніших брехень, аби тільки дискредитувати це справжнє будівництво соціалізму. Тепер наочно виявляється, як уживаються мирно поряд „ліві“ вихватки та праві діла, як сходяться в одно, однакові своєю соціальною суттю „ліві“ та праві опортуністи.

Як троцькісти розуміють і що вони пишуть про колективізацію?

Папа троцькістів, вождь і пророк, сам Троцький, береться з'ясовувати, чому селянство стало на шлях колективізації. Ось воно, це мудре слово: „Селянство, що після всього досвіду революції не легко стає на шлях громадянської війни, кинулось шукати іншого шляху. Так постала колективізація... Коли селянство плавом пливе тепер у колгоспи, то не тому, що колгоспи встигли довести селянству всю їх вигідність на ділі і не тому, що держава встигла довести селянинові (або хоча б самій собі), що вона має змогу перебудувати вже в найближчому часі селянське господарство на колективних основах, а тому, що селяни, тобто насамперед їхня верхівка, з своїми фермерсько-капіталістичними настроями, раптом потрапили в безвихідь. Ворота ринку, як виявилось, були замкнені. Потоптавшись перед ними, перелякане селянство кинулось у єдино відкриті ворота — колективізації“¹.

Так з'ясовує Троцький великий процес колективізації мільйонів селян. Це, бачите, не рух мільйонів бідняків і середняків до соціалізму в наслідок вірної політики партії, а „переляк“ капіталістичної верхівки села перед відсутністю ринку. Що можна ще кращого придумати для послуг буржуазії, для дискредитації руху селянства до соціалізму?

А вірний зброєносець Троцького — Раковський розкриває майбутність колгоспів. „За фікцією власників-колгоспників, за фікцією виборного управління утворюються відносини, що лишають далеко позаду те, що ми бачили тепер у радгоспах. Річ у тім, що колгоспники працюватимуть самі на себе. Єдине, що буде весь час процвітати, рости і розвиватись у колгоспах, це буде нова колгоспна бюрократія. Вона буде всіх відтінків і кольорів. Витвір бюрократичної фантазії, позбавлений своєї власної класової, технічної та іншої бази,—колгоспи, об'єднуючи під одним дахом усі верстви селянства (?!), за винятком очевидних куркулів, будуть стиснуті по всіх напрямках сталевими обручами бюрократичного апарату. Колхози в усьому відчуватимуть недостачу, але цю недостачу в усьому компенсуватимуть чиновники та охоронці—відверті й тайні. Це потверджує ще раз, що чиновницький соціалізм теж породжує чиновників і що те соціалістичне суспільство, до якого, згідно з запевненнями офіційних писок, ми щільно підійшли, буде царством чиновників“².

Добалакались троцькісти. Їхня вчестість не відстає від усієї науки соціал-фашистів. Вони однаково з ними служать капіталові. Капіталісти

¹ Цитовано за Ярославським, Большевик, № 18, 1930 р.

² Там само.

можуть сміливо їх взяти на службу, вихваляти перед робітниками, як своїх льокаїв. „Ліва“ мішура злізла, виглядає соціаль - демократичний за-
пеклий ворог диктатури пролетаріату.

Нам з селянством нічого не вдається вдіяти, насміхаються троцькісти. „З селянських сох та селянських шкапин, хоча б і об'єднаних,— пояснює далі їхній учитель,— не можна утворити великого сільського господарства, так само як з рибальських човнів не можна зробити пароплава“¹.

Такі погляди Троцького свідчать, що він цілком стоїть на шляху антимарксизму тобто ніколи марксистом не був. Енгельс пояснював ще Дюрінгові: „Такий, наприклад, факт, що кооперація багатьох людей, злиття багатьох окремих сил в одну силу, утворює, кажучи словами Маркса, „нову силу“, що посутньо відрізняється від суми окремих її складових сил“².

Вже проста кооперація, каже Маркс у „Капіталі“, утворює нову ма-
сову силу праці, підвищує продуктивність праці. А в наших умовах, ке-
рівна і організаційна роля нашої соціалістичної промисловости в соціалі-
стичній перебудові села хіба не підводить під неї матеріальну базу? Велика роля соціалістичних фабрик та заводів, величезна роля радян-
ських господарств, сільсько - господарських фабрик, утворення машино -
тракторних станцій, проблема зрошення — все це означає по - троцькіст-
ському, що держава ще сама не певна переваги соціалістичного госпо-
дарства. Останні роки вже практично довели велику перевагу щодо під-
вищення продуктивности праці, застосування новітньої техніки, поліпшення
матеріально - побутових умов широких мас колгоспників, соціалістичних
господарств над дрібними індивідуальними селянськими господарствами.
А для Троцького, що за „комуніста“ себе вважає, це мало бути ясним
ще до того, як широкі маси цього пересвідчилися. На цьому і ґрунту-
ється керівна роля нашої партії, що вона наперед знає на основі науко-
вого передбачення, куди веде маси. А Троцький, бачите, ніколи в це не
вірив і сіяв сумніви. Наші успіхи колгоспного будівництва характеризу-
ються підвищенням культурного рівня мас, застосуванням і засвоєнням нової
техніки, створюються умови для знищення різниці між містом і селом. А наша
нова промисловість, нові тракторні велетні остаточно пересадять нашого
селянина з селянської шкапини на залізного коня, остаточно організаційно -
господарсько зміцнять колгоспи. Троцькому все це незрозуміле. З його
„нової теорії“ ми вже знаємо, що суперечності між містом та селом бу-
дуть дедалі глибшати, що це має привести нас до загибелі. Хіба не
ясно, що соціалістичне перетворення сільського господарства, підведення
під нього машинової техніки змінюють соціальний, економічний, технічний,
побутовий устрій села, наближатимуть місто до села. Безумовно, що оста-
точно різниця між містом і селом зникне лише тоді, коли зліквідується
класові різниці, але хіба не ясно, що ми розвиваємося в цьому напрямку.
Хіба не ясно, що „спадщина капіталістичних і докапіталістичних супереч-
ностей старої царсько - буржуазної Росії“, про яку говорить Троцький,
дедалі зникає і скоро знищиться її цілком. На чому ґрунтується його
твердження, що ці суперечності дедалі ростимуть і глибшатимуть. Хіба
ми не завершуємо суцільну колективізацію і не ліквідуємо на цій базі
куркульно, останню капіталістичну класу на селі? Хіба у нас на селі
збільшується дрібноселянський сектор і т. д. і т. д.???

Так само і з другим перлом Троцького. Це, як він пише, „супереч-
ність між загальною культурно - економічною відсталістю Росії та діалек-
тично - вирослими з цієї відсталости завданнями соціалістичного перетво-
рення“. Перл гідний премії. Завдання соціалістичної перебудови вирости
„з нашої відсталости“, а не тому, що пролетаріат завоював владу, поста-

¹ Большевик № 18, 1930 р.

² Ф. Енгельс. Анти - Дюрінг, 4 вид. стор. 115.

вивши перед собою ці завдання, з успіхом їх виконує. А те, що пролетаріят взяв владу, означає, що наша країна мала на це історичні передумови. Без відповідного розвитку капіталізму, писав Ленін, у нас нічого не вишло б. Але метафізик Троцький цього не розуміє. Недаремно він пише, що „країна може „достигнути“ для диктатури пролетаріату, зовсім не достигнувши не лише для самостійного будування соціалізму, але й для широких заходів соціалізації¹.

Троцький не розумів і не розуміє діалектичної єдності економіки і політики. Тому у нього завдання соціалістичної перебудови виростають з нашої відсталості, тому всі наші труднощі, як заспокоює буржуазію Троцький, не перебореться, а приведуть нас до загибелі. Чи треба доводити, що індустріалізація, ріст технічних кадрів, вселюднє обов'язкове навчання, колективізація, ліквідація неписьменности, технічна пропаганда,— чи треба доводити, що все це зменшує нашу культурно-економічну відсталість? Теорія Троцького виконує соціальне замовлення буржуазії. Її призначається, щоб підірвати довіру світового пролетаріату до наших перемог. Троцькісти розірвали з марксизмом. Їхнє „вчення“ входить у спільну симфонію лайливого хору брехні й наклепів на Радянський союз і соціалістичне будівництво. Куди зникла така економічна сила, що ліквідує нашу відсталість, як наша держава, як диктатура пролетаріату на одній шостій світу?

Відношення між економікою й політикою Троцький ніколи не розумів. На погляд Троцького, економіка, так само як і політика, заміняється простим адміністративним управлінням. Він не підіймається вище за розуміння звичайного бюрократа. Підчас профспілкової дискусії Ленін показав, як Троцький розриває економіку і політику, не розуміючи їхньої діалектичної єдності, не розуміючи, що „політика є концентрований вираз економіки... що політика не може не мати першества над економікою. Думати інакше— значить забувати азбуку марксизму“².

Ця азбука для Троцького незрозуміла. Він боровся завжди проти Леніна, хоч тепер, називаючи його своїм „вчителем та другом“, і під цим прикриттям знову його фальсифікує. Тепер Троцький твердить, ніби Ленін писав, що для побудови соціалізму у нас є тільки політичні умови, а економічних немає. В статті про кооперацію і в інших творах, де торкався цього питання, Ленін писав, що у нас є *всі потрібні умови для побудови соціалізму*. Троцький накидає Ленінові свої погляди, нерозуміння співвідношення між економікою і політикою. Для чого ми взяли б владу й боролись за захоплення влади, запитував Енгельс, коли б вона не могла стати величезною економічною силою? Якою силою вона є при диктатурі пролетаріату, після наших величезних успіхів, це зрозуміли всі, не тільки наші доморослі опортуністи, але й запеклі вороги з табору буржуазії. Організація соціалізму починається після завоювання пролетаріатом такої економічної сили, як політична влада.

Підчас профспілкової дискусії, не розуміючи співвідношення економіки і політики, Троцький протиставив господарську демократію демократії взагалі. Ленін тоді пояснював Троцькому: „Кожна демократія, як і взагалі вся політична надбудова (неминуча поки не знищено класи, поки не утворилось безкласове суспільство) служить кінець-кінцем продукції і визначається кінець-кінцем продукційними відносинами даного суспільства. Тому виділення „продукційної демократії“ з будь-якої іншої демократії нічого не говорить: це плутанина й пустоцвіт“³.

Вся троцькістська політика— плутанина й пустоцвіт. За нею нема нічого реального. Політика нашої партії, як справжня пролетарська полі-

¹ Троцький. Перманентная революция, ст. 141.

² Ленін. Твори, т. XVIII, ч. 1. Ще раз про профспілки і т. д.

³ Там само.

тика, перетворюється на могутню економічну зброю в організації та будіванні соціалістичного способу господарства. Троцькістська політика, — це „ліва“ базіканина.

Троцький бореться тепер проти темпів соціалістичного будівництва, проти наступу соціалізму цілим фронтом. „Емпірики вирішили, — пише він, — що віднині все можливе і все здійсненне: кроходери стали фантастами. Від пасивного посибілізму опортуністи перейшли до нестримного суб'єктивізму“¹.

Темпи нашого будівництва збили з пантелику „лівого“ балакуна. Як сам Троцький розумів темпи в нашому господарському будівництві? Він на це дає ясну відповідь. „Соціалістичну перебудову селянського господарства ми уявляли собі не інакше, як в перспективі десятиліть. Ми ніколи не спускали з уваги внутрішніх суперечностей соціалістичного будівництва в окремій країні. Зліквідувати суперечності на селі можна, тільки зліквідувавши суперечності між містом і селом, а це можна здійснити лише в рамках міжнародньої революції. Тому ми ніколи не вимагали зліквідувати кляс в рамках п'ятилітки Сталіна, Крижановського“².

Пустопорожні троцькістські вимоги поділяє також Раковський. „Ані теоретично, ані практично позиції, що їх посідають більшовики-леніни, тобто опозиція, не вели ані до суцільної колективізації, ані до експропріації куркульства“³.

Ніколи про такий наступ соціалізму, як тепер у нас, не сміли і думати ці дрібнобуржуазні кроходери. Реальну політику і реальну перемогу пролетаріату може забезпечити тільки комуністична партія більшовиків, тільки партія передової кляси — пролетаріату. Дрібний буржуа може ремствувати на свою долю дрібного хазяйчика, але ніколи не може піднятися до сміливості, відважності та величності пролетарських програм. Дрібний буржуа і мріяти не може про величну роботу пролетаріату, що змінює світ.

Троцькісти дуже турбуються про долю наймитів. Турбуються, але які нікчемні турботи. Троцькісти з їхньою дрібнобуржуазною обмеженістю не могли додуматись, що в третьому вирішальному році п'ятирічки ми зліквідуємо безробіття і нашої промисловості доводиться по новому працювати, щоб забезпечити себе робочою силою. Вони ніяк не знали, що в той час, коли капіталістичний світ буде задихатися в кризі, з своєю великою, дедалі більшою армією безробітних, у нас будуть для нової промисловості підготовляти сотні тисяч кваліфікованих робітників.

„Але що буде завтра, коли все колективізується? — запитує з жахом збентежений дрібнобуржуазний контрреволюціонер Раковський. — Куди підуть наймити й біднота? Безперечно до міста, збільшуючи армію безробітних і лишаячи, може, село без робочих рук. Невже може статись, щоб наша влада видала закон, який прикріплював би селянина бідняка до його колгоспу, а нашу червону міліцію зобов'язував би ловити на вулицях втікачів і повертати їх на місце їх перебування“⁴.

Що може бути краще для троцькіста цього „може“? Куди їм далі вже тягти свою безпросвітню, безперспективну теорію? Підіймаючись вгору тільки уявленням, вони неминуче скочуються вниз. З троцькістською теорією один шлях до „політичного присмерку“, до безвихідного відчаю.

І цю теорію Троцький сміє накидати найбільш революційній в світі партії! Цю теорію він сміє видавати за ленінізм! Ні! Партія викрила троцькізм, відкинула геть жалюгідне дрантя, лахміття безперспективної еkleктично-механістичної і ідеалістичної юшки. Йдучи за троцькістською теорією, ми напевно привели б до загибелі справу світового пролетаріату.

¹ Бюлетень опозиції.

² Бюлетень опозиції.

³ Цитовано за Ярославським.

⁴ Цитовано за Ярославським.

VII. Соціальне коріння троцькізму

Троцький виступив на політичну арену тоді, коли вже в Росії пролетарят був оформлений вповні. Це було на початку ХХ століття. Світогляд пролетаріату, революційний марксизм, ішов до перемоги, розбиваючи всі рештки реакційних дрібнобуржуазних ідеологій. Пролетарят завоював місце керівника революційної боротьби, гегемона революції. Тов. Покровський, досліджуючи революційний рух другої половини ХІХ століття, доводить, що він безпосередньо проходив під керівництвом робітництва. Генерал-губернатори того часу в своїх доповідях зазначають, що робітники, повернувшись на село з заводів, в наслідок дедалі ширшої економічної кризи, були головними провідцями та організаторами селянських бунтів. Успіхи народницького й студентського рухів з'ясовується піднесенням робітничого руху. Тому й нічого дивного немає, що всякі представники дрібнобуржуазних клас фарбувалися під марксизм. Навіть епігони нашого революційного народництва, куркульсько-селянська партія есерів, і ті фарбувалися під соціалізм. У своїй біографії Троцький розказує, що він спочатку захоплювався народництвом. Марксизм здався йому дуже обмеженим, вузьким. Троцький навіть написав статтю на захист народників, правда, як він розповідає, ніде потім не надруковану. Нічого дивного нема, що й він, як ідеолог певної групи дрібної буржуазії, виявив нахил до марксизму.

На протязі різних етапів революції соціальна база троцькізму, безперечно, зазнала відповідних змін, але основа його — міська дрібна буржуазія. Тов. Сталін так визначив його соціальну базу: „Капітулянтство, на ділі як зміст, „ліві“ фрази і революційно-авантурні замашки як форма, що прикриває і реклямує капітулянтський зміст,— така суть троцькізму! Ця подвійність троцькізму відбиває подвійний стан міської дрібної буржуазії, що руйнується, що не терпить „режиму“ диктатури пролетаріату і намагається або „зразу“ перескочити в „соціалізм“, щоб позбавитися руйнації (звідси *авантуризм* та *гістерика* в політиці) або, якщо це неможливо, піти на перші-ліпші поступки капіталізму (звідси *капітулянтство* в політиці).

Цією подвійністю троцькізму пояснюється той факт, що свої „шалені“ нібито атаки проти правих ухильників троцькізм звичайно завершує *бльоком* з ними як з капітулянтами „без машкари“. (Сталін. „Доповідь на ХVІ з'їзді ВКП(б)“). Коли на початку ХХ століття за базу троцькізму в основному була руйнована переможним наступом капіталізму міська дрібна буржуазія, міські верстви руйнованих ремісників і т. д., то за пролетарської диктатури це — непман, новий прошарок буржуазії, що втрачає ґрунт під ногами. Аналіза троцькізму доводить, що він переважно мав своє коріння в дрібнобуржуазних класах міста. Але це ще не становить китайського муру й не суперечить тому, що троцькізм на протязі історії вступає в різні *бльоки* з іншими угрупованнями дрібної буржуазії і тепер служить цілому табору буржуазної контрреволюції. Міська дрібна буржуазія, боючись пролетаризації, шукає виходу не в поваленні капіталізму, як це робить пролетарят, а ставить все на карту дрібної власності, щоб вибитися у великі власники. Вона то руйнується вщент вся від кабали великого капіталу, від їх конкуренції, від криз і від воєн, то — в період піднесення — тулиться біля великої промисловости на третьорядних „ролях“ Звідси, з одного боку, дрібнобуржуазний радикалізм і максималізм лівої форми, а з другого — плазування перед могутністю капіталу; розові мрії дрібного власника, консерватизм і обмеженість, полохливість і мінімалізм і реакційні ідеали. І це все сполучається в якійсь хаотичній єдності, в якій основою являється *капітулянтство*. Коли троцькісти вперто обстоювали позиції міського дрібного буржуа, вони скотилися до табору буржуазії. Вони служать тепер не інтересам якоїсь окремої групи дрібної буржуазії, а всьому табору контрреволюції. Це треба

добре усвідомити. А декому це ще не цілком ясно. Так принаймні довели останні факти гнилого лібералізму. „Деякі більшовики вважають, — каже тов. Сталін, — що троцькізм є фракція комунізму, правда, фракція, яка помиляється, робить багато дурниць, іноді навіть антирадянська, а проте фракція комунізму. Відси деякий лібералізм супроти троцькістів і по-троцькістському настроєних людей. Навряд чи треба доводити, що такий погляд на троцькізм є глибоко помилковий і шкідливий. Справді троцькізм є передовий загін контрреволюційної буржуазії, що бореться проти комунізму, проти радянської влади, проти будівництва соціалізму в СРСР“¹.

Троцькісти дали буржуазії тактичну зброю, організаційну зброю та ідеї, що ними вона бореться проти пролетаріату. Інакше й не могло бути. Така логіка класової боротьби. Комуністи-більшовики повинні відсіль зробити всі висновки щодо боротьби з троцькізмом і його агентурою.

Дрібний буржуа перебуває між-молотом та ковадлом. Він увесь цілковита суперечність. Відзначна риса дрібнобуржуазної натури — це вічні хитання. Саме цим і відзначається Троцький. На протязі всієї історії партії можна простежити цю характеристичну для нього рису.

На другому з'їзді партії Троцький був ні за статут, ні проти статуту, а справді за те, що розводити партію ліберальними елементами. Підчас революції 1905 року він був за те, щоб не співробітничувати ні з буржуазією, ні з селянством, по суті підтримуючи меншовиків. Протягом років реакції він намагається бути ні з більшовиками, ні з меншовиками, по суті справи залишаючись меншовиком. Імперіялістична війна. Троцький дає гасло: „Ні поразки, ні перемоги“. Що це означало, ми вже бачили раніше. Берестя. Троцький за те, щоб миру не підписувати і війни не вести, і т. ін. і т. ін. Таких прикладів багато, такий увесь Троцький.

Ленін, характеризуючи Троцького, говорить, що „ніколи ще в жодному серйозному питанні марксизму Троцький не мав сталої думки, завжди „пролазячи в щілину“ тих або інших розходжень і перебігаючи від однієї сторони до другої“².

Троцький виявляє всю непослідовність, несамостійність тих клас, що їх ідеологом він є. Результат троцькістських хитань завжди був на боці меншовиків. „Ліві“ фрази були завжди ширмою правих діл. Троцький був організатором і розсадником централізму в РСДРП.

Для Троцького цілком підходить характеристика, що її дав Марк Прудоніві, як людині, що мала всі особливості репрезентованої нею дрібнобуржуазної класи. Наводимо її повнотою: „Прудон до діалектики мав від природи нахил. Але що він ніколи не розумів справжньої наукової діалектики, він дійшов лише до софістики. Правда, це мало щільний зв'язок з його дрібнобуржуазним світоглядом. Дрібний буржуа, як історик Равмер, складається з „одного боку“ і з „другого боку“. Такий він у своїх економічних інтересах, а тому і в своїй політиці, в своїх релігійних, господарських та мистецьких поглядах. Такий він у своїй моралі, такий в усьому. Він — жива суперечність. А коли він до того, як от Прудон (або як Троцький, додамо від себе), талановита людина, він скоро навчиться бавитись своїми суперечностями і відповідно до обставин обертати їх у гострі, бучні, часом скандальні, часом блискучі парадокси. Наукове шарлатанство і хист до політичного пристосування зв'язані з таким світоглядом нерозривно. Дрібним буржуа керує лише один мотив — марна жадоба слави; він шукає лише хвилинного успіху, уваги сьогоднішнього дня. Так неминуче гине звичайний моральний такт, що завжди утримував би, наприклад, Руса, від усякої хоч би тільки тіні компромісу з сучасною йому владою“³.

¹ Большевик, № 19-20, 1931, стор. 17.

² Ленін. Твори, т. XII, ч. I. Програма 1930 року та її ліквідатори.

³ К. Маркс. Злидні філософії, стор. ХХІХ, 1923.

Геніяльно оцінивши Прудона, Маркс дав загальну оцінку подібним до нього ідеологам дрібної буржуазії.

Троцький справді бавиться собою. Щоб оцінити свою високу особу, він притягує шерегу геніяльних людей від Спінози, Гете, Маркса, Енгельса до Розі Люксембург. Він мов з олімпійським спокоєм стежив за закономірністю припливів та відпливів історії. Він, як Спіноза, не плаче, не сміється, а розуміє. Всі великі події наших часів, безперечно, зв'язані з ним. Наш ленінський ЦК партії він називає „незаконним спадкоємцем“ Жовтня. Бо він, один Троцький є його творець.

„В період підготовки жовтневого перевороту, — розповідає він, — Ленін ховався в Фінляндії, Каменев, Зінов'єв, Риков, Калінін були проти повстання, про Сталіна ніхто нічого не знав. В наслідок цього партія зв'язувала жовтневий переворот переважно з моїм ім'ям“¹.

Так пише Троцький історію. Так вона у нього обертається на оповідання, на демонстрацію своєї величності. В момент високого піднесення революції історичні хвилі можуть викинути вгору свого ідеолога дрібної буржуазії, але він, побувши на вершинах, з такою ж закономірністю, як ішов вгору — падає вниз. Тов. Покровський цілком слушно пише, що Троцький, характеризує Керенського, дає тим самим прекрасну авторизовану характеристику. Про Керенського Троцький пише: „Керенського Ленін називав хвальком. До цього небагато можна додати й тепер. Керенський був і лишається випадковою фігурою, тимчасовцем історичної хвилини. Кожна нова могутня хвиля революції, захоплюючи незаймані, ще нерозбірливі маси, неминуче здіймала вгору таких героїв на час, що зараз же сліпнуть від власного сяйва“².

Таким героєм був і Троцький. Він намагається тепер всіма силами дискредитувати переможність генеральної лінії партії, поставляти ідеї контрреволюційній буржуазії. Він не розуміє, що вся сила й міць нашої партії якраз у тому, що вона спирається на маси, керує ними. Наша партія більшовиків - комуністів щоразу збільшує мільйони тих, кого підносить на активну боротьбу, на революційну перебудову світу. Вона веде їх до тяжких, упертих класових боїв, викриваючи тимчасовців історичної хвилини. В цьому зміст пролетарської партії.

Троцький же є уламок історичної епохи, уламок минулого, що загнуло й відіграє лише реакційну, контрреволюційну роль в історичній боротьбі пролетаріату. Боротьбу нашої партії проти різних класово-ворожих впливів, боротьбу нашої партії з опортунізмом на два фронти Троцький оголошує дрібнобуржуазним центризмом. Це теж з наміром, щоб довести, що керівництво ЦК центристське, а відсіль близькість загибелі нашої революції в наслідок такого керівництва. Метода матеріалістичної діалектики Троцькому чужа. Він завжди оперує методом аналогії. Замість конкретної аналізи певної історичної доби він сплутує все і валить неспільномірні величини в одну купу. Робесп'єр, говорить він, під час Великої французької революції боровся і з „шаленими“ і з Жірондою. Він провадив диктатуру дрібної буржуазії. Наша партія бореться з „лівим“ і правим опортунізмом. Висновок: керівництво нашої партії дрібнобуржуазне, бо воно бореться на два фронти. Такими маніпуляціями бавиться Троцький, не розуміючи ні буржуазної Великої французької революції, ні нашої соціалістичної Жовтневої революції, замінивши історичну аналізу, методу матеріалістичної діалектики, методом самовихваляння.

Троцькістське твердження, що керівництво нашої партії центристське, контрабандисти знову протаскують, намагаючись дати йому історичне обґрунтування. Ленін, говорять вони, недооцінював небезпеки і не боровся з центризмом в II Інтернаціоналі до війни. Був такий світлий, мо-

¹ Троцький. Моя життя, т. II, стор. 233.

² Там само, стор. 8.

мент в історії нашої партії, коли Ленін в 1917 році „переозброївся“ за допомогою Троцького. Але в основному Ленін не був послідовним революціонером, не вів розгорнутої боротьби зі всякого роду опортунізмом.

Як міркують троцькістські контрабандисти та фальсифікатори історії нашої партії?

„Поперше. Вони намагаються „довести“, що Ленін у період перед війною недооцінював небезпеку центризму. При цьому дається на волю недосвідченому читачеві догадатись, що Ленін, таким чином, не був тоді ще справжнім революціонером, що він зробився ним лише після війни, після того як „переозброївся“ за допомогою Троцького. За типового представника такого роду контрабандистів можна вважати Слуцького...

Подруге. Вони намагаються довести, що Ленін не розумів неминучості переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну. При цьому дається на волю недосвідченому читачеві догадатись, що Ленін, таким чином, не був тоді ще справжнім більшовиком, що він зрозумів неминучість такого переростання після війни, після того, як він „переозброївся“ за допомогою Троцького. За типового представника такого роду контрабандистів можна вважати Волосевича, автора „Курса історії ВКП(б)“¹.

Леніна троцькісти хочуть подати як ватажка селянства під час буржуазно-демократичної революції. Ленін став пролетарським революціонером, хочуть вони довести, лише після того, як він „переозброївся“ за допомогою Троцького.

Те, що теорію переростання подав Ленін ще 1905 р., це вони замовчують. Вони фальсифікують та обминають те, що Ленін стояв за безперервну революцію, що теорія переростання є одна з основ, наріжний камінь, як каже тов. Сталін, Ленінової теорії революції.

Загальновідомий факт, що більшовики задовго до війни використали всі можливості для організації розколу з опортуністами в своїй партії, що вони з партії вигнали центристів, в тому числі організатора серпневого бльоку, джерело центризму—Троцького,—це контрабандисти замовчують. Те, що Ленін і більшовики вважали свою політику на розлам, розрив з опортунізмом і центризмом за зразкову для партій Західної Європи, це вони замовчують.

Те, що Ленін всією силою революційного борця пролетаріату викривав „найпідлішу партію середини“, з усією непримиренністю викривав методологію центризму—еклектику, „злиденну юшку“, як він це називав слідом за Енгельсом, все те, що висвітлює справжню політику Леніна, його справжні позиції, це троцькісти замовчують, затаюють, вдаючись до наклепів і фалшування. Всі негідні засоби вони використовують, щоб дискредитувати Леніна і більшовицьку партію.

Більшовики на чолі з Леніном були і є єдиною в світі найлівішою партією пролетаріату, що розгромили і вигнали з своїх лав всяких мастей і гатунків опортуністів і центристів. Наша партія, як монолітна і єдина, вела і вестиме боротьбу на два фронти, проти правого і „лівого“ опортунізму, ренегатства, „зрадництва“ інтересів пролетарської революції, щоразу скеровуючи вогонь проти головної небезпеки на даний час. Маневри троцькістських контрабандистів будемо викривати до кінця, всі їхні штуки виведемо на чисту воду.

Свою нікчемність та убогість троцькісти намагаються завжди видавати за особливо цінні риси. Вони завжди велично про себе говорять. (Оце недавно, наприклад, вони розголосили, що в Іспанії у них дуже багато послідовників. А справді там маленька купка інтелігентів без будь-якого впливу. Як личить „лівими“, вони там борються з комуністичною партією, борються проти організації рад, підтримують буржуазну

¹ *Сталін.* Лист до редакції „Пролетарская революция“, Большевик, № 19-20, 1931.

республіку і заслужено за це ненавидять їх робітники й селяни). Ця манія величі теж має свої історичні причини. Даючи Троцькому оцінку, в 1914 році Ленін писав: „Такі типи характеристичні, як уламки вчорашніх історичних витворів і формацій, коли масовий робітничий рух в Росії ще спав, і який завгодно групі „вільно“ було удавати з себе течію, групу, фракцію; — коротко кажучи — державу, що „веде переговори про об'єднання з іншими“¹.

На протязі історії партії Троцький не вів перед, а намагався завжди тягнути партію й революційний рух назад, був реакційним уламком історичної минувшини, уламком дрібнобуржуазного реакційного соціалізму, що намагався відігравати ролю за часів масового пролетарського руху, і перемоги його революційного світогляду, наукового соціалізму. Під „лівими“ вихватками та революційною фразою пролазив у щілину, завжди протаскував звичайний опортунізм, був розсадником центрризму і всіх ницостей ренегатів. Виступаючи на протязі довгого часу „лівим“, він фактично весь час провадив всі ідеї правих ренегатів марксизму.

Троцькісти — це меншовики в особливому прояві, одна з найнебезпечніших згубних отрут для пролетаріату, бо троцькізм маскується в шати революційности. Він чужий пролетаріатові від його методологічних основ, від всієї основної суті і до всіх його політичних висновків. Послідовно обстоюючи свої позиції, троцькізм докотився до табору контрреволюції, став передовим загоном контрреволюційної буржуазії.

Наша революція — це перше завойована ланка міжнародних пролетарських революцій. Наш пролетаріат — ударна бригада, передовий загін міжнародньої пролетарської армії комунізму. Прапор марксизму-ленінізму, що під проводом його проходить і розгортається переможна боротьба революційного пролетаріату, переможе в усьому світі не тільки в боротьбі з буржуазією, але і в боротьбі з усякими її підсобниками й льобокаями.

Міжнародний пролетаріат під керівництвом комуністичного інтернаціоналу йде назустріч великим клясовим боям. В цих боях за повалення диктатури буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату комуністичний інтернаціонал вестиме боротьбу з опорними базами буржуазної диктатури, з фашизмом і соціаль-фашизмом, що ними вона користується залежно від конкретних умов. В боротьбі за завоювання більшості робітничої кляси, за завоювання резервів пролетарської революції треба буде розбити головну соціальну опору буржуазії, соціаль-фашизм. Пролетаріат також розіб'є ренегатські групи і групочки, що є не що інше, як загони контрреволюції. В цій боротьбі партія загартує і зміцнить марксо-ленінізм і під його прапором завоює маси і дійде перемоги.

В боях за соціалізм, за міжнародню комуністичну революцію буде остаточно розбито все, що стоїть на шляху перемоги пролетаріату.

¹ Ленін, Твори, т. XII, стор. 1, Про порушення єдності.

ПЕРЕКРУЧЕННЯ В МАТЕРІАЛІСТИЧНОМУ РОЗУМІННІ ІСТОРІЇ ПЛЕХАНОВА

Визнання практики за критерій істини, визнання конкретності істини є аксіома марксизму-ленізму. Правдиве розуміння цієї аксіоми — це та ознака, що відрізняє справжніх пролетарських діячів від буржуазних. Буржуазні ідеологи, зокрема, і особливо фашистського гатунку, теж підкреслюють активне ставлення своє до світу. Але це активне ставлення має суто буржуазний індивідуалістичний характер — воно є активна діяльність контрреволюційного буржуа, який під ударами кризи хапається одчайдушно за зброю безпосереднього діяння. Це діяння має характер анархічного індивідуалістичного волюнтаризму і відвертого безпardonного наступу на пролетаріат, фізичного насильства й знущання з революційних елементів суспільства. Активність пролетаріату проявляється в усвідомленні класової його ролі, як могильника буржуазії і творця нового соціалістичного способу продукції. Ця активність класи спрямовується сконцентрованою волею пролетарської комуністичної партії до однієї мети, і сама є керівною підмогою у змінюванні історії. Філософія буржуазії лише пояснювала світ, — а зараз намагається змінити — в бік реакції, в бік середньовіччя; філософія пролетаріату не просто передбачає його зміни, але й сама допомагає змінити світ, перетворюючи класове суспільство на безкласове. Для того ж, щоб змінити світ, треба пізнати його закони, використати їх для досягнення тієї історичної мети, що її ставить перед пролетаріатом історія, — для побудови соціалізму.

Розуміння практики, як суспільної предметової діяльності, на основі об'єктивної закономірності суспільного розвитку було чужим Фюєрбаху, що його наслідував Плеханов. Всі знають знамениті тези Маркса про Фюєрбаха, що Маркс обвинувачує його за об'єктивізм, споживчий підхід до суспільної людини, за відсутність активного ставлення до світу. Ленін протиставив об'єктивізму Струве матеріалізм як активний спосіб сприймання й діяння. Плеханов, як і вся меншовицька, опортуністична фракція колишньої соціал-демократії, сприймав світ під кутом абстрактно-логічної, споглядальної філософії. Ленін дуже влучно зазначав, що меншовики гарно себе почувають, поки перебувають у сфері абстрактних понять, і стають зовсім безпорадні, коли треба від абстракцій перейти до конкретної дії. Ця імпотентність, невміння схопитися за потрібну ланку є прояв класової імпотенції щодо революційної дії.

З цим пов'язаний опортунізм і в політиці, і в філософії. Плеханов у буржуазно-демократичній революції 1905 року був, як і всі меншовики, рупором ліберальної буржуазії. Як відомо, він із сліпою впертістю, закриваючи очі на факти, обстоював революційність буржуазії в революції 1905 року, називав безтактністю тактику більшовиків, бо вона одштовхувала буржуазію од революції, ніби ця буржуазія, тисячами ниток зв'язана з поміщиками, була зацікавлена в радикальній буржуазно-демократичній революції. Роль пролетаріату він зводив до функції штовхуна, який мав

підбадьорювати цю буржуазію на революційну акцію, і, приділяючи таку кастровану роллю пролетаріатові, він і в трактуванні знання тільки як психологічного явища, пізнання, як суто суб'єктивного процесу, і в трактуванні досвіду тільки як методи, практики як лише почуттєвого досвіду, а не революційно-критичної предметової діяльності кляси,— фактично скочувався на споглядальну позицію пасивного метафізичного матеріалізму,— дарма що він віддавав належну „пошану“ активній діяльності людини. В суто логічних настановах про роллю особи в історії він вірно визначив її місце. Але тут він залишався в сфері логічної аналізи, не доходячи до глибшої конкретнішої аналізи соціальних основ різних поглядів на роллю особи в історії. Він не доводив, приміром, критику народництва до викриття його клясової основи, або давав невиразне визначення його соціальної суті, вважав народництво за рух інтелігенції в добу добуржуазного розвитку Росії (твори, т. III, ст. 247), вважав народництво утопічним соціалізмом, в якому „хімерно переплелися вчення утопічного соціалізму тридцятих і сорокових років з бакунінським анархізмом і з теоріями слов'янофілів“ (т. III, ст. 84). Плеханов обстоював це твердження замість того, щоб, конкретно розрізняючи в народництві дві сторони — реакційну і прогресивну, заперечувати, як це робив Ленін, будь-який соціалістичний характер цих теорій (Ленін, т. I, вид. 2, ст. 184) і, розрізняючи старе і нове народництво, вірно охоплювати його клясову суть, як це ми маємо у Леніна, що писав:

„Воюючи з народництвом як з невірною доктриною *соціалізму*, меншовики по-доктринерському продилися, прогавили історично-реальний і прогресивний, історичний *зміст* народництва як теорії масової *дрібно-буржуазної* боротьби капіталізму демократичного проти капіталізму ліберально-поміщицького, капіталізму „американського“— проти капіталізму пруського“ (Ленін, твори, т. XIV, вид. 2, ст. 274).

Отже, Плеханов пасував перед фактами і гнув лінію опортунізму. „Об'єктивізм фатально приводив його до найреакційніших поглядів у питаннях політичної боротьби: відносно легального „марксизму“ Струве та конституціоналізму Гольцева, як і в боротьбі у середині с.-д.— з опортунізмом, економізмом тощо. Ліберально-буржуазна позиція його в революції 1905 року, соціал-шовінізм та ренегатство під час імперіалістичної війни і в 1917 році,— все це визначилося, як прояв ворожих впливів, які тяжать над його матеріалістичним розумінням історії.

II

З політичних хитань Плеханова, що мали свій відгук у філософських працях, відзначмо, в зв'язку із надрукованою тепер статтею „Про економічний чиник“, його ставлення до Струве, чиї статті зустріли рішучу відсіч Леніна, а в Плеханова викликали угодівські міркування щодо можливості поєднати кантіянство з марксизмом на тій, мовляв, підставі, що філософсько-історичні погляди Маркса відносяться до світу явищ, і в цій царини між Марксом і Кантом може не бути розходжень, які існують між ними у царині суто філософських поглядів. Плеханов не виступав рішуче проти Струве в той час, коли Ленін був на засланні. Сам Плеханов визначив різницю у критиці лібералів між собою і Леніном, як різницю між автором „До питання про моністичний погляд на історії“ і автором „Економічного змісту народництва та критики його в книзі п. Струве. І справді, тут була присутня різниця: абстрактне логізування Плеханова і насичена клясовою боротьбою конкретна аналіза Леніна.

Другим яскравим прикладом характеристичного для Плеханова абстрактного логізування, що було теоретичним проявом його опортунізму, ще до 1903 р., є його проект програми партії. Ленін про цей проект писав: „Це не програма партії, що практично бореться, а „*Principienerklärung*“;

це швидше програма для учнів, особливо у найголовнішому розділі, присвяченому характеристиці капіталізму), ще й для учнів першого курсу, на якому мовиться про капіталізм взагалі, а ще не про російський капіталізм. Ця основна хиба викликає також безліч повторень, при чому програма збочує до коментаріїв (Ленін, т. V, ст. 18).

„У мене,— писав Ленін 23/X 1905 р. (№ 11 „Вперед“) — є документальні дані про суперечки наші при обговоренні проєкту програми, ці дані я принагідно оголошу. Читачі побачать тоді: 1) що твердження Плеханова, ніби відносини наші стали холо́дними через „Що робити“ — цілковита неправда. Це сталося через поділ шістки на дві половини при суперечках про програму; 2) що я відстоював і відстояв, щоб включити в програму тезу про витиснення дрібного виробництва великим. Плеханов хотів обмежитися невиразним висловом у дусі знаменитого „більш або менш“ (Плеханов писав, що „безперервне удосконалення техніки збільшує значення великих підприємств і тим зменшує число дрібних самостійних виробників, звужує їх ролю і... ставить їх більше або менше повну, більше або менше явну, б'льше або менше важку залежність від капіталу“—С; 3) що я відстоював і відстояв заміну терміна „трудяща та експлуатована маса“ терміном „пролетаріат“ в тому місці, де мова йшла про клясовий характер нашої партії; 4) що Плеханов, коли я і мої прибічники в шістці закидали йому, що в нього недостатньо визначений пролетарський характер партії в його проєкті програми, захищався контрбвинуваченнями, що я розумію пролетарський характер партії по-мартиновському“.

Абстрактне формулювання клясового становища дрібного буржуа, загальні фрази про звужування ролі „самостійних продуцентів“ — замість показати процес перетворення їх на пролетарів — не озброювали на боротьбу за повалення капіталізму. У цій боротьбі Плеханов не відзначив принципову відмінність пролетаріату, як гегемона в революційній боротьбі, і не відділяв його від інших трудящих, називаючи пролетаріат передовим представником дрібної буржуазії. Тим то уже в проєкті програми Плеханова, що в неї після Ленінової критики вставлено тезу про диктатуру пролетаріату, було вже змішування ідеї диктатури пролетаріату з визначенням про підтримку пролетаріату дрібною буржуазією замість підкреслити, що пролетаріат лиш *один* є дійсно послідовно-революційна кляса. А в дальшому це приводить Плеханова до кокетування з кадетами, до того, що на IV з'їзді вираз „вирвати владу“ Плеханов пропонував був замінити формулою: „вирвати права;“ що далі він виступає за б'лок з кадетами, а після оголошення імперіялістичної війни остаточно стає на бік соціал-шовінізму, проповідуючи ще у вступі до „Історії російської суспільної думки“ (1912) єдність зовнішніх інтересів пролетаріату і буржуазії. Читання, які були у Плеханова в боротьбі у редакції „Іскри“ 1903 року, тільки підтверджують серединну позицію Плеханова, який намагався стати над фракціями, а насправді був лідером меншов зму.

III

Ленін цінував філософські праці Плеханова як „найкраще у міжнародній літературі марксизму“, але одночасно звертав увагу на перекручення від Плеханова діалектичного матеріалізму.

Спроба викинути філософію Плеханова в помийницю історії нічого спільного не має з історико-матеріялістичним підходом до суспільних явищ. Так само спроба, підкреслюючи високу оцінку філософських праць Плеханова з боку Леніна, — не звертати увагу на те, що Ленін піднімається над обмеженістю філософії Плеханова, на те, що Плеханов був найкращим, порівнюючи з іншими представниками філософії в II Інтернаціоналі, підіймаючись на голову над такими „філософами“ як Кавтський і Ко, — така спроба теж позбавлена справжнього історизму. Треба боротися

також з тим „історизмом“, який хоче в об'єктивних обставинах шукати виправдання обмеженості філософії Плеханова і скочується до апології Плеханова як представника епохи II Інтернаціоналу, як це бачимо у представників механістичного матеріалізму і меншовикуючого ідеалізму, які „теоретика“ Плеханова протиставили „практикові“ Ленінові.

Такий „історизм“ фактично принижує значення філософських праць Плеханова, бо їх негативні сторони, перекинуття в них діалектичного матеріалізму підносить до рівня ортодоксії і тим самим робить філософські праці Плеханова цілком неприйнятливими для революційного світогляду.

Перекинуття філософії діалектичного матеріалізму від Плеханова полягало, поперше, в абстрактному логізуванні, що приводило до критики ідеалізму більше з погляду метафізичного, вульгарного матеріалізму, який просто „відкидав з порога“, а не вмів діалектично скритикувати абстракції ідеалізму. Разом із цим у Плеханова було чимало перекинуття в бік кантіанства та агностицизму. Кант, будучи дуалістом, розрізняв світ явищ і світ речей у собі, залишаючи в останньому бога, душу, свободу волі та інший ідеалістичний мотлох, який він ніби знищував у своїм розгляді явищ. В цьому зв'язку згадаймо погляд Плеханова на духовне, як на *знак* матеріального, як на ту *тінь*, яка, падаючи від поверхні одного геометричного тіла, приміром, куба, на друге, приміром, кулі — змінює свою форму відповідно до особливостей поверхні кулі. Згадаймо його визначення простору і часу як гієрогліфів. Це вело Плеханова до його теорії відповідності психічного та фізичного і приводило до фактичного обстоювання *гієроліфічності* психічного, дарма що від терміна „гієрогліф“ Плеханов відмовився. Усі ці перекинуття, як і згадані вже ухили до психологічного розуміння досвіду й знання, невірне розуміння практики як лише почуттєвого досвіду, а не предметової діяльності, а також висловлена в одному місці („Матеріалістичне розуміння історії“) теза про відсутність абсолютної істини, скупчуються у Плеханова в його невірному розумінні діалектики. Плеханов не володів матеріалістичною діалектикою, зокрема законом єдності протилежності, трактуючи його як закон переходу в протилежність, не беручи протилежність як роздвоєння єдиного і взаємовідношення між сторонами. Саму діалектику він брав як суму прикладів, і не йшов далше першого її закону — переходу кількості в якість, і навпаки. Про все це писав Ленін у своїх філософських записках; про це він згадував і у своїх статтях, критикуючи абстрактну методику Плеханова, як вульгаризацію марксизму (чит. прим. передмову до 2-го видання „Розвитку капіталізму в Росії“). Практику, як критерій істини, Плеханов замінив теорією відповідності, і сама практика у нього стала споглядальною, практикою кабінетного вченого почуттєвим досвідом окремої особи, а не революційною діяльністю кляси, що не відриває теорію від її практичного, конкретного втілення. Ця риса — споглядальне розуміння практики, заміна активної теорії відбиття матеріального процесу в нашому знанні теорією відповідності об'єктивного і суб'єктивного ряду проголошується також і в його творах з історичного матеріалізму. Вона поклала тавро певного формалізму й логізування на літературну філософську спадщину Плеханова.

IV

Плеханов називає матеріалістичне розуміння історії і соціологією, і методою. Справді, історичний матеріалізм є наука про загальні закони розвитку суспільства: не суспільства „взагалі“, а суспільства як низки суспільно-економічних формацій у їх виникненні, розвиткові та переході однієї формації в іншу.

Теорія історичного матеріалізму — це є поширення діалектичного матеріалізму на галузь суспільних явищ. Тому вона є методою, що, нею користуючись, інші суспільні науки стають справжнім знанням.

Не можна протиставити історичний матеріалізм, як методу, окремим суспільним наукам, або робити з нього систему принципів, що за їх допомогою розум вносить закономірність у хаос історії. Це є чистісіньке кантіянство на манір Рюккєрта. Така рюккєртіянська постава питання приводить до відриву однієї формації від другої і затирає процес перетворення однієї формації в другу, переносить цей процес у суб'єкт, замість прослідити його як загальний закон розвитку суспільно - економічних формацій. Таку позицію ми бачимо у меншовикуючих ідеалістів, хоч і вчення про абстрактне суспільство взагалі їм не чуже. Наука про суспільство „взагалі“ — „соціологія“, в розумінні вічних законів усіх формацій (*на штиб „закону“* трудових затрат т. Бухарина) є риса, що властива і механістичним теоріям історичного матеріалізму, починаючи від вправ Спенсера й Дюрінга, а кінчаючи „загальним організаційним процесом“ і тектологією Богданова та теорією рівноваги між системою і оточенням у т. Бухаріна. Абстрактне трактування суспільства „взагалі“ й капіталізму „взагалі“, продуктивних сил і продукційних відносин — „взагалі“, бази і надбудов — „взагалі“ характеристичні і для Плеханова. Цікаво, що перекручення марксизму - лєнізму приводить до невірною користування абстракціями, до перетворення наукової абстракції в формально - логічну замкнену схему, з якої нема виходу до окремих і одиничних явищ, із яких її абстраговано, до перетворення абстракцій в абсолют протиставлений дійсності. Це є характеристичне для передового загону контрреволюційної буржуазії — для контрреволюційного троцькізму. Троцький у свій час писав, що почуття переваги загального над окремим увійшло невід'ємною частиною в його літературну працю й політику; конкретну аналіз він ототожнював з „тупим емпіризмом“, з голим плазуванням перед фактами (чит. „*Fahne des Kommunismus*“ № 4). Це саме характеризує і меншовикуючий ідеалізм, який граю в категорії заміняв конкретну аналіз. Якщо рюккєртіянство трактувало матеріалістичне розуміння історії як віднесення до цінности економічного „чинника“, як несвідомий, некритичний телеологічний підхід до неповторних явищ історії — пролетаріат, мовляв, на все дивиться з погляду цінности для нього економічних явищ, — то соціологізування механістів і меншовикуючих ідеалістів — а також і Плеханова — перетворювало матеріалістичне розуміння історії в абстрактну схему суспільного розвитку взагалі і в соціологічних загальниках топило своєрідність конкретних суспільно - економічних формацій.

Цей абстрактно - соціологічний підхід виявляється у Плеханова в тому що він усюди, де мовиться про загальні історичні закони, розглядає їх абстрактно, а не в конкретному їх вигляді: законів певних суспільно - економічних формацій. Соціологічна схема його „п'ятичленки“ (чит. „Основні питання марксизму“) є типова абстрактна формула, яка з легкої руки Плеханова поширилася у підручниках істмату. Матеріалістичне розуміння історії замість того, щоб бути наукою про загальні закони конкретних суспільно - економічних формацій, перетворювалося на абстрактну соціологію, неплідну як весталка.

Накладання загальних категорій історичного матеріалізму на історію привело до кантіянсько - рюккєртіянського викривлення марксизму - лєнізму, до єдності меншовикуючих ідеалістів з буржуазними теоріями типу Штаммлера, Рюккєрта, Вебера тощо. Коли дійсність не вкладається у схему, то її гвалтують, замість того, щоб зламати схему. Така „організація“ фактів дійсности приводить до теорії історичного матеріалізму, як чистої методології — „ідеал — типової“ побудови.

Так сходяться крайності „чистого“ соціологізму та „чистого“ описання. Плеханова в його широкій формулі бази й надбудови випадають класові відносини окремих суспільно - економічних формацій, випадає конкретна форма політичних відносин — проблема влади, випадає держава як

знаряддя диктатури панівної кляси і, зокрема, випадає питання диктатури пролетаріату (невипадковість останнього видно вже з того, що ще перед 1903 роком, при складанні проекту програми партії, у нього випадає диктатура пролетаріату). Ці всі питання заховуються за широкою ширмою „соціально-політичного ладу“. Плеханівська „п'ятичленка“ — абстрактна і статична. В ній не тільки зовсім не з'ясовується специфічність структури бази й надбудови в різних формаціях, а також випадає перехід від однієї формації до другої — випадає проблема революції через зламання старого ладу. Цей перехід не однаковий при розвиткові капіталізму з фєвдалізму і соціалізму — з капіталізму. В першому випадку нова формація витворюється в лоні старої (обидві однотипні, бо обидва засновані на приватній власності), в другому — в лоні старої створюються елементи нової формації і доперва після революції, після повалення капіталістичного ладу, в переходовий період, перетворюється можливість на дійсність. В першому випадку революція — епілог, у другому — пролог до створення нового ладу.

Усі ці питання формула Плеханова залишає осторонь; вона не може стати знаряддям досліду ні конкретних суспільних форм, ні переходової доби, бо загальні закони взято в ній без зв'язку з їх конкретним проявом.

Теорія відповідності, характеристична для Плеханова в питанні про духовне і матеріальне і тут знов дається в знаки: Плеханов трактує базу і надбудову як ряд поверхів, що відповідають один одному. Ця теорія відповідності затирає конфлікт між змістом і формою, що наступає на певному шаблі розвитку суспільно-економічної формації. Цей вульгарний погляд, що проти нього Плеханов висловлюється сам, коли справа йдеться про стрибки взагалі у природі та історії, не знаходить відсічі в його формулі бази й надбудови. Навпаки, його формула може привести до шаблянового меншовицького розуміння революції, як процесу незалежного від стану клясової боротьби, обумовленого виключно станом розвитку продуктивних сил — розуміння, що для нього продукційні відносини і вся надбудова сама собою перетворюється від автоматичного зростання продуктивних сил. Ленін у замітках на книгу Суханова гостро критикує цю меншовицьку схему. „Якщо для створення соціалізму — пише він — потрібний певний рівень культури (хоч ніхто не може сказати — який це певний „рівень культури“), то чому нам не можна почати перше з завоювання революційним шляхом передумов — для цього певного рівня, а потім уже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити доганяти інші народи“. (Ленін, т. XVIII, стор. 111.)

Цій активній теорії, що ґрунтується на практиці активного використання внутрішніх суперечностей, в якій суспільна діяльність пролетаріату виступає як керівна рушійна сила для побудови соціалізму, меншовики, виходячи із схеми Плеханова, протиставили об'єктивістичну, пасивну, фаталістичну теорію відповідності продукційних відносин певному станові розвитку продуктивних сил і революцію вважали за можливу лише там, де найбільш розвинений капіталізм.

Автоматизм революції, такий любий для пасивності буржуазного лібералізму, характерний є і для правоухильницьких поглядів Бухаріна і для соціал-фашистських теорій вростання капіталізму в соціалізм, для всіх людей у футлярі, що „не приймають нічого такого, що виходить за рямці поступового розвитку, за рямці самопливу“. (Сталін — Прикінцеве слово на XVI з'їзді партії).

Автоматизм, такий характеристичний для меншовиків, цілком відповідає „плеханівській п'ятичленці“, яка, своєю чергою, виправдувала меншовицьку тактику, що її тримався Плеханов. Цей погляд на революцію, як на чисто стихійний процес, у якому свідомість грає ролю лисячого хвоста, що замітає сліди, прикривався у контрреволюційному троцькізмі —

цьому капітулянтстві під машкарою революційної фрази — позою великого „героя“, що творить історію в наслідок збігу щасливих обставин, неповторних і одиничних у своєму випадковому сполученні. Троцькістська теорія перманентної революції така сама абстрактна і схематична, як і плеханівська схема автоматичної відповідності розвитку продуктивних сил тим суспільним формам, в яких цей розвиток відбувається. Прихований машкарою революціонізм, капітулянтство Троцького приводило до того ж наслідку, що й вульгарний еволюціонізм Плеханова — до заміни конкретної дійсності порожньою схемою — однаково, чи то буде схема суспільства „взагалі“, з фатальним, раз на все установленим ходом подій, чи схема, що об'єднує одиничні, не пов'язані між собою формації, які наступають одна за одною як сторінки книжки. Ці формації співіснують тут так, відокремлені у своїх специфічних законах і зв'язані лише схемою суспільства, створеного нашим розумом у наслідок тієї операції над дійсністю, яку над своїми гістями учиняв легендарний Прокруст, калічачи їх, коли їх зріст не відповідав довжині ліжка, що в нього він їх укладавав.

Абстрактність у трактуванні революційного стрибка позначилася також у Плеханова і на розглядах питання про еволюцію та революцію. Революційний стрибок відбувається в період, в якому роздвоєння єдиного на взаємовиключні протилежності приводить до знищення старої системи. Сtribок є процес створення нової системи. У Плеханова справа простіша, ніж у дійсності: у нього немає зовсім натяку на проблему переходу від однієї формації до другої, немає зовсім того, що є у Маркса і на вищому ступені у Леніна, — теорії революції і теорії переходової доби, а значить немає і справжньої діалектики. Протилежності, взяті не одночасно, хоч і в одному і тому ж відношенні, не страшні для формальної логіки (яка, до речі, на думку Плеханова, є приватний випадок з діалектики, в той час як справді, вона непримиренно ворожа діалектиці). Перехід буржуазії від революційності, від епохи боротьби з фєвдалізмом на Заході, до контрреволюційності в добу буржуазно-демократичної революції в Росії не суперечить законові тотожності: $A=A$ в певний час і в певному відношенні. Тільки протилежності, які одночасно існують в одному й тому ж відношенні (напр., коли тіло, рухаючись, перебуває і *рівночасно* не перебуває в певному місці), страшні для формальної логіки; вони доводять усю її неспроможність пояснити процеси. А Плеханов не орудував при аналізі суспільних процесів законом єдності і боротьби протилежностей. І коли в питанні про закономірність переходу від однієї формації до другої треба діалектично розглянути співвідношення клас і дослідити розвиток суспільства переходової доби, в цій справі і теорія рівноваги механістів, і „діалектика“ ідеалістів (теорія гармонії), і „закон антитези“ Плеханова не дасть нам тієї зброї, яка викриває цю закономірність. Справжню зброю ми знайдемо лише в Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна, в постановках нашої партії, в конкретній аналізі процесів переходової доби, в теорії, що щільно ув'язана з практикою, що розвивається на базі практики, керуючи нею в процесі велетенського соціалістичного будівництва.

V

Абстрактність матеріалістичного розуміння історії у Плеханова позначилася також на його трактуванні відношення природи й суспільства. У поглядах механістів головним елементом продуктивних сил є техніка. У ідеалістів типу Богданова техніка — це є уміння працювати. Справді ж не техніка і не кваліфікація, а процес праці є той огонь, що охоплює засоби продукції і робітну силу, з'єднуючи їх в органічну систему. Ця система якраз характеризується тим способом, яким з'єднуються в ній передумови продукції — засоби виробництва та робітна сила, себто характе-

ризується способом продукції, що лежить в основі певної суспільно-економічної формації.

Цей процес праці є основна ознака продуктивних сил, що без неї елементи продуктивних сил—засоби продукції та робітна сила—є лише сума засобів продукції і робітної сили. Продуктивними силами вони стають у процесі праці, тобто доцільної предметової діяльності суспільної людини. Тому робітна сила в її дії, предметова діяльність пролетарської класи (якщо брати конкретну формацію) є головний елемент продуктивних сил. Не те ми маємо у Плеханова. Він у „Моністичному погляді“ продуктивними силами називає засоби продукції, виключаючи, таким чином, активну діяльність людини із складу продуктивних сил. Не виходячи із розвитку внутрішніх протилежностей, він розвиток цих продуктивних сил ставить у цілковиту залежність від географічного оточення, яке цілковито визначає їх стан на перших щаблях суспільної еволюції. Відомо, що Бухарін теж вважає за основну рушійну силу—і не тільки на перших часах—відношення між оточенням та системою. У Плеханова це саме формулюється, як відношення між географічним оточенням та продуктивними силами. Але не це є основна суперечність суспільного процесу. Відомо, що за Марксом, основна суперечність є між продуктивними силами та продукційними відносинами—внутрішня суперечність самого способу продукції, тобто того способу, яким у кожній суспільно-економічній формації об'єднується засоби продукції та робітна сила, утворюючи єдність продуктивних сил і продуктивних відносин. Перенесення центру ваги на зовнішні суперечності між природою та суспільством є характеристична для механістичного трактування суспільних явищ (теорія рівноваги т. Бухаріна). В основі розвитку суспільства лежить суперечність продуктивних сил і продукційних відносин, а в антагоністичних класових формаціях рушійною силою є суперечність між продуктивними силами та продукційними відносинами в формі класових суперечностей. Суперечність між природою та суспільством наслідком цього прибирає форми суспільної суперечності, класового антагонізму; а в безкласовому суспільстві суперечність між природою та суспільством не прибиратиме форми антагонізму клас, бо самих клас не буде. Хоча суперечність між природою та суспільством залишиться і проявлятиметься, але по іншому, ніж у класовому суспільстві. Природа, географічне оточення повертається до суспільства різними, так би мовити, сторонами, інакше *якісно* впливає, залежно від того, до якого ступеня розвитку дійшов процес продуктивної праці, предметова людська діяльність. Процес праці перетворює на дійсність ті можливості, на які людині дають природні умови географічного оточення. Процес праці витворює ті засоби, що з їх допомогою людина в боротьбі з природою використовує саму природу. Не географічне оточення, а праця створила продуктивні сили людини; в першу чергу в економіці, а не в географічному оточенні треба шукати тієї основи, на якій розвивається суспільство. Процес праці відіграє вирішальну роль у використанні географічного оточення, яке з розвитком продуктивних сил по іншому пов'язувалося з виробництвом. Прикладом цього є значення моря, яке стало об'єднувати людей, коли розвинулося мореплавання, коли раніш їх роз'єднувало. Цей приклад наводить і Плеханов („Основні питання марксизму“).

Використання природних умов що далі, то буде збільшуватись і кращати, а разом міцнітиме й поширюватиметься стик між суспільством та природою, що означає все більшу незалежність суспільства від *місцевих* географічних умов і, одночасно, інтенсивніше використання цих місцевих умов.

Роль праці—як в інших відношеннях роль класи й партії,—роль суб'єктивної діяльності взагалі Плеханов недооцінював і це штовхало його в бік географічного матеріалізму. Географічний матеріалізм Плеханова

позначився на його теорії держави—цілком ревізійністичної. Завдання організації праці при іригації та інших громадських роботах на Сході (в Єгипті, Месопотамії тощо)—завдання, що його брали на себе деспотії—Сходу, Плеханов робив основною функцією східної держави і пояснював її структуру не так класовою боротьбою, як функцією держави в організації суспільної праці, стаючи цим на погляд відомого географіста Мечникова. А у своїй теорії самодержавства, що її цілком поділяє Троцький, який з марксизмом ніколи не мав і не має нічого спільного,—він малював процес закріпачення *всіх* клас—не тільки селян, але й поміщиків—для боротьби з зовнішнім ворогом із Сходу, Півдня й Заходу.

Ці ревізійністичні погляди цілком гармонують з його позицією соціал-шовініста підчас імперіалістичної війни.

Географічний матеріалізм іде по лінії переоцінки зовнішніх умов, зовнішніх суперечностей, що є характеристична для Плеханова і в питанні про державу, і в питанні про революцію. Плеханов і в цьому питанні висував на передній план зовнішні інтереси нації, що в них позиція буржуазії і пролетаріату нібито однакова.

Зовнішні суперечності не є чимсь абсолютно байдужим для внутрішніх. Відношення між суспільством та географічним оточенням не таке просте, як це змальовується в деяких підручниках.

Географічне оточення не перестає існувати, як резервуар, що з нього людина черпає матеріал для своєї праці. При сучасному розвитку процесів людина використовує природу незмінно більше, ніж на початку свого розвитку. Спосіб і продукції, суспільна форма, в якій відбувається процес продукції, визначає й ступінь використання можливостей, що їх доставляє географічне оточення людському суспільству. Так, приміром, капіталізм не може дати ради тим продуктивним силам, що їх викликав до життя процес продукції, і не може використати ті можливості, що їх має географічне оточення, наслідком того, що він ґрунтується на приватній власності на засоби продукції.

Тільки при соціалізмі можливий такий титанічний розмах у використанні природних умов, який ми маємо в СРСР.

1) *Висновки:* 1) Матеріалістичне розуміння історії у Плеханова хибує на цілу систему перекручень, що є виявленням тиску на нього ворожих пролетаріатові ідей, вплив яких зробив Плеханова після 1903 року рупором ліберальної буржуазії. Ці перекручення мають свій відгук і в філософських його творах, і політично означають позицію меншовізму, який у перекладі на мову філософських „ізмів“ дає ідеалістичні, абстрактно-логічні невірні постанови у ряді питань історичного матеріалізму.

2) Елементи цих невірних настанов сягають і до часів перед його меншовізмом—ще до тих часів, коли він був марксистом; про це свідчить ліберальне ставлення до неокантіанства Струве, абстрактна невірна настанова у проекті програми партії, невірна постава в боротьбі з анархізмом у питанні про державу тощо.

3) Формула бази й надбудови у Плеханова яскраво свідчить про те, що він, знаючи засаду про конкретність істини, фактично її не реалізував; замість того, щоб дати теорію бази й надбудови на ґрунті вчення Маркса про суспільно-економічні формації, дає теорію бази й надбудови „взагалі“ для суспільства „взагалі“, не даючи конкретної зброї для аналізу конкретних історичних явищ.

4) Тому в цій формулі не тільки випали класи й диктатура пролетаріату, але й проблема переходу з однієї формації в другу. До того ж відносини між базою й надбудовою трактується в душі теорії відповідності, і тому у Плеханова маємо систему певерхів замість єдності продуктивних сил і продукційних відносин; так само психологія та ідеологія наверхстовуються одна на одну, замість складати органічну цілість. Теорія відповідності, що вела Плеханова до агностицизму в проблемі відно-

шення об'єкта й суб'єкта, в галузі історичного матеріалізму приводила до тези про постійну відповідність економіки й психіки (чит. „До питання про розвиток моністичного погляду на історію“).

5) Недооцінка суспільно-предметової діяльності на ділі, при визнанні за нею ролі на словах не могла не відбитися на трактуванні окремих проблем історичного матеріалізму, а в цілому приводила до ухилу в бік географічного матеріалізму, до підкреслювання зовнішніх суперечностей між природою та суспільством, до того, що основа розвитку суспільства лежала не в *середині* суспільства, а в географічному середовищі, і це зати-рало основну пружину розвитку— суперечність між продуктивними силами і продукційними відносинами.

6) У трактуванні держави Плеханов стояв на виразних буржуазних позиціях, затираючи завдання пролетаріату знищити буржуазну державу і створити апарат своєї пролетарської диктатури (схоластичним уживанням діалектики, перетворенням її на софістику, на порожню схему Плеханов доводив єдність зовнішніх інтересів буржуазії і пролетаріату, солідарність пролетаріату з буржуазією у зовнішній політиці тощо).

У цих теоріях яскраво відбилася його соціал-шовіністична позиція епохи імперіялістичної війни і його зрада справі пролетарської революції.

7) Погляди механістів і меншовикуючих ідеалістів знаходять собі у цих перекрученнях Плеханова підтримку, яка іде як по лінії трактування суспільства „взагалі“, так і по лінії абстрактних схем та цілої його методології, що на словах спиралася на тезу про конкретність істини, а на ділі цю тезу заперечувала і цим самим підтверджувала, що абстрактної істини немає.

ДО 100-х РОКОВИН СМЕРТИ ГЕГЕЛЯ

За 100 років, що минули з часу смерти найвизначнішого діалектика-ідеаліста Гегеля, діалектика історії змінила все лице землі, завершуючи „передісторію“ людського суспільства,

За це століття замкнулося коло внутрішньо-протирічливого розвитку капіталістичної суспільної формації і неминуха загибель насунулася на буржуазний світ. Вся система його у нас перед очима б'ється в лихоманці кризи і заживо гние. Шукаючи капіталістичного виходу з кризи, ця система у формі фашизму розгортає шалений наступ на пролетаріят. Але всі ці конвульсивні шукання „виходу“, що можуть іти ще тільки лінією нелюдського загвинчування пресу визискування мас, уярмлення народів; лінією внутрішніх та зовнішніх авантур, особливо проти СРСР, кінець-кінцем тільки дужче затягують зашморг чимраз гостріших протиріч.

І проти цього світу капіталістичного гниття, світу розбещеного фашизму, в усій своїй силі, в незмірному багатстві своїх внутрішніх життєвих сил і потенцій встав новий *світ соціалізму, що з нього, власне, і почалася справжня історія людства*. В СРСР, на шостій частині землі, за проводом партії наукового комунізму, пролетарська революція 14 років тому повалила панування поміщиків і капіталістів, відбила всі замахы класових ворогів зозні і з середини і менше як за півтора десятки років, нечуваними більшовицькими темпами, в обстанові найзагостренішої класової боротьби на всіх фронтах, уже закінчила побудову фундаменту соціалістичної економіки. СРСР з його велетенськими перемогами соціалізму яскраво виступає як ударна бригада світової пролетарської революції.

„На порозі 15-го року Жовтневої революції, — казав тов. Молотов у своїй доповіді на урочистих зборах Московської ради, — ми маємо право твердити, що є дві основні громадські сили — соціалізм і капіталізм; їх боротьба, власне, і визначає основну лінію світового розвитку“.

Непримиренна протилежність цих двох світів становить основне рушійне протиріччя нашої доби. Під її знаком стоїть і вся політика, і вся філософія. Ніколи ще так оголено не виступав класовий характер філософії. Ніколи ще так не виправдували себе слова Леніна, що ними він закінчував свій „Матеріалізм і емпірокритицизм“. „Новітня філософія є така сама партійна, як і дві тисячі років тому. В суті, приховуваній гелертерсько-шарлатанськими новими назвами або недоумкуватою позапартійністю, партії, що борються між собою, це є матеріалізм і ідеалізм. Цей останній є тільки витончена, рафінована форма фідеїзму, який стоїть у повному озброєнні, має величезні організації і продовжує неухильно впливати на маси, повертаючи собі на користь найменші хитання філософської думки“.

Саме шанування Гегеля в столітні роковини його смерті природно перетворилося на відверту арену класової боротьби і партійности філософії. На II гегелівському конгресі основний „тон“ задала після привітань представників влади гіндербурзької Німеччини та буржуазно-філософ-

ських товариств, доповідь славнозвісного Ріхарда Кронера „Гегель і сучасність“. Тепер, — заявив „вождь“ неогегеліянства, — коли світ тріщить по всіх швах і від старої культури не залишається каменя на камені, треба ухопитися за спадщину Гегеля. Але ця спадщина — в *метафізичному ядрі*“ (metaphysischer Kern) гегелівської філософії, що його сам? й треба відродити і далі розвинути. Філософія, мовляв, у суті своїй є *метафізика*, що для неї наслідки точних наук ніяк не можуть стати за вихідний пункт; діалектика ж — це не що інше як „теоретико-пізнавальна метафізика“ erkenntnistheoretische Metaphysik. В *такій* „діалектиці“ і є вихідний пункт до „відродження“ гегелівської філософії.

З Кронера, як такого, як індивіда, що філософствує, „взятки гладки“. Ві давно вже працює над *підроблюванням* історичного Гегеля під *іраціоналізм*. Але устами Кронера промовляє „дух“ соціального замовлення буржуазії, що диктує бойву програму філософської „сучасности“ її ідеологам доби гниття та загибелі капіталізму. Буржуазії і в цю добу потрібна різноманітна філософська зброя наступу, і вона зберігає на своєму філософському фронті різні „школи“, „напрями“ та „відтінки“ в *межах загальної фашизації філософії та науки*. Але в ряді цих шкіл і напрямів „неогегеліянство“, що з таким галасом виступило було на арену, видно готується стати свого роду кристалізаційним центром. Недаремно ряд давніших кантіянців починає амальгамувати свій „критицизм“ із фашизованим гегеліянством. На ґрунті такого гегеліянства (з тими чи іншими амальгамами) найлегше, видно, може здійснитися і філософська консолідація сил фашизму та соціал-фашизму. Недаремно такі визначні теоретики соціал-фашизму як Кунов, уже давно виступили з гаслом „Назад до Гегеля!“, свідомо протиставлячи при цьому Гегеля, який ідеалізував буржуазну державу, та гегеліянця-державника Ляссала „знищувачеві держави“ Марксові.

Ясно, *чого шукають* сучасні неогегеліянці (серед них є свої „відтінки“; ми говоримо про керівну частину їх, що політично задає тон) у спадщині великого діалектика-ідеаліста. Ідеалістичне освячення Гегелем буржуазної держави має піти на потребу державного насильства магнатів капіталу над масами пролетаріату; систему абсолютного ідеалізму Гегеля треба постави и на службу зідурливому містицизмові, попівщині; гегелівську діалектику треба перетворити на бойову методу фашистської диктатури.

„Попівщина вбила у Арістотеля живе і увічнила мертво“, — писав Ленін у своїх нотатках до „Метафізики“ Арістотеля (що його, до речі сказати, Енгельс в одному місці називає „Гегелем старого світу“). За цим стародавнім, випробуваним ритуалом, власне, і провадять нині філософи буржуазії „розроблення“ — та „розвиття“, себто *підроблення та перекручення* філософії Гегеля в її історичному значенні.

Маркс, Енгельс і Ленін завжди відрізняли революційне та реакційне у філософії Гегеля. В ученні Гегеля позначився клясовий стан буржуазії доби кінця XVIII та початку XIX ст. ст., себто молодій буржуазії, що перед нею стояли ще історично прогресивні, а почасти навіть революційні відносно феудалізму завдання, але в той же час, підхльоскувана зростанням клясового антагонізму до пролетаріату, вона стал і вже шукати розв'язання цих завдань на шляху компромісу та угодовства до сил старого феудального суспільства. До того ж, в ідеалістичному вченні Гегеля ще особливо відбилосся клясове безсилля та специфічне угодовство лімецької буржуазії тієї доби: звідси, надто наприкінці його життя, пряме ідеалізування та освячення пруської монархії.

Цю реакційну сторону, зв'язану з ідеалізмом Гегеля, з ідеалістичним характером його діалектики, Маркс, Енгельс і Ленін картали з усією нещадністю, з усією непримиренною жагучістю революційних борців. Ще замолоду, на початку свого розриву з Гегелем, Маркс і Енгельс викрили

політично-реакційні висновки, що випливали з ідеалізму Гегеля, з його майстерністю „перетворювати *реальні, об'єктивні* пуга, що снують *поза мною*, на *ісключно — ідеальні*, *виключно — суб'єктивні*, а тому всі зовнішні, чуттєві бої перетворювали на бої чистих ідей“. („Святе сімейство“). А Ленін на адресу Гегеля-ідеаліста, що простягав руку релігії, писав: „Бога шкода!! Наволоч ідеалістична!!“ і нещадно розбивав ідеалістичну основу всіх гегелівських побудов — будь то в „логіці“ чи в „історії філософії“, чи то в „філософії історії“.

Матеріалістична діалектика вийшла з Гегелевої ідеалістичної, учинивши круту операцію обернення її „з голови на ноги“, і стала прямою її протилежністю. Але разом Маркс, Енгельс і Ленін з цілковитим правом бачили величезне революційне історичне значення діалектики Гегеля, хоча й розвиненої на цілком хибній ідеалістичній основі.

Ось чому Енгельс писав: „Проте, поруч французької філософії XVIII ст. і слідом за нею розвилася новітня філософія, що завершилася в Гегелі. Її величезна заслуга — повернення до діалектики, як до вищої форми мислення“ („Анти-Дюрінг“, вступ).

Ось чому Ленін писав: „У гегелівській діалектиці Маркс і Енгельс бачили найвсебічніше, найбагатше змістом і глибоке вчення про розвиток і визнавали її за величезне надбання клясичної німецької філософії. Всяке інше формулювання принципу розвитку, еволюції вони вважали за одностороннє, бідне змістом, за формулювання, що спотворює і калічить дійсний хід розвитку (частенько із стрибками, катастрофами, революціями) в природі та суспільстві“ („Карл Маркс“). Ось чому основники марксизму з гордістю оголосили робітничу клясу за єдиного спадкоємця німецької клясичної філософії, що її увінчує Гегель, а ця філософія стала одним з джерел марксизму, як це зазначав Ленін.

Маркс і Енгельс врятували з німецької ідеалістичної філософії свідому діалектику, перенісши її в матеріалістичне розуміння природи та історії. Тут ішлося, звичайно, не про механічне перенесення, а про корінне матеріалістичне перероблення гегелівської діалектики, але це саме був єдиний історичний шлях врятування її в її революційному значенні, як найціннішого здобутку всього попереднього філософського розвитку.

Правовірне ідеалістичне гегеліянство, яке залишилося поза цим шляхом, що вів до діалектичного матеріалізму Маркса й Енгельса, після смерті Гегеля швидко закрістило й виродилося. У надгробній промові учителеві завіряли про продовження його справи і відносно його учнів провадили паралелю з діячами, що поділили царство Олександра Великого. Проте, коли б філософські сатрапи старогегеліянства і не пересварилися між собою, воно однаково скоро померло б природною смертю, бо на шляхах ідеалізму не було можливості руху, життя і розвитку для діалектики. Ідеалістична діалектика саме через це неминуче вироджувалась на мертвий шаблон. Блискучу характеристику цього змертвіння офіційної школи Гегеля дав Енгельс у своїй рецензії на Марксове „До критики політичної економії“: „Уся спадщина Гегеля обмежувалася для цієї школи чистим шаблоном, що з його допомогою будовано всяку тему, та списком слів і зворотів, придатних тільки для того, щоби вчасно вставляти їх там, де не вистачає думки та позитивного знання. І в результаті сталося, як сказав один боннський професор, те, що ці гегеліянці ні про що не мали поняття, але писати могли про все“.

Розклад школи гегелівського ідеалізму означав разом і внутрішній занепад, обміління й змертвіння всієї взагалі філософії буржуазного ідеалізму, що в особі Гегеля мав свого останнього видатного представника. Після смерті Гегеля, і особливо після революції 1848 р., з одного боку, „спекуляція вирвалася з кабінетів філософів і збудувала собі храм на біржі“, відтіснивши духом діяцького практицизму та наживи інте-

рес до філософії¹, а з другого, в самій буржуазній філософії запанувало жалюгідне епігонство, еkleктика з покидьків найрізніших старих систем, синкретизм — зовсім на зразок доби занепаду старого світу, повзучий емпіризм і містика, тупий позитивізм та безнадійний скепсис, всіляке вульгаризаторство. Тисячі, за словом Леніна, „мізерних філософських системок“ почали виплоджуватись, як поганки від вогкості. І весь час цей буржуазна філософія у своїх панівних школах та шкілках третирувала Гегеля „як здохлого пса“.

„Маркс, — писав Ленін у розділі „Про партії в філософії та філософських безголовців“ („Матеріялізм і емпіріокритицизм“), — ясно й чітко протиставить *свій матеріялізм* гегелівському, себто найпослідовнішому, найрозвиненішому *ідеалізму*, презирливо відстороняючи кантівський „позитивізм“ і оголошуючи жалюгідними епігонами сучасних філософів, що гадають, ніби знищили Гегеля, на ділі ж повернулися до повторення догегелівських помилок Канта та Юма. В листі до Кугельмана від 27 червня 1870 р. Маркс так само презирливо трактує „Бюхнера, Лянге, Дюрінга, Фехнера та ін.“ за те, що вони не спромоглися зрозуміти Гегелеву діалектику і ставляться до нього із зневагою.

Вступ капіталізму у свій останній період прямого загнивання підніс, так би мовити, на „вищий ступінь“ занепад і розклад усїєї буржуазної філософії, але разом і її *бойові, агресивні, фашистські тенденції*. Це, власне, і виявлює у буржуазному „*ренесансі Гегеля*“, що раптом виступив на арену.

„Органічно виростаючи з так званої буржуазної демократії, як замаскованої форми диктатури буржуазії, фашизм, як оголена форма буржуазної диктатури, загострює всі методи придушення та уярмлення трудящих, методи, властиві капіталістичному устроєві, що їх не можна відокремити від цілої системи диктатури буржуазії“ (з тез доповіді тов. Мануїльського на XI пленумі ВККІ).

В „ренесансі Гегеля“ фашизм якраз і намагається знайти, в атмосфері надзвичайного загострення всіх класових боїв, найпридатнішу філософську зброю бойового наступу на пролетаріят і трудящі маси, на колоніяльні народи, щоб розпалити „священну війну“ проти першої в світі країни, де перемиг пролетаріят, — країни соціалізму.

Маркс та Енгельс називали себе представниками „діалектичної методи й комуністичного світогляду“. Метода матеріялістичної діалектики, власне, й являє собою вигострену філософську зброю комунізму. І саме на боротьбу з цією зброєю пролетаріату виступає фашистське „неогегеліянство“ в його найважливіших розгалуженнях, від ляйбфілософа Муссоліні — Джентіле до наймізерніших кантогегеліянців соціалфашизму.

Неогегеліянці не тільки використовують для цього систему Гегелевого абсолютного ідеалізму, але хапаються також і за його методу містифікованої ідеалістичної діалектики. „У своїй містифікованій формі, — писав Маркс у післяслові до другого видання „Капіталу“, — діалектика стала модною в Німеччині, бо, видно, давала змогу накинути покривало на наявний стан“. Тепер на фашистському етапі буржуазно-філософського розвитку містифікована діалектика Гегеля покликана не просто „накинути покривало на наявне“, а й здійснити в запеклій класовій боротьбі на філософському фронті бойове завдання „священного цькування комунізму“ та його революційної методи — марксо-ленінської діалектики.

Марксизм історично явився, як заперечення гегеліянства, але заперечення в дійсно діалектичному розумінні. Він увібрив у себе, матеріялістично „обернувши“ і докорінно переробивши все, що було цінного в Гегеля. А вищим розвиненням революційного марксизму, що „взяв усе

¹ „І тільки в робітничій класі незмінно продовжує існувати німецький теоретичний інтерес“ — писав Енгельс („Людвіг Фюєрбах“) у другій половині 80-х років.

цінне в Гегеля і посунув це цінне вперед" (Ленін), став у нашу добу, в добу імперіялізму й пролетарської революції, ленінізм, який конкретизував в умовах нової епохи, збагатив і підніс увесь марксизм, усю його революційну теорію і революційну практику, на вищий щабель.

Відомо, якого значення надавав Ленін матеріялістичній діалектиці, цій „корінній теоретичній основі“ марксизму, і якого значення у виробленні матеріялістичної діалектики надавав він спадщині Гегеля. Зокрема, на адресу природознавців він писав 1922 року таке: „Сучасні природознавці знайдуть (коли зуміють шукати, а ми навчимося допомагати їм) у матеріялістично - тлумаченій діалектиці Гегеля ряд відповідей на ті філософські запитання, що їх ставить революція в природознавстві і що на них „збиваються“ в реакцію інтелігентські поклонники буржуазної моди“).

Ленін закликав тлумачити діалектику Гегеля *матеріялістично*, „коментуючи зразками застосування діалектики з Маркса, а також тими зразками діалектики в галузі взаємин економічних, політичних, що цих зразків найновіша історія, особливо сучасна імперіялістична війна і революція, дають надзвичайно багато“.

Розроблення матеріялістичної діалектики, таким чином, зовсім не зводиться до матеріялістичного перероблення діалектики Гегеля, що входить сюди лише як одно з важливих джерел.

Ленін з усією рішучістю застерігав проти повернення до „необерненого“ або „недооберненого“ Гегеля, проти „голового, нікчемного гелертерського пережовування „абстрактної і темної гегеліянщини“. При цьому він, як і Маркс та Енгельс, мав на оці не тільки *систему* Гегеля, але й саму *методу його* — ідеалістичну діалектику.

Механісти відкинули поставлене Леніном завдання матеріялістично переробити Гегелеву діалектику, що означало в суті *відкидання ними діалектики*. На місце діалектики механісти поставили „теорію рівноваги“, яка, власне, веде до заперечення революційного розвитку. Заперечуючи своєрідність різних якісних шаблів розвитку з їх особливими закономірностями, механісти вульгаризували і ревізували революційну теорію марксизму - ленінізму. Почасти механіцизм просто переростав на кантіянський ідеалізм.

Меншовикуючий ідеалізм деборинської групи і собі якраз „пережовував“ ідеалістичну гегелівську діалектику. Меншовикуючий ідеалізм відірвав категорії діалектики від дійсності і перетворив бойов у марксо - ленінську діалектику на пустопорожнє схоластичне методологізування на ідеалістичній основі.

Для обох цих ухилів характеристичний є в різних специфічних формах розрив між теорією і практикою, заперечення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріялізму, заперечення ленінського принципу партійності філософії і науки. Заразом механістична і деборинська ревізії марксизму - ленінізму були методологічною основою ухилів від генеральної лінії партії.

Поворот на філософському фронті означав і означає дійсне включення філософської роботи в боротьбу за генеральну лінію партії, розроблення ленінського етапу в розвитку діалектичного матеріялізму, висвітлення міжнароднього значення боротьби Леніна за філософію марксизму протягом усієї історії більшовізму. Цей поворот означає непримиренну боротьбу за марксо - ленінську діалектику на два фронти: проти механіцизму, як головної небезпеки на теперішньому етапі, і проти меншовикуючого ідеалізму. Цей поворот означає щонайгострішу боротьбу з методологією контрреволюційного троцькізму, цього передового загону контрреволюційної буржуазії, непримиренну боротьбу з усякого роду фальсифікаторами марксо - ленінської теорії, з троцькістською контрабандою і всякою іншою контрабандою, під якою б маскою вона не була прихована. Цей поворот означає непримиренну боротьбу з гнилим лібералізмом.

Завдання, що його поставив Ленін: *матеріалістичне перероблення діалектики Гегеля* на весь зріст стоїть перед нами тепер, після повороту на філософському фронті. Ленін сам дав нам найгеніальніші зразки дійсно-матеріалістичного перероблення гегелівської діалектики.

На цій саме основі Ленін ще за років світової війни, в еміграції, працюючи над конспектом „Науки Логіки“ Гегеля, накреслив програму *реконструкції науки*.

„Продовження справи Гегеля й Маркса, — писав він, — повинно полягати в *діалектичному* обробленні історії людської мислі, науки й техніки“.
(Ленінський збірник, IX, стор. 139).

Так, через марксизм - ленінізм, *матеріалістично перероблена діалектика Гегеля* входить у той процес *соціалістичної реконструкції науки й техніки*, що його поставили зараз перед нами велетенські перемоги будівництва соціалізму. Так у цій величезній, всесвітньо-історичній справі діалектично зберігається те *живе*, що було в Гегеля і в переробленому вигляді увійшло до марксизму - ленінізму. А *мертве* в Гегеля - ідеаліста ми відкидаємо на потребу живим мерцям буржуазного світу, засудженого на зламання діалектикою клясової боротьби.

Справжня революційна діалектика, яка, за Марксовим висловом, „викликає в буржуазії та її доктринах-ідеологах тільки лють і жах“, має і в капіталістичних країнах живе історичне втілення в піднесенні революційної боротьби пролетаріату проти самих основ системи капіталізму. Це піднесення грізно й бурхливо наростає. Світовий комуністичний рух має в *марксо-лінінській діалектиці* випробовану й переможну теоретичну зброю пролетарської революції.

Трупним духом розкладу відгонить від *ідеалістичної діалектики*: фашистського неогегеліянства. Революційний дух пролетарської боротьби та перемоги несе *матеріалістична діалектика*, діалектика *Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна*.

СОЦІАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА Й КЛАСОВА ФУНКЦІЯ РЕЛІГІЇ¹

Спроба систематичного викладу суттєвих методологічних засновків

Успіхи, яких досягнуто у нас на фронті боротьби проти релігії, є наслідок того, що партія, керуючи цією боротьбою, застосувала й тут лєнінську науку, і тут завжди боролася проти опортуністичних збочень від лєнінської теорії і практики антирелігійної боротьби.

Наша антирелігійна пропаганда — це марксизм - лєнінізм, спрямований проти „духовного гніту“ релігії, наш пролетарський революційний атеїзм — це діалектичний матеріалізм, спрямований проти релігійної ідеології. Тільки так ми можемо визначити суть нашої практичної роботи і суть нашої теоретичної зброї проти релігії. Всякі спроби конструювати пролетарський атеїзм роздільно від марксо - лєнінської науки, відокремлювати або протиставляти його марксизму - лєнінізму, всякі спроби розвивати нашу атеїстичну теорію, виходячи не з марксо - лєнінських, а з будь-яких інших засад, треба визнати за спроби шкідливі, класово нам ворожі. З цими спробами ми повинні боротися нещадно.

Наша теоретична зброя, з якою ми виступаємо проти релігії, повинна бути так само відточено - гостра, так само смертельна, як гостра й смертельно - разюча для класових ворогів пролетаріату є зброя лєнінізму.

Якщо те теоретичне озброєння, з яким ми виступаємо на антирелігійному фронті, має вади і не завжди побиває ворога, то це може визначити лише одне: ми нашу антирелігійну теоретичну роботу ще не завжди будуємо на засадах марксизму - лєнінізму. Ми ще не навчилися як слід, по - лєнінському підносити нашу атеїстичну теоретичну роботу на рівень, відповідний новим умовам соціалістичного будівництва, класової боротьби, на рівень, відповідний новим ускладненим завданням боротьби з релігією та її залишками.

Проводир і теоретик партії тов. Сталін ще два роки тому в своєму історичному виступі на конференції аграрників - марксистів загострив питання про відставання теоретичного фронту від практики соціалістичного будівництва. Цей виступ призвів до пожвавлення критично - творчого руху на всіх теоретичних ділянках, до викриття деяких антимарксистських, опортуністичних, буржуазних і дрібно - буржуазних теорій. Проте на сьогодні відставання на теоретичному фронті ще далеко не зліквідоване.

Лист тов. Сталіна до журналу „Пролетарская Революция“ знову підносить перед всім теоретичним фронтом питання боротьби за більшовицьку партійність в теорії, за підвищення класової чуйности і непримиренности, проти ліберального ставлення до всякої контрреволюційно - троцькістської та іншої контрабанди і фальсифікації, до якої вдалися за нинішніх обставин класової боротьби наші вороги.

Ми збудували фундамент соціалістичної економіки. Але до остаточної побудови соціалізму, до повної ліквідації класових протилежностей

¹ В порядку обговорення — Редакція.

ми дійдемо ще через кілька років. Лише протягом другої п'ятирічки буде здійснено завдання: „остаточно зліквідувати капіталістичні елементи й класи взагалі, цілком знищити причини, що зроджують класову різницю та експлуатацію й подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудящу людність країни на свідомих і активних будівників безкласового соціалістичного суспільства“ (з постанови XVII конференції ВКП(б)).

Ми вже розв'язали питання „хто кого“ на користь соціалізму всередині СРСР. Але ми мусимо, по-більшовицькому розв'язати питання „хто кого“ на світовій арені“. В світлі цих завдань боротьба за чистоту марксо-ленінської теорії, боротьба за більшовицькі принципи і дійовість цієї теорії набуває велетенського значення.

Те, що стосується цілого теоретичного фронту, це так само стосується й теоретичного фронту войовничого атеїзму. І тут завдання полягають у тому, щоб ліквідувати відставання теоретичної думки від практичних завдань боротьби проти релігії та її організацій. І тут завдання полягають у тому, щоб викоренити антимарксистські, буржуазно-ідеалістичні, опортуністичні теорії і погляди, що загіздилися на антирелігійній теоретичній ділянці. І тут завдання в тому, щоб остаточно переробити всякі вияви гнилого лібералізму, піднести теоретичну атеїстичну думку на рівень ускладнених завдань сучасної боротьби за атеїстичний, комуністичний світогляд мас.

Якщо коротко зформулювати суть теоретичних завдань, що стоять зараз на антирелігійній ділянці, то це буде — *боротьба за ленінський етап у розширковій пролетарській атеїстичній теорії*. Наука Ленінова про релігію й про боротьбу проти неї є продовження й розвиток науки про релігію Маркса—Енгельса. Цілковите усвідомлення того, що вніс Ленін в науку Маркса—Енгельса про релігію,—неодмінна передумова для правильної постави нашої боротьби за ленінську спадщину в теорії атеїзму, за опанування цією спадщиною та використання її в дальшій боротьбі проти релігії та її залишків.

Основні складові частини ленінської теорії про релігію, як особливого виду ідеології, це—наука про соціально-класову суть і природу релігії та про експлуататорську функцію релігії й церкви в класовому суспільстві, це—наука про революційну боротьбу пролетаріату проти релігії та про умови цілковитого звільнення пролетаріату і всіх трудящих від релігії, як одного з видів духовного гніту. Всі ці проблеми войовничого пролетарського атеїзму досконально, з максимальною конкретністю розроблені Леніном у дусі гострої партійности, непримиренности до релігії, як витвору класового суспільства. Ця партійна загостреність, конкретизована стосовно до умов, коли революційний рух пролетаріату за своє економічне і духовне розкріпачення піднісся на нову, вишу, досяглішу ступінь, і позначає ленінську науку про релігію. Те, що у Маркса і Енгельса, які виковували свою науку за інших історичних умов, розкидано в окремих висловах, те, що у Маркса і Енгельса не набирало систематичного конкретизованого викладу, те в працях Ленінових подано з максимально виразною чіткістю і повнотою.

І те, що Ленін писав про релігію в період, коли класова боротьба досягла великого загострення, коли релігія і її організації в цій боротьбі з особливою виразністю виступали в ролі „органів буржуазної реакції“, в ролі прислужників клас і партій визискувачів,—саме це позначилось в сугубо-партійній поставі від Леніна всіх питань щодо релігії.

Але релігія виступає на захист експлуатації та одурманює робітничу масу не лише в своїй грубій церковній формі. Релігія виступає і в витонченій, найнебезпечнішій з погляду інтересів пролетаріату, формі. Проповідники такої релігії, ідейної „демократичної“ попівщини є— „попи без ряс“, „попи без убогої релігії“. Про них Ленін говорить, що їх „викрити

в тисячу разів трудніше“, бо їх релігія це — „отрута найсолодша“. От чому Ленін так нещадно викривав богоспорудництво, що під його згубні настрої підпали свого часу навіть деякі „марксистки“. От чому Ленін так нещадно боровся проти махістської філософії та проти всіх її відмін, що заводили у релігійне болото, що теоретично озброювали „дипломованих льокаїв попівщини“ в їх боротьбі проти діалектичного матеріалізму.

Тепер, коли релігія і в нас і особливо за кордоном, безумовно, ще більше, ніж за часів Леніна, вдягається в „наукове“ вбрання, виступає під виглядом модних філософських систем, понадклясових соціологічних теорій, опанування всім арсеналом зброї, яку створив Ленін у боротьбі проти витончених форм ідеалістичної філософії, набуває виключно актуального значення.

Безсмертною заслугою Леніна є те, що він до кінця, до найглибшого коріння викрив соціальну і методологічну суть цих найновіших антиматеріалістичних течій (найновіші форми кантіанства, неокантіанство, махізм, богданівщина і т. ін.). Камення на камені не залишаючи від цих хитро-сплетених теорій і систем, переборюючи їх, Ленін далеко вперед розвинув теорію матеріалістичної діалектики, що є теоретичною основою марксизму-ленінізму, що є нашою теорією пізнання.

І тут з особливою силою треба підкреслити те, що ми, борючись за піднесення нашої теорії атеїзму на ленінську ступінь, неодмінно маємо включити в наш бойовий теоретичний арсенал розробку Леніном теорії пізнання діалектичного матеріалізму.

Не можна бути войовничим атеїстом-ленінцем, не опанувавши ленінську науку з таких, скажімо, питань, як суб'єкт і об'єкт, відчуження і пізнання, матерія і досвід, істина абсолютна і відносна, простір і час і т. ін. Не можна бути войовничим атеїстом-ленінцем, не опанувавши розроблену Леніном теорію відображення (Bildtheorie).

Ленін у книзі „Матеріалізм і емпіріокритицизм“, підкреслюючи заслуги Й. Діцгена, говорить: „шкіряник Й. Діцген бачив у науковій, тобто матеріалістичній, теорії пізнання „універсальну зброю проти релігійної віри“ (стор. 113). Там же Ленін цитує Діцгена: „галузь теорії пізнання, нерозуміння людського духу є та вошива яма (Lausgrube), в яку „відкладає яйця“ і та й та попівщина“ (стор. 278).

Як же могло статися, що в нашій антирелігійній літературі досі майже ніхто з авторів і дослідників атеїзму не присвятив навіть жодної сторінки матеріалістичній теорії пізнання, цьому „універсальному знаряддю проти релігійної віри“. Цей надзвичайно-прикрий факт чи не є яскравим доказом того, що наша антирелігійна теорія страшенно, неприпустимо відстала, що проблема піднесення цієї теорії на ленінську ступінь стоїть перед нами надзвичайно гостро. Чи ж може бути ленінська атеїстична наука без ленінської теорії пізнання? Але цей факт разом з тим підкреслює й те, що рівень, на якому покищо залишається атеїстична теоретична думка, це є, говорячи по суті, рівень плеханівського атеїзму.

Атеїзм Плеханова, так само, як і вся його філософія, як філософія II Інтернаціоналу, є крок назад від атеїзму Маркса—Енгельса. У своїх численних працях, присвячених питанням релігії, Плеханов здебільшого розглядає релігію з погляду не діалектичного матеріалізму, а з погляду вульгарного „економічного“ матеріалізму. Не розуміючи теорії пізнання діалектичного матеріалізму, стоячи, натомість, на позиціях фюрбахіанської натуралістичної теорії пізнання, Плеханов був один з перших, що сконструювали механістичну теорію походження релігії.

Підстригши Енгельса під буржуазного етнографа Тейлора, Плеханов за джерело релігійних ідей зовсім недвозначно оголосив „фізіологічну природу людини“, а не суспільні відносини. Ця позиція, що цілком перевернує науку Маркса—Енгельса про ідеології, не дозволила Плеханову піднятися до чіткого розуміння класової природи і сутності релігії. Не-

одноразово, всупереч чітким і цілком протилежним щодо цього твердженням Леніна, Плеханов доводив, що релігія не завжди в історії відогравала реакційну роль. Він вважав, що „лише в суспільствах відносно дуже розвинутих“ релігія починає виконувати цю роль. Але й в розвинутому суспільстві релігія, за Плехановим,— це, насамперед, „ворог науки і освіти“, а не „опіум народу“, не „продукт і відбиток економічного гніту всередині суспільства“ (Ленін), що підтримує цей гніт. Тому, природно, Плеханов ніколи не висловлювався про потребу боротися з релігією на ґрунті пролетарської класової боротьби. В його поглядах на боротьбу з релігією особливо яскраво відбилася примиренська щодо релігії лінія меншовика.

Філософська обмеженість і політичний опортунізм не дозволили Плеханову викрити і перебороти богданівську ідеалістичну теорію про походження й сутність релігії. Плеханов навіть не зрозумів цієї богданівської теорії. Так само поверхово і по-формалістичному критикував Плеханов богоспорудництво. Яка величезна відстань і тут відділяла Плеханова від Леніна!

Борючись з релігією та ідеалізмом, Плеханов не виступав як повною озброєний послідовний матеріяліст-діалектик, а головне, він не виступав з „універсальним зняряддям проти релігійної віри“—з теорією пізнання діалектичного матеріялізму. Теоретичні основи плеханівського атеїзму цілковито відповідали його меншовицькій тактиці боротьби з релігією, а ця тактика споріднювалася з його загальнополітичною меншовицькою лінією.

Плеханівський обмежений атеїзм лежить не на шляху розвитку пролетарського атеїзму від Маркса—Енгельса до Леніна. Плеханівський обмежений атеїзм лежить на шляху розвитку поглядів і тактики щодо релігії II Інтернаціоналу: від ерфуртського з'їзду німецької соціально-демократії до сучасних соціально-фашистів, що відверто стали на підтримку релігії і її організацій.

От чому, борючись за ленінський етап в розвитку пролетарського атеїзму, борючись за ленінську партійність в антирелігійній теорії й практиці, ми повинні із справжньою більшовицькою непримиренністю й послідовністю викрити й перебороти всі невірні методологічні настанови Плеханова. Потрібно покінчити з таким становищем, коли Плеханова дехто вважає за попередника Маркса—Енгельса в питаннях теорії релігії та атеїзму, за попередника Леніна. Це потрібно зробити тим скоріше тому, що філософська дискусія, що відбулася минулого року, через ряд причин, на яких ми тут не зупиняємось, не відбилася на антирелігійній ділянці в належних розмірах, не піднесла хвилі критики й самокритики, в процесі якої було б як слід поставлено питання про плеханівський атеїзм.

Це потрібно зробити тим ґрунтовніше ще й тому, що тепер за важливіші завдання теоретичної антирелігійної роботи є викорінювання помилок і перекручень марксо-ленінської теорії атеїзму, що їх припустилися багато сучасних авторів у своїх наукових та масових книжках, у статтях, програмах, схемах тощо. Ці помилки й перекручення головним чином йдуть лінією механізму й лінією меншовикуватого ідеалізму. Як ті, так і ті ревізіоністські збочення в своїх методологічних основах мають багато спільного з методологією Плеханова. Отже, боротьба на два фронти в антирелігійній теорії, боротьба проти меншовикуючого ідеалізму і проти механіцизму, як методології правого ухилу, що є на даному етапі головною небезпекою, у великій мірі пов'язується з критикою плеханівського атеїзму.

Ми маємо цілком певні підстави стверджувати, що відносна тривність механіцизму, і меншовикуючого ідеалізму, а також і залишків богданівщини, на антирелігійній ділянці є наслідок тієї ж теоретичної обмеженості, є наслідок недостатнього розгортання боротьби за ленінський етап в розвитку атеїзму, так само, як і боротьби за чистоту теоретичних вихідних.

засад з питань релігії і пролетарського атеїзму Маркса і Енгельса, що їх теоретики II інтернаціоналу (Кавтський, Кунов, Гортер, Гартвіг, Л. Аксельрод, Троцький та інш.) або перекрутили, або замовчали.

Ця стаття являє собою спробу в стислому вигляді викласти в систематичному порядку ті найважливіші засади Маркса, Енгельса, Леніна і Сталіна, що є основні з питань загальної теорії пролетарського марксо-ленінського атеїзму. Цими питаннями є: соціальна сутність релігії, проблема постанови релігії і проблема зникнення релігії.

I

В основі системи поглядів основників марксизму-ленінізму на походження й розвиток релігії стоїть питання про соціальну функцію релігії як одного з видів надбудови.

З погляду марксизму-ленінізму не може з'явитися ідея або коло ідей, утворених штучно, вигаданих і поширюваних від когось навмисно. Виникнення всякої ідеї своїм корінням заглиблюється в суспільних відносинах. Цьому законowi підлягає, звичайно, і релігія. Тим то передусім ми повинні відкинути погляди, що ігнорують соціальну зумовленість виникнення, а також і розвитку та поширення релігії, як погляди ідеалістичні.

Релігійна ідеологія, будучи кінцевим продуктом клясових суспільних відносин, цими відносинами накинута всім клясам цього суспільства. Для кожної з кляс, а між ними і для поневоленних, релігія є формою „реального мотиву“.

„Всі ілюзії історії кореняться, згідно з нашим поглядом, в суперечності між продуктивними силами та формою відносин“¹ (себто між продуктивними силами і продукційними відносинами). Релігія є для суспільної людини формою ідеологічного—в ілюзії—розв'язання суспільних протиріч, розв'язання в ілюзії тому, що людина в умовах протирічливого суспільного ладу на певних етапах розвитку цього ладу не може розв'язати ці суперечності в реальності і навіть не бачить дійсного виходу з них. Спосіб розв'язання суспільних протиріч в ілюзії за поміччю ілюзії покриває собою неприступне людині реальне розв'язання цих протиріч. Тим самим цей спосіб дає пригніченій „зовнішніми силами“ людини розраду. Релігія є для неї „вимарене щастя“, вона—„фантастичне здійснення людської сутності, фантастичне, бо людська сутність не має ще правдивої дійсності“².

Для тих, хто не розуміє викладених вище засад, відоме Марксове висловлення: „релігія—опіум народу“ (Sie ist das Opium des Volks) є тотожне з некритично вживаним в обихідці: „релігія—опіум для народу“. Коли перший вислів („релігія—опіум народу“), за словами Леніна, „є наріжний камінь усього світогляду марксизму в питанні про релігію“, то другий („релігія—опіум для народу“) не протирічить буржуазно-просвітянським, себто ідеалістичним поглядам на сутність релігії.

Релігійна ідеологія, що виникла в результаті потреби „змінити світ в уяві і за допомогою уяви“ (Маркс), разом становить людині й провід до діяння в цій же дійсності. Інакше релігія була б не поширилась, бо „жодна ідея не може поширюватися в народі, якщо вона не служить задоволенню його потреб“ (Маркс). Задоволення потреб кінце виявляється в людській діяльності. Проводом до діяння в певних суспільних умовах є також і релігійні ідеї. Тільки таке розуміння релігії дає угрунтовання для непримиренно-партійного ставлення комуніста до релігії, застерігає від опортуністичних, соціаль-демократичного штибу поглядів, які сходять

¹ Маркс—Енгельс, Архив, т. I, стор. 241.

² Маркс, До критики Гегелевої філософії права.

в основному до твердження, що релігія нібито не є перешкодою для революційної діяльності тому, хто її ще не подолав у собі.

Релігійна розрада в „становищі, що потребує ілюзій“, є *доконечна* умова практичної діяльності „утисненої істоти“, яка прагне примиритися, змушена примиритися з цією дійсністю, з цим „перекрученим світом“.

„Релігія є загальна теорія цього світу („людина — це людський світ, держава, суспільство“), його енциклопедичне зведення, його логіка в популярній формі, його спіритуалістичне point d'hopneur, його ентузіазм, його моральна санкція, його урочисте завершення, його загальна основа, що дає для нього розраду і виправдання“¹. Релігія, виростаючи з суспільних протиріч і будучи „популярною формою“ ідеологічного (перекрученого) світогляду, неминучо позначає собою і опосередковує всю практику людини.

Соціально пригніченість, свої матеріальні злидні і духовну убогість релігійна людина покриває уявною волею духу; свою матеріальну біду у теперішнім житті вповнює пишністю уявного потойбічного раю, посмертне перебування в якому уява малює в цілковитій відповідності до клясово-обмеженого споживацького ідеалу людини, якій у цьому житті бракує всього потрібного для існування.

Отже, релігія є провід до діяння людини, змушеної через даний об'єктивний (соціально-обумовлений) стан речей підлягати експлуатації, віддавати себе цій експлуатації. Релігія є ідеологічна форма, що опосередковує дійсну підлеглисть суспільної людини наявними протирічливими суспільними відносинами. В цьому соціально-класова сутність релігії.

З'ясовуючи соціальні джерела релігії, треба встановити не тільки те, що в релігії ідеологічно виявлено примирення з протирічливим суспільним ладом, що це — ідеологія підлеглисти цьому ладу. В релігії одночасно знаходить для себе ідеологічний вираз і протест проти наявних відносин. „Релігійна убогість — вияв дійсної убогости і разом протест проти цієї убогости“ (Маркс). Протест проти наявних відносин при неможливості реалізувати цей протест у дійсності (а це неможливе до певного ступеня суспільного розвитку) знаходить свій вихід у релігійній ідеології, себто в зміні світу в уяві в бік його прикрашування („красен є божий світ“), у виправданні його протиріч. І тільки наслідком такого через релігію прикрашування й виправдання дійсності стає можливим примирення людини з цією дійсністю. Тільки таким способом релігія для людини, для її світу стає „його ентузіазмом, його моральною санкцією, його урочистим завершенням“. Протест, що знаходить собі вираз у релігійній формі, — це тільки ідеологічна самокомпенсація людини за вимушене дійсне її примирення з реальністю, що проти неї людина протестує.

Отже, якщо релігія існує „як вираз безпосереднього емоційного відношення людей до панівних над ними незрозумілих для них природних і суспільних сил“², то, беручи на увагу викладені тут засади, ми можемо ці емоційні відношення конкретизувати як відношення змушеної підлеглисти цим силам і як відношення протесту проти них.

Але ж релігійна ідеологія — це не проста сума емоцій і пов'язаних з ними ідей. До того ж, відношення підлеглисти і протесту і зв'язані з ними ідеї, будучи в головах людей похідним („рефлекс“) від реальних суспільних відносин, коли розглядати їх у їхній генезі, ще не являють собою елементів ідеологічних (в розумінні — перекрученої свідомості). Відношення підлеглисти і протесту ще не є релігія, але ці відношення становлять собою суб'єктивний (психологічний) вихідний матеріал релігії, вони в свідомості людей набувають свого ідеологічного виразу, і цим виразом є релігія. Відбувається це в силу певних соціальних причин, в наслідок певного процесу

¹ Маркс, До критики Гегелевої філософії права.

² Ф. Енгельс, Анти-Дюрінг. Стор. 302, вид. 1929 р.

творення в свідомості релігійної ідеології. Але тут ми покищо залишаємо осторонь аналізу і причин, і аналізу самого цього процесу виникнення релігійної ідеології. Ми повернемося до цього, коли розглядатимемо питання про походження релігії. Зараз же мусимо відзначити, що нова постала якість — релігія — містить в собі і підлеглість і протест, але вже в „знятому“ виді. Ідеологічне „зняття“ цієї протилежності відбувається на основі підлеглості, оскільки для людини в антагоністичному суспільстві соціально зумовленою, знову таки на певному етапі історичного розвитку, є її підлеглість відносинам, що існують.

За діалектичну основу в новій якості буде зміна світу в уяві (знятий протест) в бік його прикрашування, його виправдання (знята підлеглість). Виникає фетишизація „чужих протилежних сил“. Виникає релігійний опіум, що його соціальною функцією є одурманювання, сп'яніння пригноблених мас, прикрашення, за висловом Маркса, дійсних кайданів уявлюваними квітами.

У дальшому викладі ми докладніш проілюструємо те, як у цій новоутвореній якості, в опіюмі, і протест і підлеглість існують у „знятому“ виді; як вони, поперше, змінені в напрямі, що його вимагає основа цієї якості, тобто підлеглість; подруге, як у кожній релігійній ідеї переплетені, зрощені обидві протилежності, при чому таким чином, що кожну з них не можна залічити цілком ні до протесту, ні до підлеглості, і що, нарешті, немає жодної релігійної ідеї, яка не являла б собою ідеологічного відображення клясової боротьби. Тому то не тільки самозаперечлива нова якість (опіум), самозаперечливими в ньому є й протилежності, що проникають одна в одну. Як результат виниклої нової якості (релігійна ідеологія) — ми маємо новий рух (на основі підлеглості), і цим новим рухом є примирення суспільної людини з експлуататорськими відносинами, їх прийняття, що доходить іноді навіть до боротьби релігійної людини за ці відносини. Отже, в зазначеному діалектичному процесі, в процесі, коли відношення примирення і протесту набувають свого ідеологічно-релігійного виразу, підлеглість виявляється ніби перейденою, заперечується як зневільна підлеглість (а саме такою вона є в дійсності): для релігійної людини її підлеглість — це її „ентузіязм“. Перейдений і протест: він тоне в релігійній фантастиці і, як дійсний протест, самозаперечується, оскільки в дійсності він придушений апаратом державного насильства. Тому — релігія є ідеологія примирення з клясовим пануванням.

Внутрішнє протиріччя, що є поміж відношенням змушеної підлеглості зовнішнім силам і відношенням протесту проти цих сил, розв'язується в клясовому суспільстві в напрямі, потрібному для панівних кляс. При цьому розв'язання відбувається таким способом, що протест придушує державна влада, підлеглості ж служить релігія й її організації, які, в інтересах панівних кляс, доводять пригноблені маси до примирення з цими силами і відношеннями. „Всі й всілякі гнобительські кляси потребують для охорони свого панування двох функцій: функції ката й функції попа. Кат повинен придушувати протест і обурення пригноблених, піп повинен малювати їм перспективи (це особливо зручно робити без поруки „за здійсненність“ таких перспектив...) пом'якшення бідувань і жертв за збереження клясового панування, а тим самим примиряти їх з цим пануванням, відтягати їх від революційних дій, підривати їх революційний настрій, зруйнувати їх революційну рішучість“¹.

Однак, коли протест у своєму дійовому вияві придушений „катом“, то це не означає, що цей протест, як вираз відношення пригноблених до панівних над ними сил, знищено. Його постійно підтримують ці відношення, але злість і розпач проти них знаходять свій вихід в релігійному опіюмі. „Десятки й сотні разів пробували трудящі протягом віків скинути

¹ Ленін, Крах II інтернаціоналу, т. XIII, стор. 156.

з плечей гнобителів і стати господарями свого стану. Але кожний раз, розбиті й оплямовані, примушені були вони відступати, заховуючи в душі образу і зневагу, злобу і розпач, і спрямовували свій зір в невідоме небо, де вони сподівалися знайти визволення. Ланцюги рабства залишилися непорушні, або старі ланцюги змінювалися на нові, такі самі тяжкі й зневажливі¹.

Так релігія, ідеологічно відображуючи історичний рух суспільних антагонізмів, будучи „негідним продуктом негідного суспільного ладу“ (Ленін), є супутник суспільної історії доти, поки сутністю цієї історії є класові відносини. У цьому полягає абсолютне й об'єктивне реакційне суспільне значення релігії для всіх періодів її історичного існування. Це ж знов визначає завжди незмінну соціальну функцію релігії, як незмінного знаряддя експлуататорського ладу і як засобу освячувати його відносини.

Тим то за глибоко реакційну слід вважати всяку спробу оповіщати релігію як таку за прогресивний історичний чинник хоч би на певних історичних етапах. А такі спроби були й є; їх чинили не самі лише відверті апологети попівщини. На цей шлях антипартійного, ліберально-теологічного трактування релігії збочували та й тепер ще збочують деякі марксистки, які не подбали або просто є неспроможні розібратися в діалектиці матеріального походження й розвитку релігії². Вони ігнорують критику, що їй свого часу піддав Ленін богоспорудників. Для них і на сьогодні лишається незрозумілою наука матеріалістичної діалектики в застосуванні до релігії, викладена в листі до Горького (див. І Ленінський збірник). У цьому листі Ленін дає своє словозвісне визначення, що є бог. „Бог є (історично і життєво) передусім комплекс ідей, породжених тупою придушеністю людини і від зовнішньої природи, і від класового гноблення, ідей, що *закріплюють* цю придушеність, *присипляють* класову боротьбу“.

Ця засада, обов'язкова для марксистсько-ленінського розуміння релігії, ані мало не суперечить тому, що на певних етапах історичного розвитку прогресивні суспільні рухи набували релігійного забарвлення, як, наприклад, було за часів боротьби міської буржуазії проти фєвдального католицтва у середніх віках.

Ленін у цьому таки листі зазначає: „Був час в історії, коли, не зважаючи на таке походження й таке дійсне значення ідеї бога, боротьба демократії і пролетаріату велася в формі боротьби *однієї релігійної* ідеї проти другої. Але й цей час давно минув“. Проте, чи виходить за Леніном, що революційна боротьба під релігійними гаслами відбувалася свого часу тому, що тоді релігія, як думає, наприклад, Сараб'янов, „не виконувала ролі вірного помічника експлуатації“. Аж ніяк не виходить, хоч так, як і Енгельс, Ленін неодноразово відзначав, що „виступ політичного протесту під релігійною оболонкою є явище, властиве всім народам на певному щаблі їх розвитку“. Але кожного разу як у Енгельса, так і у Леніна мова йде про те, що релігія в таких випадках виступає лише як „зовнішня форма“, „оболонка“, „зверхне забарвлення“, „ідеологічний одяг“, „релігійний маскаррад“ і т. под.

Ніколи релігія не виступала як вираз революційної *сутности* громадського руху. „Дивіться не на слова, а на суть справ. Селянин хоче приватної власности, права продавати землю, а слова про „божу землю“ і т. под.—це лише ідеологічний одяг бажання взяти землю в поміщика“³.

¹ Сталін, Промова на II Всесоюзному з'їзді рад 24 січня 1924 р.

² Характеристична є річ, що механіст Сараб'янов скочується на позиції саме такої попівської апології релігії. Так, наприклад, у брошурі „Божественная социология“ (вид-во „Пролетар“, 1930 р.) він пише: „Часи, коли релігія була виразом мислі трудящих мас, не виконуючи ролі вірного помічника експлуатації, давно минули“. Так мстить на цій людині, що чваниться своїми антирелігійними заслугами, його антимарксистська механістична методологія досліджування релігії.

³ Ленін, Аграрне питання на Стокгольмському об'єднувальному з'їзді, т. IX, стор. 421.

Про відомі релігійні війни XVI століття Енгельс говорить так: „Якщо ця боротьба клас відбувалася тоді під релігійними гаслами, якщо інтереси, потреби і вимоги клас заховувались під релігійною оболонкою, то це не змінює нічого в суті справи і легко пояснюється умовами того часу“¹.

І далі Енгельс роз'яснює, чому нападання молоді міської буржуазії і селянства на феудалізм було, насамперед, нападанням на церкву; чому „всі революційні, соціальні і політичні доктрини не могли не бути в той же час і теологічними ересями“.

В „Людвіг Фоєрбах“ Енгельс знову повертається до цього питання і ще чіткіше визначає причини, що зумовлювали релігійну форму соціальних рухів. Він говорить: „...це забарвлення пояснюється не властивостями людського серця, і не релігійною його потребою, а всією попередньою історією середніх віків, що знали одну лише форму ідеології: релігію і богослов'я“... „Середні віки прилучили до богослов'я і підкорили йому всі інші форми ідеології: філософію, політику, юриспруденцію. В наслідок цього всякий суспільний політичний рух мусів був прибирати релігійної форми. Почуття маси вигодовувані були виключно релігійною поживою; тому, щоб спричинити бурхливий рух, її власні інтереси мали представитися їй у релігійній одежі“².

Отже, роля релігії, як зверхньої оболонки лише недостиглих революційних рухів минулого, безпосередньо не виходить з природи релігії, як такої, не протирічить її абсолютній реакційній суспільній функції. В згаданому листі до Горького Ленін, сказавши про боротьбу демократії і пролетаріату в формі боротьби однієї релігійної ідеї проти другої, кількома рядками нижче ще раз зазначає: „Ідея бога завжди (тут і далі підкреслення Леніна. *Автори.*) присипляла і притупляла „соціальні почуття“ підмінюючи живе мертвотою, будучи завжди ідеєю рабства (найгіршого, безвихідного рабства). Ніколи ідея бога не зв'язувала особу з суспільством, а завжди зв'язувала пригноблені класи вірою в божественність гнобителів“.

Розуміння релігії, як ідеологічної форми, яка оповиває собою примирення суспільної людини з перекрученою соціальною дійсністю, нерозривно зв'язане з ученням основників марксизму про „товаровий фетишизм“ та про „самовідчужену людину“.

Як відомо, „самовідчуження“ є наслідком суспільного розподілу праці, який утворює основу класового поділу суспільства. В умовах протирічливих суспільних відносин „самовідчуження“ виражає роз'єднаність, відіраність людини від суспільства та його продуктивних сил.

Розірваність соціального буття людини доходять найвищого ступеня в буржуазному суспільстві, де всі продукти людської праці стають товарами, перетворюючись на щось „зміслово надзміслове“ (товаровий фетишизм). Ця нова властивість, що її набувають речі, об'єктивно є „дзеркалом, яке відбиває людям суспільний характер їхньої власної праці“ (Маркс). Однак, умови суспільного виробництва не дозволяють бачити за речами, цими „таємничими суспільними гієрогліфами“ (Маркс), суспільні зв'язки, що є за ними. Замість цього в очах людей „їхній власний суспільний рух має форму руху речей, що під його контролею вони стоять, замість самим його контролювати“³.

Отже, люди не бачать основи відносин продуцента до колективності, не бачать своїх власних суспільно-трудоуих зв'язків, що становлять основу цих відносин.

Праця — це єдина форма зв'язку людей не тільки одне з одним, а також і з суспільними продуктивними силами, себто з тим, що зумовлює саме

¹ Ф. Енгельс, Селянська війна в Німеччині.

² Ф. Енгельс, Людвіг Фоєрбах, стор. 50, 71, вид. 1918 р.

³ Маркс, Капітал, т. I, „Товаровий фетишизм і його таємниця“.

існування людини. І цей останній зв'язок із суспільними продуктивними силами (з власним існуванням) у буржуазному суспільстві відчужується від людини через те, що її робітна сила, що її споживанням є праця, яка тепер вже творить додаткову вартість, стає товаром. Буржуазія і її лад „перетворили особисту гідність на мінову цінність“ („Комуністичний маніфест“). Тоді „матеріальне життя починає видаватися метою, а породження матеріально-го життя, праця (вона є тепер одиноким можливою, але, як ми бачили, негативною формою самодіяльності), видається засобом“¹.

Сутність людини — її самодіяльність, виражена тепер у своїй „негативній формі“ — у вигляді примусової праці — наслідком виникнення специфічного товару — робітної сили, стає чужою людині силою, підлеглою капіталові. Сутність людини, її продуктивна сила, робітна сила, яка виражає її справжню активність відчужена. Від живої людини відірвано її живе ество: відчужується „абстрактна людина“. Тепер людина може виступати і проявляти свою „вільну“ діяльність лиш у своєму заступленні — у вигляді конкретної власності на засоби виробництва. „Відчуження проявляється як у тім, що засоби до *мого* існування є засобами *іншої* людини, що те, що є предметом *мого* бажання, є неприступною для мене власністю *іншої* людини, так і в тому, що кожна річ є щось *інше*, ніж вона сама, що моя діяльність є щось *інше*, і що, нарешті, — це стосується і капіталіста — взагалі над усім панує *нелюдська влада*“².

Про це відбиття (в релігійній формі) зовнішніх сил клясового суспільства у свідомості людини каже Енгельс в „Антидюрінгові“: „Всю сукупність природних і суспільних таємничих сил переноситься на одного всемогутнього бога, який знову є лиш відбиток абстрактної людини... У цьому зручному, придатному і для всіх підходящому образі релігія може продовжувати своє існування, як вираз безпосереднього емоціонального ставлення людей до панівних над ним, незрозумілих для них природних і суспільних сил, аж доти, поки люди фактично перебувають під гнітом цих сил“.

Отже, в суспільстві з виробництвом, що розвивається стихійно, де не продуценти панують над силами суспільства і власними суспільними відносинами, а „продуктпанує над продуцентами“ („Анти-Дюрінг“), — у такому суспільстві обожується саме ці сили, що видаються зовнішніми.

Це обоження аналогічне фетишизації суспільно-виробничих відносин буржуазного суспільства, фетишизації капіталу. „Продуктивні сили праці — як історично розвинені, суспільні, так і зумовлені самою природою — здаються продуктивними силами капіталу, коли цей останній опановує працю“³.

Проте, між цими процесами обоження суспільних і природних сил та фетишизацією капіталістичних відносин існує щось більше, ніж аналогія: якщо суспільні та природні продуктивні сили праці обожується, то цим самим обожується й капітал, як „панівну над усім економічну силу буржуазного суспільства“ (Маркс), обожується експлуататорські відносини і самих експлуататорів (... „ідея бога... завжди зв'язувала гноблені кляси вірою в *божественність* гнобителів“ — Ленін).

Панівний за капіталізму буржуазний „юридичний світогляд“ є своїм типом однорідний з теологічним світоглядом християнського середньовіччя. Буржуазне світоспоглядання — всього лиш „секуляризоване теоло-

¹ Маркс — Енгельс, Німецька ідеологія. Архів, т. I, стор. 249.

² Маркс, Підготовні роботи для „Святої родини“. Архів, т. III, стор. 281. З неменшою виразністю говорять Маркс і Енгельс про обоження зовнішніх сил, що панують над людиною, у „Німецькій ідеології“: „Соціальна сила, цебто помножена продуктивна сила, що випливає із зумовленого розподілом праці співробітництва, є в очах цих індивідів не як їх власна об'єднана сила, а як якась сила чужа, що стоїть поза ними, що про її походження й цілі вони нічого не знають, що нею, отже, вони не можуть керувати, і вона, навпаки, повинна пройти свій особливий ряд фаз і ступенів розвитку, який не тільки не залежить від волі й поведінки людей, а, навпаки, керує цією поведінкою“. (Архів, т. I, стор. 223).

³ Маркс, Капітал, т. I, стов. 496, в-во „Пролетар“, 1923 р.

гічне світоспоглядання". Ф. Енгельс у своїй праці „Юридичний соціалізм“, що належить до 1887 року, з достатньою повністю розкриває історичну наступність і разом з тим спорідненість християнського світогляду з буржуазним юридичним. „Місце догми, божественного права заступило людське право, місце церкви заступила держава. Економічні суспільні відносини, які раніш, як санкціоновані від церкви, вважалося за продукт церкви й догми, уявлялося тепер заснованими на праві й витворами держави“. Тут Енгельс в суті говорить про те саме, про що Маркс в одному зі своїх перших творів — „До єврейського питання“ — висловлювався ще яскравіше й докладніше: „Члени політичної держави є релігійні наслідком дуалізму між індивідуальним і родовим життям, між життям громадянства й політичним життям, — релігійні, бо людина ставиться до державного життя, що є потойбік її дійсної індивідуальності, як до свого правдивого життя, релігійні, оскільки тут релігія — дух громадянства, вираз відокремлення й віддалення людини від людини. Політична демократія є християнська, оскільки в ній людина, не одна лише людина, а всяка людина, має значення *суверенної*, вищої істоти, але людина в її некультивованому, несоціальному вигляді, людина в її випадковому існуванні, людина як вона є, людина, зіпсована всією організацією нашого суспільства, яка згубила, продала саму себе, віддана під владу нелюдських відносин і елементів, словом, людина, яка ще не становить собою *дійсної* родової істоти. Образ фантазії, мрії, постулат християнства, суверенність людини, але як істоти чужої, відмінної від дійсної людини, є в демократії змісловою дійсністю, сучасністю, світською нормою“¹.

В іншому місці цього ж твору Маркс, порівнюючи відношення християнської (середньовічної) і демократичної буржуазної держави до релігії, каже, що в буржуазній державі „по-світському здійснена людська основа релігії“. Після того, як християнську державу заступила буржуазно-демократична, ця „трансцендентна держава не може обійтися без позитивної релігії, як російський шахрай без образа на шиї“ (Маркс).

Буржуазна держава, як „ідеальний сукупний капіталіст“, підпорядковує собі поряд усього іншого і релігію, перетворюючи її на знаряддя своєї політики. Релігія у своїй останній стадії „чимраз більше опиняється у виключному посіданні панівних клас, що користуються нею як засобом правління, як уздою для нижчих клас“².

Ці вказівки основників марксизму спонукують нас, поперше, розглянути релігійну ідеологію у нерозривнім зв'язку з усіма панівними в буржуазному суспільстві ідеями, подруге — встановлювати спільні риси, типову однорідність усіх ідеологій, властивих класовому суспільству в усіх його історичних формаціях (держава, право, мораль, філософія, мистецтво). Цей зв'язок ідеологій, їх генетична й функціональна однорідність цілком природна, бо всі ці ілюзії мають один спільний корінь — суспільні класові протиріччя.

Як ілюстрацію до цих засад, нагадаємо ту характеристику, яку давав Маркс буржуазній моралі. „Мораль — це перетворена в дію безсилість“ („Свята родина“). „Головна догма (буржуазної політичної економії) — це самозречення, відмова від життя й всіх життєвих потреб. Що менше ти їси, п'єш, купуєш книжок, щорідше ти ходиш до театру, на баль, до кавярні, що менше ти мислиш, кохаєш, теоретизуєш, малюєш, — рибалиш тощо, тим більше ти зберігаєш, тим значніше стає те добро, що його не зможуть з'їсти ні міль, ані іржа твій капітал: що менше ти *живеш*, що менше ти маєш, то більше стає твоє відлучене життя, то більше ти нагромаджуєш від своєї відчуженості“³. Хіба ця мораль буржуазної полі-

¹ Маркс і Енгельс. До єврейського питання. Твори, т. I, стор. 382 (рос.).

² Ф. Енгельс. Людвіг Фюрбах.

³ Маркс. Підготовні праці до „Святої родини“. Архів. т. III, стор. 297.

тичної економії не збігається з мораллю християнської евангелії й хіба вони не зливаються в одну цілість?

Всі абстракції і категорії ідеалістичного світогляду, всі його проблеми є дані конкретно дійсністю клясового суспільства так само, як зумовлені є цією ж дійсністю і спосіб їх ставлення та шляхи їх розв'язання в дусі панівного в клясовому суспільстві релігійно-ідеалістичного світогляду. „Суб'єкт і об'єкт“, „бог і світ“, „дух і матерія“, „душа й тіло“, „особа й маса“, „пізнання й дія“, „простір, час і річ“, „річ - у - собі і явище“ і т. д. в ідеалістичній поставі і вирішеннях — все це тільки різні аспекти, що в них ідеалістична філософія відбиває і розв'язує реальну розірваність суспільної людини, розщеплення її дійсного буття. А безсилість ідеалістичної філософії розв'язати ці проблеми відповідно до дійсної діалектики реальності є відбиття безсилости людини в суспільстві, де вона є рабом стихійно посталих і розвинених продуктивних сил та антагоністичних суспільних відносин. Нижче ця засада знайде потвердження в аналізі соціально-клясового характеру ідеалістичної гносеології.

„Відчуження“ є спільне для всіх клас буржуазного суспільства, тому спільна для всіх них є релігійність. „Кляса маєтна і кляса пролетаріату однаково являють собою людське самовідчуження, але перша кляса почуває себе в цьому відчуженні задоволеною і ствердженою, у відчуженні бачить силу своєї могутности і в ньому знаходить позірність людського існування. Друга ж кляса почуває себе в цьому відчуженні знищеною, бачить у ньому свою безсилість і дійсність нелюдського існування“¹. І лиш те, що клясовий лад на певному етапі розвитку продуктивних сил у своїх же надрах з неминучістю породжує пролетаріат — клясу без власности, отже — клясу без ілюзій², тільки це зумовлює постання й розвиток наукового соціалізму, світогляду діалектичного матеріалізму отже — і правдиво наукового атеїзму, ідеології, вільної від ілюзій, що властиві панівному у клясовому суспільстві світогляду.

Із сказаного тут ясно, що коли можна зводити сутність релігії до сутности людини і говорити про релігійний антропоморфізм, то не можна забувати, що сама сутність людини „є сукупність суспільних відносин“ (див. 6 Марксову тезу про Фюєрбаха) „Людина — це людський світ, держава, суспільство. Ця держава, це суспільство створюють релігію, перекручений світогляд, бо самі вони є перекручений світ“³. Тому марксо-ленінська теорія походження і сутности релігії повинна передусім показати, що релігія — продукт суспільних відносин. „Гніт релігії над людством є лиш продукт і відбиток економічного гніту всередині суспільства“ (Ленін).

Розв'язуючи питання про сутність релігії так, як і про її походження, zarazом треба додержати вимоги Маркса: з „дійсних життєвідносин вивести їх обожені виявлення“⁴.

Релігійні витвори в головах людей відбивають, хоч і в перекрученій формі, діалектику реального буття, діалектику дійсних суперечностей. Вони відбивають і ту боротьбу, яку провадить людина в суспільному житті. Але zarazом релігія не просто як у дзеркалі відбиває цю боротьбу. Так думав Багданов („небесно-земний паралелізм“) і його свідомі й не-свідомі послідовники, які, додержуючись механістичних поглядів на відношення між базою і надбудовою, всю інтерпретацію релігійних уявлень зводять до механічного перенесення форм суспільної боротьби з реального світу в світ фантастичний.

¹ Маркс, Свята родина.

² „Бракові власности у робітників міг відповідати тільки брак ілюзій у їхніх головах“. Енгельс, Юридичний соціалізм.

³ Маркс, До критики Гегелової філософії права.

⁴ „Багато легше за допомогою аналізу знайти земне ядро вигадливих релігійних уявлень, ніж навпаки — з даних відносин реального життя вивести відповідні їм релігійні форми. Остання метода є одиноко матеріалістична, отже — наукова метода“ (Маркс, Капітал, т. I).

Релігія є мнимо діяння суспільної людини на оточення, мнимо підкорення цього оточення. У релігії людина „переборює, підкоряє і формує сили природи в уяві і з допомогою уяви“ (Маркс). Одночасно вона діє на природу ідеологічно, своєю „абстрагованою дійовою стороною“. Тому природно, що в мітах ми якраз і спостерігаємо мрії про дійових гер-ів. Тут мимсхідь слід зауважити, що в цьому ж знаходить собі пояснення і такий обов'язковий для всіх релігій елемент, як віра в чудеса. „Безсилість завжди рятує себе вірою в чудеса; усунувши ворога в своїй уяві, вона вважає його за переможеного і втрачає всяке розуміння, віддавшись славленню майбутнього, мріючи про подвиги, які в неї нібито є в запасі, але яких вона зовсім не хоче здійснювати на ділі“¹.

Одначе, в релігії спостерігаємо не механічне відбиття в голові людини наявних відносин і форм її соціальної практики. Ми тут маємо діл з соціально зумовленим, але уявним ідеологічним діянням на природу і суспільство; тільки способи і форми його черпаються з суспільної суперечливої практики людини. Під таким поглядом тільки й треба розуміти Марксів вислів: „Релігійний світ є рефлекс *реального* світу“, вислів, що ним часто намагаються прикритися вульгарні ідеалістичного і механістичного штибу інтерпретатори релігії. Сюди належать і богданівці, що оперують „відбиттям“ у релігії класової диференціації, сюди належать і різного роду марксистуваті „натуралісти“, які „не згоджуючись“ і „заперечуючи“ Богданова, розвивають теорії „відбиття“ у релігії відносин людини з природою², тим самим виявляють своє нерозуміння протилежностей між людиною і природою, а також нерозуміння як того, в чому полягає антимарксистський характер богдановщини, так і того, що їх власний погляд своєю методологією більше споріднений з богданівщиною, ніж з марксизмом-ленінизмом. Їм байдуже до того, що Маркс каже про релігію, як про рефлекс якраз у зв'язку з розбором одного з видів самовідчуження і фетишизму, що з нього випливає (див. Капітал, том I, розд. про товаровий фетишизм).

Непридатність пояснення релігійних форм, як простого механічного відбиття у свідомості форм суспільного ладу або явищ природи, з усією очевидністю виявляється, скоро ми поставимо перед собою завдання докладніше проаналізувати і пояснити релігійні ідеї. Погляд механістичного відбиття неспроможний показати, чому релігійне уявлення, будиши відбиттям класових суспільних форм і відносин, zarazом заперечує їх (в уяві, з допомогою уяви) і доповнює їх у напрямі, потрібному для „утисненої істоти“, що примиряється з цими формами. Науковцю пояснити релігійні ідеї можна лиш тоді, коли при цьому поясненні ми виходитимемо тільки з розуміння релігій як „виразу безпосереднього емоціонального ставлення людей“ (Енгельс) до панівних над ними сил, виразу, що в ньому виступають у своїй єдності („опіум“) підлеглість цим силам і протест проти них.

Зрокована на пасивність у дійсній боротьбі антагоністичних суспільних сил самовідчужена людина з допомогою уяви переносить цю боротьбу в надзмісловий світ, доповнюючи, таким чином, за допомогою уяви свою дійсну пасивність фантастичною активністю, переносуюваною на свою самовідчужену активність — бога. Цим самим людина виправдує свою пасивну ролю в реальному житті. Тому глибоко опортуністичний характер має практика людини, що керується релігійними ідеями („відхід від світу“, аскетизм тощо). Така діяльність прямо протилежна революційній, практично-критичній діяльності.

Якщо бог є відображення експлуататора, що на нього переноситься власна самовідчужена активність людини, то процес обоження полягає в

¹ Маркс, 18 брjомера.

² Такі ж думки розвиває і Плеханов. Але на ньому детально зупиняємось нижче, в розділі про походження релігії.

тому, що людина наділяє божі риси, невластиві експлуаторові в реальній дійсності: всеблагий, всезнаючий, всемогутній, безсмертний і т. д. В уяві наділяючи експлуатора надприродними рисами, доповнюючи його образ невідповідними дійсності прикметами, людина тим самим виявляє одночасно і своє схилення перед експлуатором і свій протест проти нього, заперечення його (експлуатора) через заперечення його реальних рис. Образ експлуатора розвивається в образ бога тому, що людина одночасно мусить схилитися перед експлуатором, примирившись з ним, і протестувати проти нього, заперечуючи його. Тим то в релігії, як формі „реального мотиву“, спостерігаємо одночасно і визнання експлуатора і його заперечення (підлеглість і протест).

Цей самий процес можна простежити і на ідеї диявола, злих духів, які в релігійному світі протистоять божі, добрим духам. У дияволі, у злих духах ідеологічним способом персоніфікується суспільні тенденції і сили, ворожі як експлуаторові, так і експлуаторським відносинам. Ці тенденції і сили, будучи руйнівними для даного суспільного ладу, відбивають дійсний протест проти тих експлуаторських відносин, що з ними релігійна людина примирилася в дійсності, утопивши свій протест проти них в релігії. У свідомості релігійної людини, як такої, що примирилася з експлуаторськими відносинами, ці сили викликають вороже до диявола ставлення; у свідомості релігійної людини, як такої, що протестує проти експлуатації, вони викликають своєрідне схилення перед його рисами (мудрість змія, що дав людині пізнання добра й зла, Люципер — носій світла, Прометей, що приніс огонь, і т. д.). Тільки таке розуміння соціально-класової суті релігійного образу диявола дає ключ до пояснення відомих в історії фактів утворення сект сатаністів, поклонників диявола і т. д.

Антагонізм у фантастичному релігійному світі між добрими і злими духами, богом і сатаною, є ідеологічним (але не механічним) відбиттям антагонізму суспільних відносин.

Практичний сенс уявлення про диявола як про антагоністичну супроти бога силу є в тому, що дійсну боротьбу суспільних антагоністичних сил, що їх людина, через певні умови, зрікається в дійсності, ця самовідчужена людина переносить на боротьбу у фантастичному релігійному світі. В експлуаторському суспільстві самовідчужена людина наперед є увімкнена в боротьбу суспільних антагоністичних сил. Однак ця, дана наперед наслідком об'єктивних умов, увімкненість самовідчуженої людини в боротьбу робить з людини, через самовідчуження, пасивного учасника цієї боротьби (активна сторона її є відчужена).

Позитивні риси, уособлені в дияволі, переходять у свою протилежність саме тому, що пасивна людина мусіла приймати експлуаторський світ і боротися з силами, скерованими проти цього світу. Тому релігійний опортунізм виявляється не тільки в ідеалізуванні у божі рис експлуатора, а ще й у прикрашенні в відрозливі тони рис противника експлуаторських відносин (диявола). Через це революційні сили, що діють у суспільстві, дуже часто в релігійній свідомості видаються диявольськими силами (приклад: погляд деяких сучасних сект на радянську владу як на владу диявола, „червоного дракона“).

Розуміння релігії як діалектичної єдності емоціональних відношень протесту та підлеглості самовідчуженої людини, відкриває надзвичайно сприятливі можливості для пояснення релігійних „туманних утворень“ при додержанні вимоги Маркса („з даних реальних відносин вивести відповідні їм релігійні форми“). Не тільки що кожна релігійна система, взята в її цілому, позначена вказаною тут внутрішньою суперечністю; що суперечність несе в собі кожна нарізно розглядувана релігійна ідея (підлеглість і протест у їх взаємопрониканні). Це легко побачити хоч би на таких типових для всіх релігій ідеях, як ідеї раю та пекла. В уявленні про рай і

потоїбічне існування міститься не тільки прикрашування сущого світопорядку („передумовлена гармонія“, „тріумф справедливості“ і т. п.), що таким чином відбиває примирення людини з цим світопорядком; у цих же ідеях одночасно є виявлений і протест проти цього світопорядку, його заперечення: недосконалості цьогобічного світу ідеологічно компенсуються ідеєю існування потоїбічного, кращого світу, куди має піти людина по смерті. Той світ — майбутня нагорода людині за невгоди, зазнані в тутешньому світі, нагорода за примирення з несправедливостями цього світу.

Якщо взяти уявлення про пекло, то це фантастичне місце служить для покарання тих, хто в цьому світі, як грішник, порушує суспільну „справедливість“, „грішить“ проти установ наявного світопорядку. У цій ідеї відбито протест проти „несправедливостей“ суспільного ладу: у пеклі дістануть відплату ті, хто порушує „справедливість“ на цьому світі. Ідея пекла відбиває разом і примирення з цюгосвітніми несправедливостями, що їх розглядається, таким чином, як щось минуле, часове і і неминучо привинне до кари.

Особливо плодотворно має бути інтерпретація під цим єдино правдивим поглядом основних засад християнства, що їх центральною віссю більш, ніж у будь-якій іншій релігії, є „культ абстрактної людини“¹.

Суперечливі ідеї і засади, химерно об'єднані в християнській догматиці, зібрані в так званому „святому письмі“, „переказах“ і т. п., відбивають собою передусім саме цю двоїдину соціально зумовлену суть релігії, що в свою чергу є відбиток клясового ладу суспільства, а потім уже — синкретизм, помилки та підтасування, що з них намагаються передусім виходити всі вульгарні інтерпретатори християнства. Синкретизм у релігійних системах, обман і шарлатанство жерців там, де вони є (а вони є звичайно), самі вимагають від нас свого діалектично-матеріалістичного пояснення, якщо ми не хочемо задовольнитися вульгарними, в суті буржуазно-ліберальними, поглядами на ці явища і на їх значення в історії релігії².

У суперечливості релігійних ідей та уявлень (наприклад, божове милосердя й жорстокість, воля і рабство, багатство і убогість, войовничість і покірність і т. д., у їх специфічним релігійним трактуванні) відбита та сама двоїсто суперечлива суть релігії як системи уявлень. Тільки з цього погляду можна зрозуміти, чому у свідомості релігійної людини мирно зживаються і знаходять своєрідне релігійне пояснення такі суперечливі й на перший погляд взаємовиключні почуття та уявлення, як страх перед богом і любов до нього, заперечування реального „плотського“ світу (аскетизм) і прийняття цього світу як справедливого божеського встановлення і т. далі. Особливо цікавий з цього погляду був би розгляд передхристиянської і християнської ідеї відпокутування богом людських гріхів та образу стражданного, смертельного і воскресаючого бога; дотеперішні спроби деяких авторів пояснити їх з особливою наочністю виявили безпорадність і марність метафізичної методи в тлумаченні релігійних ідей.

¹ „... Загальна подрібненість, зосередження індивідів на самих собі, ізолювання, перетворення людства в купу взаємовідpornих атомів і це роз'єднання є, знов таки, останній висновок християнського принципу суб'єктивності, завершення християнського світослану“ (Ф. Енгельс „Стан в Англії і XVII вік“).

² Погляд на релігію, а разом і на християнство, як на діло ошуканців, поглядал, що панував від часів середньовіччя аж до просвітників XVIII століття включно, перестав бути задовільним відтоді, як Гегель поставив перед філософією завдання довести раціональній розвиток історії. Цілком зрозуміло тепер, що коли природні релігії, як поклоніння фетишам у негрів або первісна релігія, спільна всім арійцям, виникли без того, щоб тут відобравав будь-яку ролю обману, то в їхньому дальшому розвитку дуже скоро попіпський обман стає неминучим. Але штучні релігії, попри всі їх щирі фантазії, не можуть навіть і при їх заснуванні обійтись без обману і фалшування історії. Християнство при самім початку дало дуже непогані зразки цього роду, як Бауер і показав у своїй критиці „нового завіту“ (Ф. Енгельс, „Некролог Бруно Бауера“).

Метафізичий матеріалізм, метода формальної логіки ніяк не достатня щодо дієвості зброя проти релігійного виду ідеалізму. Якщо „філософський ідеалізм є нісенітниця *тільки* з погляду матеріалізму грубого, простого, метафізичного“ (Ленін, „До питання про діалектику“), то й релігійний ідеалізм теж не є *тільки* нісенітниця з діалектико-матеріалістичного погляду.

У релігії ідеологічно відбита діалектика перекрученої соціально-класової реальності. Тому ідеалістичну діалектику релігійних ідей і уявлень можна зрозуміти, до кінця розкрити і подолати тільки з допомогою матеріалістичної діалектики.

* * *

Викладені в цьому розділі засади щодо соціально-класової сутності релігії в розвинутому класовому суспільстві коротко можна сформулювати так: *релігія є ідеологія фетишизації експлуататорських відносин* і, як така, вона є в руках експлуататорських клас знаряддям їх панування над пригнобленими класами.

ПРО КНИГУ МАКСА АДЛЕРА „ПІДРУЧНИК МАТЕРІАЛІСТИЧНОГО РОЗУМІННЯ ІСТОРІЇ“

(M. Adler: Lehrbuch der materialistischen Geschichtsauffassung (Berlin, Zaul, 19330)

XI Пленум Виконкому Комінтерну визначає соціал-фашизм, II-й Інтернаціонал, як основну, найнадійнішу опору сучасної буржуазії. Ми знаємо, що зараз, за умов загальної кризи капіталізму, кризи структурної, кризи, в якій основне протиріччя капіталізму досягло свого найбільшого загострення, соціал-фашизм відіграє ролю лікаря, що всіма силами змагається гальванізувати його протрухлявіле тіло; коли ми приглянемось до виступів патентованих теоретичних представників соціал-фашизму на конгресах партій II-го Інтернаціоналу, то ми побачимо, як уся їх думка напружено й пильно скерована на те, щоб врятувати імперіялізм, як ними нагромаджуються гори софізмів, щоб знайти „теоретичне“ обґрунтування того, що капіталізм не вийшов в стадію безвихідности, що, навпаки, капіталізм переживає тільки тимчасову, так звану кон'юнктурну кризу, що від неї він кінець-кінцем повинен вилікуватись і вилікується.

Досить тільки згадати про льокайськи-підданчу апологетику капіталізму з боку „теоретика“ молодшої генерації соціал-фашизму Тарнова. Але соціал-фашизм не вдовольняється такими окремими виступами. Він прагне до „синтезу“. Він хоче дати твір, де підле його зрадництво, ненависть до марксизму, вся трясовина манівців слугування буржуазії, нищення революційного комуністичного руху і його теорії знайшли б свій систематизований вираз. Такою „біблією“ сучасного соціал-фашизму повинна стати і згадана в заголовку робота. Адлерів „підручник“ найкраще, найнаочніше показує нам теоретичне й політично-партійне, філософське становище автора та партії, яку репрезентує цей автор. Соціал-фашизм уже не від сьогодні скеровує свою атаку проти ленінізму, що є марксизмом доби імперіялізму й пролетарської революції. Коли ми приглянемось до робіт соціал-фашистів за останнє десятиріччя, ми побачимо, як ця боротьба проти ленінізму дедалі посилюється, щораз більше набирає пристрасти, завзяття, виразности. За останні часи з'явилися три роботи соціал-фашистів, де синтезовано основні погляди соціал-фашизму. Перша — це робота Кунова, що зветься „Марксистська теорія історії суспільства й держави“. Ця робота має спеціальний розділ про державу, де Кунов виступає проти Ленінової теорії держави, проти Ленінової теорії пролетарської диктатури. В цій роботі Кунов в своєму пориві фальсифікації наближає Леніна до Бакуніна та інших анархистів. Дальшим кроком в цій боротьбі проти ленінізму є робота ренегата Кавтського — „Матеріялістичне розуміння історії“, де він свідомо перекидає і фальсифікує тексти Маркса про Паризьку Комуну, щоб підкопати велике вчення генія пролетарської революції — Леніна — про диктатуру пролетаріату.

В обох роботах Кунова й Кавтського марксизмом не тхне, а тільки ненавистю до нього; це — речі очевидні. Я підкреслюю особливо цю обставину, що вони в деяких частинах своїх книг концентрують виразно.

свій вогонь по певних сторонах вчення Леніна, виділяють окремі проблеми ленінізму як приціл їхнього удару, ставлять на них наголос, ведучи взагалі боротьбу проти ленінізму в кожному рядкові, в кожному слові. Піява зненависть до ленінізму як до марксизму нашої доби булькоче на всіх сторінках і в певних місцях вистрілює іклами збожеволілого розбещення.

Адлер скерував свій випад головним чином проти філософії Леніна. Хто такий Макс Адлер? Це теоретик австрійської соціал-демократії, представник так званого „лівого“ крила соціал-фашизму. Клясове, соціальне й політичне значення цього „лівого“ крила — відоме. „Ліве“ крило в суті є тотожне й з правим крилом. Воно — така ж сама підпора буржуазії, як і весь соціал-фашизм; однак, воно орудує „лівою“ революційною фразою, щоб таким чином стримати процес розпаду соціал-демократії, процес масового відходу робітників соціал-демократів на позиції комунізму, до комуністичної партії. Цей процес іде нині надзвичайно жваво. Цілі райони, округові соціал-демократичні організації переходять до комуністичної партії. Соціал-фашизм старається творити свого роду рогатки, які б зупинили цей масовий процес. Він пускає в хід ліву фразу, утворюється так званий „лівий“ флянґ соціал-фашистів, який багато кричить на конгресах, виступає з дуже революційними фразами, навіть з критикою соціал-фашистського проводу; але між ним та основним ядром соціал-фашизму існує зворушлива єдність: їх політична функція тотожня: підтримка буржуазії, боротьба проти комунізму, вперте готування інтервенції. Механізм тактики Адлера надзвичайно прозорий; щоб бити марксизм, зберігаючи марксистську фразу, необхідну для лівого героя, він „захищає“ марксизм проти ленінізму, він у своїй книзі проводить думку, що ленінізм не є марксизм, що він є протилежний основним твердженням Маркса й Енгельса й тому з ленінізмом треба боротися. Він ніби виступає за чистоту і цілість марксизму проти ленінізму, щоб підірвати власне марксизм. Вся ця його робота є свідомо атака проти марксизму, якого зараз немає поза ленінізмом.

Сам виданий твір є тільки перша частина великої роботи. Ось її зміст, розподілений на 15 розділів: 1) Що таке марксизм; 2) Духове, історичне значіння матеріалістичного розуміння історії; 3) Чому дуже часто не розуміють матеріалістичне розуміння історії; 4) Матеріалізм і марксизм; 5) Становище Маркса і Енгельса щодо матеріалізму; 6) Матеріалізм К. Кавтського; 7) До вяснення філософських основних понять; 8) Матеріалізм у Леніна; 9) Економістичні основні поняття; 10) Обговорення деяких основних непорозумінь; 11) Ідеологія як ілюзія; 12) Суспільне буття як духовна природа; 13) Форми кавзальності; 14) Поняття усупільнення; 15) Ставлення Маркса і Енгельса до питання усупільнення.

Яка ж є скерованість самого Макса Адлера? Поперше, він трактує марксизм тільки як соціологію. Він обмежує дієвість марксизму тільки на явища соціального порядку. В багатьох місцях він цю думку підкреслює, при чому стоїть на тій позиції, що марксизм як соціологія є тільки початок науки соціології, що Маркс і Енгельс тільки почали цю роботу, при чому не обійшлося у них від помилок, невірних тверджень й що їй треба ще продовжувати, удосконалювати. Він стоїть на погляді, що ми не є зобов'язані приймати все, що Маркс скаже в справах історичного матеріалізму, що ми можемо їх виправляти й „поглиблювати“. І він спеціально „доповнює“ і „поглиблює“ марксизм кантіянством та махізмом. Він солідаризується щодо цього з Кавтським. Кавтський теж каже, що Маркс і Енгельс йому не закон. Він прийшов до Маркса й Енгельса від Дарвіна в той час, коли у нього вже склалися певні контури свого власного світогляду. „Маркс,— каже він,— дав мені багато, але не все. Я бачу багато такого, чого Маркс і Енгельс не могли ще бачити, значить я можу йти далі Маркса і Енгельса“.

На такій самій позиції стоїть і Макс Адлер, під виглядом поглиблення марксизму ведучи роботу підриву, руйнації його. Він, з одного боку, твердить, що Маркс дав перші засновки науковій соціології, але що це тільки засновки і що не всі твердження Маркса й Енгельса обов'язкові й прийнятні „в світлі сучасної науки“. Друге завдання, яке він собі поставив, це завдання відірвати й розмежувати філософський матеріалізм, діалектичний матеріалізм, від історичного матеріалізму. Тут він виступає, як це підкреслює і сам, особливо проти Леніна, який, мовляв, неслухно зв'язує історичний і філософський матеріалізм в одне ціле. Адлер старається розірвати цей зв'язок і старається довести, що між ними нічого спільного немає. Ми бачимо, що таке роз'єднання, такий захист і на словах, „прав“ вільного розгортання теорії історичного матеріалізму є теж тільки тактичний маневр для приховання дійсного заміру автора: відкинути геть історичний матеріалізм. Цей замір виявляється в твердженні, що марксизм не має нічого спільного з політикою, що він — чиста наука, і при тому наука позапартійна. Відомо, як Ленін характеризує відрив теорії від практики. Він характеризує цей відрив як найганебнішу рису II Інтернаціоналу. Ця ганебна риса є у Адлера основою його підходу до проблеми теорії історичного матеріалізму. Він хоче зробити марксизм аполітичним. Він хоче вихолостити його, він хоче „поглибити“ його в таку „науку“, що була б прийнятна і для буржуазії. Отже його аполітизм має свій політичний сенс: скерованість проти революційного пролетаріату.

Ясно, що це підкреслення непартійності марксизму є теж партійність, тільки партійність проти пролетаріату, проти марксизму подібно до того, як аполітизм меншовикуючого ідеалізму є зворотним його боском проти пролетарської політики.

Цікаво, що Адлер виступає навіть проти деяких буржуазних соціологів, наприклад, проти відомого теоретика державного права Кельзена та інших які кажуть, що марксизм є щільно зв'язаний з політикою пролетаріату. Він порівнює марксизм як „чисту“ науку з такими науковими теоріями, як коперніканство, дарвінізм. І ці останні є чиста наука, дарма, що окремі партії в політичній боротьбі виписали їхні твердження як гасла на своїх штандардах, забруднюючи таким чином „чисто“ теоретичні аспірації творців, вносячи галас і брязкіт приземних політичних іміг і кличів там, де повинна панувати тиша чистого дослідження. Марксизм — тягне своєю думку Адлер — є чиста соціологія, одна із можливих соціологій, хоча дотепер найдосконаліша, але обвинтажена спільною долею кожної науки — бути вірою тільки відносно, нести на своєму організмі плями помилок і неточностей. Адлер іде далі: для нього марксизм як соціологія не є остаточною соціологією й в сенсі засновків. Він припускає й фундаментальну зміну і самих цих засновків. Та найважливіше для нього одне: хай тільки „низькі“ партійні пристрасті не торкаються його будівлі, а тоді буде заповнене вичерпання і закінчення деталей цієї будівлі. Адлер не заперечує, що марксизм „має відношення“ до політики пролетаріату. Тільки це відношення є чисто зовнішнє, воно є логічний умовивід, проведений тільки тоді, коли поперед було вже затишно побудовано його складові частини як моменти силогізму. Соціалфашистський хірург випорює буржуазним лянцетом всю динаміку революційної пролетарської боротьби із марксизму і хоче потім передати цю віддестильовану фантазмагорію як даіунок Данаї від пролетаріатові. Це у нього називається захистом марксизму від ленінізму.

Далі він твердить, що марксизм не є світогляд, а наука. Це твердження має підготувати його основне твердження: що діалектичний матеріалізм не має нічого спільного з марксизмом. Він каже, що світогляд є щось таке, що стосується до цілої дійсності, а оскільки марксизм охоплює лише частину цієї дійсності, дійсність соціальну, він не є світо-

гляд. Марксизм не має найменшого зв'язку з будь-якою філософією. Далі він твердить, що марксизм, правді, не є світогляд, але він може стати за оснєв/ світоглядом. Адлер сам услужливо розшифровує партійно-політичну суть свого плутілого твердження. Воно має за мету, як він визнає, взяти під ідеологічний вплив соціал-фашизму пролетарську молоді, яка в марксизмі бачить свій світогляд, черпаючи з нього всю силу рев люційної жаги і страсти.

Далі Адлер хоче дати нове „філософське“ угрунтованні історичного матеріалізму, при чому таке „угрунтовання“, що має на меті відірвати історичний матеріалізм від діалектичного матеріалізму. А цей відрив має більшу мету. Цей відрив має представити відношення бази до надбудови, як відношення двох явищ психічних. Раз ми відкидаємо філософський матеріалізм, раз відкидаємо,—каже він,—що психічний процес є продукт мозку то тим самим ми можемо відкинути і думку, що надбудова є продукт економічної структури суспільства, бази. Таким чином відкриваються можливості теоретично зфальсифікувати історичний матеріалізм і представити базу не як щось матеріальне, а як щось психічне. Адлер каже, що таке завдання є на часі—бо, каже він, ні Маркс, ні Енгельс не дали угрунтовання історичного матеріалізму, не дали систематичного підручника історичного матеріалізму. Це дальніший характеристичний для Макса Адлера вияв відриву теорії від практики, філософії від політики. Це є також і погляд деборінської групи. Він виявився й у мене в моїй статті про „німецьку ідеологію“ Маркса—Енгельса. Політичний еквівалент такого твердження очевидний. Адлер дуже багато говорить про практику, як критерій істини, але на ділі ми маємо в нього повний відрив від політики—знов таки для такої мети, щоб успосібити соціал-фашизм для потреб буржуазії. Далі він каже, що питання історичного матеріалізму є дуже важливе зараз і тим, що, мовляв, Маркс і Енгельс не стояли на одному філософському ґрунті. У Маркса, каже він, була метода дедуктивна, а в Енгельса індуктивна, Маркс був до певної міри позитивіст, а Енгельс—до певної міри натураліст. Яка це підля брехня—цього не треба доводити. Треба бути позбавленим уже усяких критеріїв, або краще засвоїти собі тільки один критерій практики повзання на животі перед стовпами фашизму, щоб кидати тінь на монолітну теоретичну єдність Маркса—Енгельса. Цей погляд про різницю між Марксом і Енгельсом є запозичений у синдикалістів. Теоретики синдикалізму зараз перейшли до табору фашизму (наприклад, Лябріоля і др.). Тут ми маємо ланку, яка нерозривно пов'язує соціал-фашизм з націонал-фашизмом.

Далі Адлер каже, що питання з історичним матеріалізмом є неясне вже й тому, що і сама назва ще неясна. На його думку, визначення історичного матеріалізму як матеріалістичного розуміння історії є невірне. В терміні „матеріалістичне розуміння історії“ ні слово „матеріалістичне“, ні слово „розуміння“, ні слово „історія“ не є вірні. Передусім, ми не можемо вживати тут слова „розуміння“, бо „розуміння“ означає щось суб'єктивне. Треба замість „розуміння“ казати „теорія“. Не можна далі вживати тут слова „історія“, бо, каже він, історичний матеріалізм не стосується до історії. Історичний матеріалізм є соціологія і займається тільки найголовнішими соціальними зв'язками, а історичний процес він не трактує, бо історичні процеси є процеси індивідуальні. У трактуванні історії Адлер стоїть на відомій позиції Рікєрта, який каже, що історія є наука ідеографічна, що метода історична не може бути методою кавзальною, а методою більш інтуїтивного порядку. Макс Адлер—кантіянець і вважає за честь у поглядах на історію стояти на позиції своїх буржуазних колег кантіянців, як ось Рікерт.

Тут ми маємо перед собою махровий ідеалізм, який тільки зовні прикривається дуже хитро марксистською фразою.

Нарешті, Адлер твердить, що слово „матеріалістичне“ є невірне, бо історичний матеріалізм нічого спільного з матеріалізмом не має. Він каже, що марксизм і матеріалізм є різні речі. Перший — це наука, а другий — світогляд, що завжди має в собі елемент суб'єктивізму. Матеріалізм є метафізика. Тут він свідомо перекидає і фальсифікує, свідомо замовчуючи діалектичний матеріалізм, щоб тільки перевести свою думку, ніби марксизм і матеріалізм неспівмірні речі. Далі Адлер заперечує, що марксизм може мати якусь відношення до природознавства; Ленін помиляється, каже він, стараючись вирішити з позицій марксистської методи проблеми кризи в сучасній фізиці. Адлер зазначає, що природознавці не цікавляться суттю природи; їх не цікавить „що“, а вони цікавляться тільки питанням „чому“. Вони цікавляться тільки кавзальними зв'язками. Адлер стоїть на погляді функціоналізму Маха: це є формалізм узятий з математики і перенесений на всю дійсність.

За Адлером кожний матеріалізм кінець-кінцем повинен впасти в дуалізм; коли він не хоче перейти на рейки дуалізму, він повинен визнати психічний процес за речовий, як це робили Фохт, Бюхнер чи Малешот, які вважали, що думка є продукт мозку, так само, як, наприклад, жовч є продукт печінки. Але в такому разі ми будемо мати вульгарний, метафізичний матеріалізм. Коли натомість прийняти, що психічний процес є щось реальне, своєрідне, виникає на певному щаблі розвитку матерії, на щаблі високої її організації то, хочемо ми цього чи ні, мислення перетворюється в субстанцію і ми маємо звичайний дуалізм. Для кожного марксиста очевидно, скільки облуди, перекидання, фальсифікації, а то й просто темного невігластва, філософської неписьменності скривається за цим твердженням Адлера. Таким чином ми могли б субстанціонувати кожну властивість і одержати безконечність субстанцій. Макс Адлер трактує цю проблему точнісінько так, як схоластика середньовіччя всілякі якості, гіностазуючи їх в окремі субстанції. Та Адлер не хоче відмовити за матеріалізмом усякого значення: він мав велике культурнополітичне значення, бо матеріалізм відігравав ролю тарана проти релігії, яку буржуазія поборювала як основну ідеологію феудалізму. Однак ця роль матеріалізму не є для Адлера переконливим достатнім аргументом, в його користь, бо Адлер, як щирий фашист, є настроєний дуже прихильно до релігії.

Адлер, що вважає себе за марксиста, стоїть водночас на позиції захисту релігії. Він виявляє себе махровим фідейстом. Адлер — фідейст; він виходить з того, що релігія і наука є явища рівноправні, бо наука не може побороти релігію або навпаки. Він наромаджує цілу низку псевдоаргументів, які мають на меті сприяти поширенню і відживленню релігії серед пролетаріату. Соціал-фашизм — дуже великий прихильник релігії. Так, колега Макса Адлера, Енсен написав навіть роботу „Соціалізм та католицизм“, де старається довести, що соціалізм можна погодити з католицизмом. Протестантизм, мовляв, не можна погодити з соціалізмом, бо протестантизм є за своєю суттю релігія капіталістична, зате католицизм — завжди був протикапіталістичний: тому немає ніяких перешкод для їхнього зближення й співпраці. Політично це виражається в бльокуванні соціал-фашизму з католицькою фашистською партією центру в Німеччині; таким чином, Макс Адлер „угрунтовує“ політичні бльоки з основними фашистськими силами сучасності“. Отже „теоретичні“ твердження нашого „марксиста“ мають своє підґрунтя і певних засадах політичного, партійного порядку, свій партійний, політичний еквівалент. Питання релігійності чи атеїзму не є питання науки, — каже Макс Адлер. Кант теж обмежує розум, щоб залишити місце для віри. І Адлер, як правдивий кантіянець, теж це робить. Він хоче, власне, на підставі філософії Канта довести філософську можливість фідейзму. Кант казав, що не можна теоретично довести існування бога; Адлер від себе додає, що з

думок Канта' виникає, що не можна також довести його неіснування. Наука, мовляв, нічого не може сказати в справах релігії, яка являє собою окрему ділянку. Тож Адлер зі всією силою вступає в боротьбу проти пролетарського атеїзму. Ми знаємо, яку роллю колеги Макса Адлера відігравали в ІПФ. Вони старалися відтягнути пролетарську масу від цієї пролетарської атеїстичної організації і поставити її під вплив буржуазного брюссельського союзу вільнодумців, як перехідній стадії до остаточного підкорення її релігії. Адлер висуває проти матеріялістів, як великих вільнодумців, Канта і Гердера. Це знов чергова фальсифікація, бо Кант приймав релігію; він написав навіть роботу про „релігію в межах чистого розуму“ і являється батьком так званої моральної теології, не говорячи вже про чисто фідеїстичні консеквенції його всієї філософської системи. А Гердер був протестантський піп. Трудно припустити, щоб цей протестантський суперінтендент був представником атеїзму XVIII сторіччя. Але насичена ідеалізмом логіка Адлера йде своїми шляхами.

Після такої підготовки, давши водночас апологетику релігії і санкцію-положення пролетаріату буржуазним дурманом релігії, Адлер підходить до основного твердження. Історичний матеріялізм, каже він, не має нічого спільного з матеріялізмом в філософському сенсі цього слова. Не виключена можливість, що вони об'єднуються в одній особі. Алеж це є чиста випадковість. Звичайно Маркса й Енгельса вважають матеріялістами в філософії. За Адлером це не відповідає дійсності. І тут починається його „аргументація“. Перший його „аргумент“ такий, що Маркс і Енгельс жили в добу, коли вже закінчився старий французький матеріялізм XVIII в., а матеріялізму XIX сторіччя ще не було. Отже, вони не могли бути матеріялістами, бо жили в період між двома матеріялізмами. Ще більше: Маркс і Енгельс виступали проти матеріялізму Бюхнера й Молешота і др. Які тоді вони матеріялісти? Адлер навмисне промовчує той факт, що вони виступали проти цього матеріялізму, як проти вульгарного й механістичного, виступали як діалектичні матеріялісти.

Далі він „аргументує“ таким чином: коли Маркс пише про французький матеріялізм XVIII ст., то він приймає два його джерела: одне — картезіанське, про яке Маркс каже, що воно увійшло в фізику, а друге — те, що йде від сенсуалізму Локка. Адлер вказує, що Маркс трактує як основну лінію впливу цю лінію, що йде від Локка до Кондільяка: вони же не були матеріялістами. Отже, коли Маркс каже про матеріялізм, він ніби не має на увазі матеріялізму в звичайному розумінні, а течію, яка придає виключного значення в творенні наших ідей зовнішньому оточенню, суть якого є для нас байдужа. Далі Адлер твердить, що Фюєрбах теж був безпосереднім вчителем Маркса, але не був матеріялістом, а позитивістом. Відси висновок: Маркс і Енгельс теж були позитивістами, реалістичними позитивістами, а у Енгельса ніби можна знайти навіть натяки на махізм. Маркс і Енгельс буцімто ніколи не називали себе матеріялістами. Матеріялізм в їхньому розумінні мав значення просто антиметафізичних їхніх тенденцій. Коли б Маркс і Енгельс — міркує Адлер далі — знали краще філософію Канта, то вони б ще глибше усвідомили собі своє філософське становище й не викликали б стільки непорозуміння користуванням словом матеріялізм.

Твердження Адлера, що Маркс і Енгельс не знали Канта і тому не могли знайти правдивого шляху, може викликати у нас тільки гомеричний сміх. Зате Адлер не тільки знає Канта, але й використовує кантіянство, як засіб ідеологічного полонення пролетаріату.

На цьому Адлер кінчає з матеріялізмом. Далі його мозолить діалектика. Він приймає її тільки під умовою, щоб вона не була матеріялістичною діалектикою. Ми повинні, на думку Адлера, відрізнити дві речі: діалектику суб'єктивну і діалектику об'єктивну. Суб'єктивну діалектику він пропонує називати просто діалектикою, а об'єктивну — антагоністикою.

Суб'єктивна діалектика — це є метода, що знімає протиріччя і створює з них єдність; об'єктивна діалектика — це антагонізм протилежно скерованих сил. Між ними немає жодного зв'язку; це різні діалектики, вони не мають жодної точки стику. Суб'єктивна діалектика відіграє ролі кантівських таблиць категорій, вона має трансцендентальний характер, а тому й об'єктивна діалектика є для нас тільки постулат, а не дійсність. Діалектична метода є, отже, одна із можливих метод, про об'єктивну значність якої ми нічого сказати не можемо, одна з метод, а аж ніяк одинока метода, що відбиває дійсний процес. Таким чином, Адлер зліквідував термін „матеріалістичне розуміння історії“ і пропонує свою назву: „емпірично-економічна наука про суспільство“.

Зібравши цю серію лжеаргументів, фальсифікацій, перекручень, наклепів, Адлер виступає тепер проти Леніна. Ці всі „аргументи“ підготовлювались ним для того, щоб виступити проти Леніна, проти Ленінового етапу в філософії, а тим самим проти марксизму. Адлер скеровує свої зусилля головним чином проти Ленінової теорії відбиття. Як є основні „аргументи“ Адлера проти цієї теорії, в якій Ленін геніяльно продовжує, конкретизує, поглиблює Маркса й Енгельса? Їх жалюгідність, бездушна школярська вимушеність, беззмістовість зараз же нам кидається в вічі. Як правдивий буржуазний філософ, для якого філософія має передусім значення містифікації, приховання неприємної для нього дійсності, як тальмудизований схоласт, Адлер починає від хитроплетиво формалістичних дистинкцій і пускає в хід блазенький брязкіт термінологічного „відтінювання“. З пустозвонним словом вирушає він в похід проти велетня пролетарської революції.

Він каже, що основні неадаптованості філософії Леніна в тому, що він недокладно розібрався в термінології; в тому, що він сплутав термінологію. При цьому винуватцем у цій плутанині є ще й Енгельс, який у своєму „Людвігові Фюєрбахові“ каже, що існують дві лінії філософії — матеріалізм та ідеалізм, лінії непримиренні, які вічно точать між собою боротьбу, між якими ніякого компромісу не може бути, — і є третя „лінія“ — еклєктична. Адлер каже, що таке твердження невірне. Протилежність до матеріалізму є не ідеалізм, а спіритуалізм. Це дві протилежні метафізичні системи. Друге питання, це питання гносеологічне. Тут ми повинні знову говорити про протилежність реалізму й ідеалізму. Порозкидавши, таким чином, терміни в „належні ящики“, Адлер каже, що спіритуалізм та ідеалізм нічого спільного між собою не мають. Можна визнавати існування зовнішнього світу і бути не матеріалістом, а спіритуалістом. Коли Ленін каже, що матеріалізм полягає в тому, що ми визнаємо об'єктивну зовнішню дійсність і що наші враження є відбитки об'єктивного зовнішнього процесу, то, каже Адлер, Ленін помиляється. Спіритуалісти однаково реалісти як і матеріалісти. Вся суть, мовляв, в тому, що Ленін не відрізняв поняття спіритуалізму, реалізму й ідеалізму, як колись бідолахи Маркс і Енгельс не могли вникнути в тайники кантіанства. Отже Адлер виголошує твердження, що ідеалізм і спіритуалізм відділені від себе прогалам. Та спекулювання Адлера на термінологічних дистинкціях, щоб приховати махрово ідеалістичну, фідєістичну суть справи, зазнає поразки. Кожний ідеалізм мусить бути спіритуалізмом, мусить приймати духа за онтологічну дійсність. Візьмімо основні типи ідеалізму: суб'єктивний, об'єктивний, абсолютний. Наприклад, ідеалізм Берклі, як приклад суб'єктивного ідеалізму. Коли стати на погляді Берклі, то неодмінно визнати спіритуалістичну дійсність у мені: це — окрема справа. Що такого типу ідеалізм мусить скотитися на позицію божевільного — соліпсизм: але соліпсизм є спіритуалізм, бо він мусить визнавати спіритуальність субстанції хоч би одного суб'єкта. До речі сказати, суб'єктивний ідеалізм завжди переходить в об'єктивний, як це було й у самого Берклі, і тоді він визнає реальність більшої кількості

спіритуальних істот, як це має місце в об'єктивному ідеалізмі типу Плятона. Що абсолютний ідеалізм Гегеля є спіритуалізм, не вимагає ніяких доводів. У всій цій плутанині Адлера нас цікавить тільки одне: яка мета цих дистинкцій. Вона ясна: словечком реалізм Адлер хоче спасти сплямований, розшматований прапор ідеалізму. І прийом в нього не оригінальний. До нього прибігав вже Мах, маскуючи „неутральним“ словом „елементи“ ослячі вуха берклеянського ідеалізму.

Далі Адлер висуває проти Леніна твєдження, що ось Ленін визнає за критерій матеріалізму існування об'єктивної реальності, а ми можемо визнавати об'єктивну реальність, і бути водночас й спіритуалістами. Це твєдження теж абсолютно невірне. Ленін каже про зовнішню реальність, що розгортається в часі й просторі і є причиною наших вражень. Коли стояти на спіритуалістичній точці зору, категорія простору втрачає всякий сенс і про зовнішню реальність мови бути не може. Позапросторовість і позачасовість дійсності є аксіома й вихідна точка зору й Канта й Берклі й Плятона й Гегеля. В спіритуалізмі, далі, не може мати місця відношення кавзальности, а може існувати тільки відношення чисто логічне. Макс Адлер підмінив дію логічним наслідком, що у нього, як ідеаліста, є самозрозуміле.

Другий „аргумент“ проти теорії відбитку. Адлер каже, що це невірне, що люди в житті відрізняють враження під зовнішніх предметів, які викликають ці враження. Адлер каже, що люди не відрізняють речей і сприймань цих речей, а відрізняють тільки себе як певний центр оточення і речі. Це є погляд Авенаріуса і Маха, це є так звана теорія принципіальної координації, що згідно з нею люди відрізняють тільки себе і речі, і ідея враження виникає пізніше, через так звану інтродекцію. Ідеалістичну, берклеянську її суть блискуче довів Ленін в своєму „Матеріалізмі і емпіріокритицизмі“.

І знов тут треба додати, що Авенаріус, подібно як пізніше Адлер, ідеалістичну теорію принципіальної координації хоче затушковувати словечком про наївний реалізм. Але термінологія нас не змилить і не перешкодить давати певним течіям певні характеристики, виходячи з непримиренної протилежності матеріалізму й ідеалізму. Невідрізнєння враження речі від самої речі є теж чистокровний махізм. Воно абсолютно невірне й протиречить усій суспільній практиці. „Від живого споглядання до абстрактного думання, і від нього до практики — такий діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності“ (Ленін). Адлер же не тільки заперечує очевидні істини, а одним розмахом викреслює критерій практики, дарма що в других місцях він, герой „лівої“ фрази, піднесено говорить про революційну практику взагалі, а рїогі відкидаючи думку про її реальне застосовання. Замість цього Адлер подає нам нестерпну, тальмудизовану, гелертерськи пусту жвачку і пропонує нам, всупереч тезам про Фоєрбаха, перейти на шляхи чисто схоластичного спору.

Дальший аргумент Адлера іще більш „дотепний“: Ленін, мовляв, каже, що наші враження є відзеркалення, а відзеркалення мусять бути відзеркаленнями чогось, якогось предмету. Таким родом буцім то Ленін в саму проблему вже задалегідь вкладає і відповідь на неї. Коли він каже, що щось відзеркалюється, то, ясно, має існувати те щось, що відзеркалюється. Треба довести поперед, що наша свідомість є дзеркало. Відповідати на цей дитячий аргумент, що з'являє собою звичайну гру слів — це повторювати абеткові істини.

Що ж пропонує Адлер на місце Ленінової теорії відбитку? Він відповідає: ми не можемо стояти ні на матеріалістичній позиції, ні на ідеалістичній. Свідомість є щось ні матеріальне, ні ідеальне. У свідомості ми можемо розрізнати дві частини: елементи, що є психічні, це є елементи форми, і елементи змісту, враження, що є матеріальні. Коли я дивлюсь на лампу — каже Адлер, — то весь процес відбувається у свідомості; ця

свідомість є позаматеріальна і позаспиритуальна. В ній треба розрізняти: відношення до мого „я“, і зміст того, що є лямпою і що є матеріальне. Помилка Леніна полягає, мовляв, в тому, що він ототожнює поняття „я“ з поняттям свідомості і ототожнює те, що пробуває поза „я“, з позасвідомістю.

Нічого, каже він, не може існувати поза свідомістю. Але не все, що є в свідомості мусить бути психічне. Психічний є тільки елемент „я“ в свідомості. Таким тільки способом, кінчає Адлер, можна вийти з цієї філософської плутанини. Свій погляд він характеризує ні як матеріялістичний, ні як ідеалістичний. Краплення карт тут аж занадто явне. Поперше, те, що він називає свідомістю позапсихічною й позаматеріальною, є нісенітниця, бо свідомість ні в якому разі не можна розуміти інакше як психічну, причому, як відомо, психічне пояснюється як властивість матерії на певному щаблі її організації. У цій своїй схемі він іде за Махом. Мах запровадив поняття так званих елементів світу; він твердив про них, що як матеріяльність їх, так і психічність залежать від точки зору. Коли лямпу розглядати незалежно від людини, вона є „матеріальна“, а коли розглядати її включаючи в систему людини, вона є „ідеальна“. Цю схему Маха відновляє Макс Адлер, зв'язуючи махістські тенденції з тенденціями кантіанства. Адлерова філософія — це є неокантіанство, що об'єднується з махізмом.

Які є партійно політичні основи цієї амальгами неокантіанства і махізму, цього прагнення неокантіянця Адлера до махізму? Відки тяга від зеленого чорта до жовтого? Кожна філософія — партійна: кожне пересунення центра уваги в буржуазній філософії виражає якийсь момент у партійній, політичній боротьбі. Чим тепер для соціал-фашизму цікавий махізм? Як відомо, махізм стоїть на точці зору „чистої“ описовості — махізм твердить, що ми не повинні пояснювати світ, а тільки описувати його. Махізм — це є течія голого факту, чистої реєстрації. І власне ця описовість, це відкидання теоретичних перспектив, узагальнення, найкраще відповідає соціал-фашистській політиці щоденного пристосованства до потреб буржуазії. Вся молода генерація соціал-фашистів прямо виставляє собі за заслугу своє визволення від будь-якої теорії „догми“, як вона згирдливо називає широку й глибоку теорію. Їй особливо мозолить очі марксівська теорія, предмет їхньої зненависти, теорія лєнінізму-марксизму нашої доби, що на шестині світу йде невпинно від тріумфів до тріумфів і, заволодівши умами всесвітніх пролетарських і трудящих мас, пише свій смертельний вирок буржуазії й її підголоскам — соціал-фашистам. Махістська описовість, емпіристичне плазунство, махістський махровий ідеалізм, прислонений пишними фразами про реалізм, фідеїстична партійність, зодягнена в мантию понадпартійности щодо матеріялізму й ідеалізму, ось що вдовольняє їх жаб'ячу перспективу, накреслену перспективою панів. Буржуазія вислала пігмея Адлера проти титанічної будови філософії лєнінізму. Ми повинні нещадно ламати всі соціал-фашистські, троцькістські теорії про фатальний, автоматичний крах капіталізму, про пасивний розклад буржуазії, теорії, які у нас поширював Демчук і які є неприхованою апологетикою капіталізму, покликком до тактики схрещених рук, то є до ідеологічного обеззброєння пролетаріату.

Адлер повів систематизовану атаку проти філософії лєнінізму; за нею підуть дальніші, і ми повинні трощити їх нещадно, стирати з обличчя землі, рубати голову цій шкідливий гідрі. Тим ми виконаємо наш обов'язок перед міжнароднім революційним пролетаріатом, перед братерськими комуністичними партіями. Здійснюючи настанови історичного листа тов. Сталіна, ми мусимо, завжди більшовицькі чуйні, пильно стежити за тим, чи у нашій продукції не проводиться контрабанда цього найновішого вироку. В своїй короткій замітці я вказав, що у мене самого є думки, що йдуть від Адлера. Безсумнівно, й у мене й у інших представників школи меншовикующего ідеалізму й механіцизму знайдеться немало адлерівського зілля, яке треба ґрунтовно виполювати.

ПРОТИ АПОЛОГЕТИКИ СОЦІЯЛ-ФАШИЗМУ ТА КОНТРА- БАНДИ КОНТР-РЕВОЛЮЦІЙНОГО ТРОЦЬКІЗМУ

Про книгу П. Демчука „Розклад сучасної буржуазної філософії“
1931, ДВОУ „Пролетар“

Історичне значення листа тов. Сталіна полягає в тому, що він викрив з цілковитою ясністю і нещадністю контрабанду контрреволюційного троцькізму в питаннях історії більшовізму, показав гнилий лібералізм, як чинник, що уможлилював таку контрабанду. Тов. Сталін зосереджує увагу цілої партії, цілого наукового фронту проти всяких виявів контрабанди ворожих марксизмові-ленінізові теорії та теорійок, проти всякого прояву гнилого лібералізму на першій-ліпшій ділянці теорії й практики.

Лист тов. Сталіна показує особливість нинішніх атак ворогів більшовізму проти марксизму-ленінізму. Ця особливість полягає в замаскованих спробах агентів контрреволюційного троцькізму зфалшувати історію більшовізму, зфалшувати науку й ролі Леніна у виховуванні партії та керуванні боротьбою російського й міжнароднього пролетаріату, в будівництві соціалізму в СРСР і цим виставити генеральну лінію партії, як невірну і керівництво партії за неспроможне.

Ми хочемо показати одну зухвалу спробу в цій специфічній формі рясного маскування марксо-ленінської фразеологією протягти в філософську літературу на Україні під виглядом марксо-ленінської філософії одверту пропаганду махрового ідеалізму, соціал-фашизму, ідей контрреволюційного троцькізму та націоналістичну теорію безбуржуазности української нації.

Таку вилазку зробив Демчук у своїй книжці „Розклад сучасної буржуазної філософії“, виданій року 1931, ДВОУ, „Пролетар“.

Як би не рядився Демчук в шати марксівської термінології, як би не замилював читачеві очі своїм удаваним картанням буржуазії, ознайомлення з його книжкою одразу й з головою викриває Демчука як одвертого апологета буржуазії, як захисника та співця її ролі та її клясового розуму.

Для кожного, хто знає марксизм-ленінізм, для кожного справжнього більшовика-ленінця ясно, що капіталістичний спосіб продукції, як історично прогресивніший проти феудалізму, а з ним і панування буржуазії, прийшли з лона феудалізму в наслідок революційного конфлікту між продукційними силами та продукційними відносинами. Прихід буржуазії до влади і панування супровадився насильством та експропріацією безпосередніх виробників, чинився методами первісного нагромадження, що його історія „вписана в літописах людства промінною мовою меча та вогню“ („Капітал“, т. I, стор. 574). Але махровий ідеаліст, апологет буржуазії Демчук має свою „науку“ про причини приходу й нинішнього панування буржуазії. Він пише: „замолоду буржуазія напружено працює над розвиненням мускулятури мислення. *Мозолями цього мислення вона*

„Досягла свого колосально:о добробуту й панування“ (кн. Демчука, стор. 136). Отже, не експропріацією мільйонів індивідуальних виробників, не експлуатацією багатьох поколінь робітництва, не на трупах та незчисленних злиднях колоніальних народів дійшла свого панування буржуазія, не внаслідок зниження заробітної плати робітників та збільшення робітного дня, не на безробітті мільйонів робітників тримається вона нині. Своє панування буржуазія завдячує всевладному розумові, „тяжкій праці“ мускулатури свого мислення.

Для Маркса, Енгельса, Леніна розум, мислення — це не що інше, як продукт високоорганізованої матерії, тобто мозку людини. Для Демчука мислення не що інше, як Гегелів „деміург (творець) дійсности“, як його абсолютний дух. Всупереч марксові - ленінізові Демчук виступає тут як апологет буржуазного раціоналізму.

„Ми бачили, яким чином філософи XVIII віку, що підготовляли революцію, апелювали до розуму, як до єдиного судді над усім сущим. Вони вимагали утворити розумну державу, розумне суспільство і вимагали безжального усунення всього, що стояло у протиріччі до вічного розуму. Ми бачили, також, що цей вічний розум виявився в дійсності всього лиш ідеалізованим розсудком третього стану, готового перетворитися на сучасну буржуазію“ (Енгельс, „Розвиток соціалізму від утопії до науки“). Енгельс відзначає далі, що це царство розуму зазнало краху, бо здійснене „розумне царство“ буржуазії було щонайзлішою іронією над ідеалами філософів XVIII сторіччя.

Отже, бачимо, що не захищати науку Маркса, Енгельса, Леніна від ревізіоністів усіх гатунків узявся Демчук, а заперечувати її в замаскованій формі. Це показує, що в основному філософському питанні про відношення між буттям та мисленням Демчук став на позиції ідеалізму.

В поданій оце Демчуковій „Філософії“ є ще твердження, що його розбив уже давно Маркс, а тепер знову намагається відживити Демчук. Демчук недвозначно проповідує тут „теорію“ розумної трудолюбної буржуазії, яка, противно до „ледарів“, була ошадна, працьовита й розумна і завдяки цьому нагромадила свої багатства (Демчуків „добробут“. — *Авт.*), а „ледарям“, які одно лиш гуляли, не лишилося врешті нічого, крім власної шкіри. Проти цієї легенди, що гуляла з незапам'ятних часів, Маркс рішуче висловлюється як проти „безглуздої“ дитячої байки і протиставить їй дійсну картину первісного нагромадження: „завоювання, поневолення, розбій — словом, насильство... Але в смиренній політекономії з давендавна панувала ідилія. Право й „праця“ були споконвіку єдиними засобами збагачення... В дійсності методи первісного нагромадження — це все, що хочете, тільки не ідилія“ („Капітал“, т. I, стор. 573).

Що наведена цитата про „мозолі“ є розкриттям Демчукового філософського сфедо і що вона не випадкова, можна показати великою кількістю матеріялів з його книжки.

Чистий гегельянець, послідовний меншовикуючий ідеаліст Демчук, противно марксові - ленінізові, вважає розум за організаційний принцип капіталізму й буржуазного світу. Ось його мудрування: „розум, що був колись організаційним принципом капіталізму й буржуазного світу став нині їх найлютішим ворогом.“) Отже, виходить, що розум організує капіталізм, що його зусиллям буржуазія почала панувати, що, таким чином, розум є рушієм розвитку капіталізму. Але цей розум, що з його ласки почала своє існування буржуазія, нині зжадав її загибелі. Демчук пише: „уся ненависть буржуазної філософії скеровується якраз проти ratio, через те, що розум в дійсності звернувся проти буржуазії, як пережитої форми буржуазного розвинення... Зараз цей самий логос з незламною закономірністю... заперечує капіталістичну форму людського суспільства. На арену діяння як формувальний, визначальний, творчий чинник виходить революційний пролетаріят“ (стор. 224).

Отже, розум раптом не злюбив свого колишнього улюбленця — буржуазію, зажадав її загибелі, а сам, як вільний мандрівник, обрав новий об'єкт свого творення і проявлення — пролетаріят. Так виник пролетаріят, озброєний надійною зброєю — вічним розумом. І це не жарт! Далі Демчук намагається якнайвиразніше довести, що закони розуму керують світом, що навіть в основі технічного розвитку лежить розум. „Ні,— каже він,— інтелект, раціоналізм, логос, як базу технічного розвитку, вона (буржуазія) хоче розвинути до найскрайніших потенцій“ (стор. 154). Як бачимо з позамаскованих марксівською фразою настанов Демчука в очевидь виставляються довгі ослячі вуха махрового ідеалізму та своерідного захисту буржуазії.

Просто знуцанням з марксизму-ленінізму є інтерпретації останнього від Демчука.

Кожен більшовик розуміє марксизм-ленінізм як бойовий світогляд революційного пролетаріату, як теорію й програму робітничого руху, як науку про шляхи й засоби революційної боротьби пролетаріату, шляхи й засоби завоювання диктатури пролетаріату та переможного будівництва соціалізму. Кожен більшовик за аксіому вважає, що марксизм-ленінізм є досвід робітничого руху всіх країв, взятий в його загальному вигляді“ (Сталін — „Питання ленінізму“).

Але Демчук, як це й личить завзятому меншовикуючому ідеалістові, вважає марксизм-ленінізм за якусь надприродну силу, що для неї революційний пролетаріят і його диктатура є тільки формою проявлення та пасивним знаряддям. Ось що він твердить про філософію марксизму-ленінізму — діалектичний матеріалізм: „Діалектичний матеріалізм — не курс політекономії чи просто політики, як розуміли це й хочуть розуміти далі буржуазні вчені; ні, це цілий світогляд революційної пролетарської класи, це монолітна ідеологія, що повинна перевести класове суспільство на рейки безкласового за допомогою диктатури пролетаріату“ (стор. 282).

Отжеж, зовсім очевидно, що гегельянець Демчук ототожнив ідеологію з „абсолютним духом“ Гегеля і через те вона набрала у нього такої „всевладности“, що сама запровадить безкласове суспільство, користуючися тільки з „допомоги“ диктатури пролетаріату. Пролетаріят, що здійснює свою диктатуру, виставляється тут як фатально упідлеглений своїй ідеології, як її пасивне знаряддя. З цього визначення далі цілком очевидно є, що Демчук розуміє діалектичний матеріалізм тільки як матеріалізм історичний, при чому останній доводить революцію тільки не до створення безкласового суспільства, а далі, очевидно, буде його кінець. Це визначення підкреслює, що діалектичний матеріалізм трактує тільки про суспільство і лише поза увагою природу та мислення. Що це не випадково, бачимо з Демчукового визначення, даного ще року 1928 у статті до збірника „Войовничий матеріалізм“. „Діалектичний матеріалізм є філософія переможного пролетаріату, диктатури пролетаріату“ — курсивом пише тут Демчук, вважаючи це визначення за особливо вірне (стор. 62). Отжеж, поперше, предмет діалектичного матеріалізму становлять лише суспільні проблеми, а подруге, і це особливо характеристична річ, діямат є філософією тільки не тієї пролетарської класи, що вже здійснює свою диктатуру, і не є заразом філософією тих пролетарських загонів, що тільки б'ються за завоювання диктатури. Пролетарі інших країн, крім СРСР, за Демчуком, не досорли ще до розуміння діалектичного матеріалізму і практичного застосування його у своїй боротьбі. Такого зухвалого перекручення суті філософії марксизму-ленінізму діждешся тільки від одвертого ворога марксизму-ленінізму. Та зухвалість Демчукова в його намаганнях протаскувати стовідсотковий меншовикуючий ідеалізм, соціал-фашизм та контрреволюційний троцькізм, сягає ще далі. Досить продемонструвати це його мудруваннями щодо відношення марксизму-ленінізму й диктатури пролетаріату: „Так „радянський,

ленінський марксизм,— пише Демчук.— є своєрідний, бо тільки в СРСР він є *marxismus militans*, війовничий марксизм, у повному розумінні цього слова, бо в основі його лежить „завоювання“ всього міжнароднього пролетаріату і втягування його в свою сферу діяння. . .“ („Розклад сучасної бурж. філос.“, стор. 301). „Аджеж зрозуміло,— уточнює свої думки Демчук,— що тільки в країні диктатури пролетаріату марксизм може розвиватися в найтонших і разом найчистіших, пайнтенсивніших формах“ („Розклад сучасної бурж. філос.“, стор. 282). Відзначмо насамперед, що в СРСР марксизм-ленінізм справді має якнайсприятливіші умови для розвитку, відзначмо, що в СРСР він справді є війовничий марксизм-ленінізм і війовничий характер його проявляється насамперед в успішному будівництві соціалізму, опертому на неухильне запровадження нерозривної єдності марксо-ленінської теорії та соціалістичної практики, проявляється в збудуванні фундаменту соціалістичної економіки, в переможному наступі на капіталістичні елементи та успішному вивершенні першої соціалістичної п'ятирічки, що власне якнайбільше втягає до сфери діяння марксизму-ленінізму якнайширші кола міжнароднього пролетаріату та пригноблені маси трудящих, які чимраз більше увільняються з соціал-фашистського полону та стають під прапори Комінтерну. Але разом констатуємо, що за Демчуком не існує марксизм-ленінізм та його філософія — діалектичний матеріалізм — там, де немає диктатури пролетаріату, тобто в країнах капіталізму, що братні компартії „чистим“ марксизмом-ленінізмом не озброєні. Тоді виходить, що не можна знайти іншої підстави для існування Комінтерну, як завоювання (без лапск; те, що Демчук ховається за лапками, йому не допоможе! — *Авт.*) міжнароднього пролетаріату марксизмом з СРСР, що братні компартії озброюються марксизмом-ленінізмом, контрабандно ввозячи його з СРСР. Але це є узасаднення консервативно твердолобих та соціал-фашистських наклепів на Комінтерн як експозитуру СРСР, узасаднення теорії червоного імперіалізму, узасаднення теорії соціал-фашистів та контрреволюційних троцькістів про марксизм-ленінізм, як чисто російське, а не міжнароднє явище.

За Демчуком виходить, що марксизм-ленінізм не може розвиватися в країнах капіталу, тобто там де немає диктатури пролетаріату і де тільки не йдеться жорстока клясова боротьба за її встановлення. Отже, виходить, що тільки в „затишних храмах науки“, кабінетах, повних грубими фоліянтами, в якнайчистіших формах може розвиватися марксизм-ленінізм і що в СРСР саме так і розвивається марксизм-ленінізм, що, значить, тут є неможливі ухили від марксо-ленінської філософії і непотрібна уперта боротьба на два фронти за чистоту марксизму-ленінізму, що його намагаються ревізувати маханісти та меншовикуючі ідеалісти. Але таке „кабінетне“ тлумачення історії марксизму-ленінізму докорінно різнити із дійсністю і заперечує суть марксизму-ленінізму, що його в класичних формах створили Маркс, Енгельс, Ленін за часів, коли ще не було диктатури пролетаріату, в умовах жорстокої клясової боротьби і напруженої революційної праці, яка зумовлювала послідовне з'єднання теорії та практики, а в СРСР він інтенсивно розвивається не в кабінетах буржуазних ідеалістів, а в непримиренній клясовій боротьбі з усіма ворогами соцбудівництва в теорії як і на практиці. „Марксизм,— каже Ленін у книзі „Дитяча хвороба лівизни в комунізмі“,— як єдино вірну революційну теорію, Росія на правду вистраждала піввіковою історією нечуваних мук та жертв, невиданого революційного героїзму, неймовірної енергії та самовідданості шукав, навчання, спроб на практиці, розчарувань, перевірки досвіду Європи“ (Ленін, т. XVII, стор. 119).

Демчукові визначення марксизму-ленінізму та діалектичного матеріалізму, крім усього іншого, становлять природний наслідок суто деборінського, послідовно доведеного до кінця відірвання теорії від практики, є вияв меншовицького ідеалістичного розуміння марксизму. Фальсифіка-

торство Демчука не знає меж. Він каже: „Не буде парадоксом, коли ми скажемо, що диктатура пролетаріату — це форма проявлення диктатури марксизму - лєнінізму.

Це не парадокс, а тільки виявлення суті, бо дійсно марксизм - лєнінізм є ідеологічне знаряддя диктатури пролетаріату. Одне без другого не існує („Розклад сучасної бурж. філософії“, стор. 275). Що диктатура пролетаріату не мислима без марксизму - лєнінізму, це є аксіома більшовізму. Щождо проблематичности існування марксизму - лєнінізму перед диктатурою пролетаріату і після неї, то це твердження Демчукове явно є взятє з арсеналу соціал - фашизму. Троцькісти з їхніми теоріями „перезброєння“ більшовізму радо вітатитуть Демчукову тезу про те, що „чистий“ марксизм - лєнінізм появился в СРСР тільки з появою диктатури пролетаріату, тобто за допомогою Троцького в 1917 р.

Звідки вироста ця система наскрізь ідеалістичних поглядів на диктатуру пролетаріату, як „форму проявлення диктатури марксизму - лєнінізму“, себто проявлення ідеології?

Що вона є взята з арсеналу наших ворогів, насамперед соціал - фашизму, стане ясно, коли ми зачитуємо таке: „Наука про сучасний соціалізм, навпаки, є не що інше, як тільки в мисленні розвинена система соціальних домагань“. Думка ця цілком збігається з Демчуковими мудруваннями й фалшуваннями; автор цієї думки — соціал - фашист М. Адлер (див. його „Magh als Denker“, стор. 83). Отже, Демчук міцно влучив у багно соціал - фашизму! та туди йому тільки й дорога, разом з усіма і всілякими фалшівниками марксизму - лєнінізму, контрабандистами контрреволюційного троцькізму.

Рестаувати, і то без будь - яких змін, філософію абсолютного ідеаліста Гегеля поставив собі завданням Демчук, бо не даром же він чекає, разом з неогегельянцями - фашистами, рененансу Гегеля. „Справжній рененанс великого мислителя Гегеля серед найширших трудящих мас всього світу ще перед нами; проте, популярність його вкоріюватиметься у свідомість суспільства не через буржуазію, а тільки через революційний пролетаріат“ („Розклад сучасної бурж. філос.“, стор. 268). Бачимо, отже, що досі пролетаріат ще не спромігся зрозуміти й пересилити своєю наукою абсолютного ідеаліста Гегеля! Дарма, значить, пішла праця Маркса, Енгельса й Леніна над матеріалістичним переробленням Гегеля. Звідси стає цілком зрозумілим, чому Демчук цілий зміст Ленінового етапу в філософії добачає тільки в тому, що Ленінів конспект „Науки логіки Гегеля“ підносить значення Гегелевої діалектики.

Визнавши, що рененанс Гегеля ще тільки заноситься в майбутньому, Демчук не може не радіти з появи неогегельянства, хоч би його носієм був фашизм. Адже не про що інше не промовляє така перлина, присвячена римському „папі“ від фашистської філософії Джентіле: „Суперечність діалектичного розвитку з невблаганною залізною закономірністю веде до виявлення нової антитези, до історичного виявлення самоосвідомлення революційного пролетаріату... Так промовляють закони діалектичного розвитку... Джентіле volens polens „відкриває“ (лапки й тут не врятують Демчука. Авт.) ворота революційному пролетаріатові. Така бо є внутрішня діалектика розвою“ (стор. 233). Пролетарі гноблені фашизмом в усіх країнах, де цей останній буває! пролетарі Польщі, катовані й розстрілювані фашистським катом Пілсудським! пролетарі Італії, Німеччини, Румунії та інших країн, мордовані й розстрілювані чорноблужниками! сидить спокійно і не ставте опору фашизмові! Бо йде рененанс Гегеля, іде озброєний фашистською зброєю. Сам фашизм руками свого філософського папи Джентіле відкриє вам ворота в соціалізм і ви вступите в нього через рененанс „великого мислителя Гегеля“!

Та Демчук і тут не оригінальний, він тільки повторює те, що кажуть натажки соціал-фашизму¹.

Ось знахабніла філософія апологета соціал-фашизму — Демчука, що здирає з нього останні рештки марксівського замаскування!

Книжка Демчукова наскрізь перейнята соціал-фашистською і тронькістською теорією автоматичного краху капіталізму, теорією розмагнетчування та роззброєння пролетаріату перед лицем скажених атак буржуазії в її шуканнях капіталістичного виходу з кризи, теорією історичного фаталізму. За Демчуком, капіталізм хитається в своїх основах, капіталізм і буржуазна філософія — це корабель, що ось-ось потопає, а буржуазія не тільки що не борониться, не наступає на пролетаріат (де вже там! — *Авт.*) а просто таки в паніці повертає врозтіч. Філософія її прогресивно деградує, вона оформлює „тільки мертве“, на її місці „лишається тільки голий, обдертий і обезкровлений труп“, культура розкладається. Словом, проти буржуазії все, включаючи розум, який теж відвернувся від буржуазії. Серед буржуазії панує песимізм та філософія непротивленства. Зухвалий фальсифікатор Демчук навіть ім'ям Леніна прикрився, щоб довести останнє; він спробував застосувати Ленінові слова про непротивленство, сказані в зовсім іншому історичному аспекті, до сучасної буржуазії. Сучасна буржуазія, вбачаючи крах старого і не менш добре добачаючи нове, а в ньому й свою загибель, не те що „непротивленствує“, а навпаки, озброює фашистські та соціал-фашистські лави для знищення революційного пролетаріату і його ударної бригади — СРСР. З цим в'яжеться не політика непротивленства, а чітка філософія войовничого фашизму й соціал-фашизму. Але для Демчука всі засоби фальсифікації зручні.

Отже, за Демчуком: „розклад капіталізму та капіталістичної культури йде нестримним, дедалі прискішеним темпом. Криза, яку переживає зраз капіталістичний світ, це криза загибелі, а не росту. Капіталістичний світ валиться у своїх основах. Дегенерація внутрішнього змісту прогресує з кожним днем все більше. Йде цілковитий розвал культури; але це, звичайно, аж ніяк не значить, що капіталізм здається, падає на коліна. *Навпаки, якраз сильне озброювання капіталізму, його воєнізація та фашизація, це власне й є його розклад.* Хто не розуміє цього діалектичного факту, тому важко зрозуміти сучасний стан капіталістичного світу“ (стор. 9—10).

Така є „діалектика“ апологета соціал-фашизму Демчука. Він замазує войовничий, активний бік фашизму й виставляє його тільки як ознаку розкладу капіталізму.

„Ошибка правых в оценке фашизма заключается в том, что они видят в фашизме только обычное наступление капитала, только усиление фашистской реакции. А усиление фашистской реакции они принимают за усиление позиций капитала“.

І далі: „Другого рода теоретически мыслимая ошибка — „левая“ — эта позиция сводилась бы к тому, что в фашизме видела бы только продукт разложения капитализма. Такого рода постановка вопроса о фашизме вела бы к пассивности в деле борьбы с фашизмом. И такого подхода у коммунистов, конечно, нет и быть не может“. (Мануильский — „Задачи секции Коминтерна“, „Большевик“ № 8 за 1931 год). Звідси ясно, що троцькістський контрабандист Демчук разом з соціал-фашистами умовляє революційний пролетаріат, що фашизація, воєнізація та озброєння капіталізму є тільки його розклад, що зовсім не слід братися до зброї і під проводом Комінтерну протиставити капіталістичній буржуазії свій єдиний

¹ Ось, що твердить про це Отто Бауер: „Світова історія зловтішно пожартувала тим, що саме цю людину (Муссоліні — *Авт.*) уосіблення, главу, провідцю світового антимарксизму, обрала для рішучих кроків на тім шляху, що має привести до мети, указаної нам Марксом“ (Промова на соц.-дем. з'їзді в Австрії, „Arbeiter Zeitung“ 15—16 листопа 1931 р).

фронт, бо „діалектика внутрішнього розвитку“ сама собою відчиняє двері в соціалізм.

Так викладає діалектику сучасного капіталізму апологет соціал-фашизму Демчук, всупереч дійсності та прямим вказівкам Комінтерну, що каже: „небезпечно було б добачати в фашизмі продукт розкладу капіталізму. На ділі це значило б приховувати люту атаку проти робітничої кляси фашизму, який загострює всі методи придушення та уярмлення трудящих, властиві капіталістичному ладові, нероздільні від усїєї диктатури буржуазії“.

Демчук виключає будь-які виходи для буржуазії. А тов. Скрипник, „не в бровь, а в глаз“ Демчукові, казав на Харківському партактиві про підсумки останнього пленуму ВККІ таке: „І треба підкреслити немарксівський характер помилок, внутрішню фалш усяких документів про механістичний шлях розвитку соціалістичної революції. Невірно, буцім то у капіталізму немає ніяких виходів. Це невірно. Капіталізм шукає виходу, і цей вихід шукає в фашизмі, у новій імперіялістичній війні, інтервенції проти СРСР. І завдання Комінтерну, завдання компартій є боротьба проти всіх нових шляхів капіталізму, проти того, щоб капіталістичний вихід із сучасної кризи переміг, боротися проти фашизму й соціал-фашизму, проти нових імперіялістичних воєн та інтервенції проти СРСР. Цій боротьбі компартії повинні віддати всю увагу“.

Отже, після цього ясно, замовлення якої кляси виконав Демчук своєю книжкою, ясно, що він діяв як соціал-фашистський льокай буржуазії.

Перед пролетаріатом кожної капіталістичної країни, особливо в сучасних умовах, коли він готує переможний наступ на твердині капіталу, коли він веде смертельну боротьбу проти об'єданого фронту буржуазії, фашизму та соціал-фашизму, цих надійних підпор імперіялістичної буржуазії, стоїть невідкладне завдання завоювати собі спільників, кріпкі резерви пролетарської революції. Ці резерви, цілком природно, дають йому маси придушеного капіталом селянства, дрібної буржуазії міст, інтелігенції тощо, які перед лицем кризи капіталізму намагаються самовизначитись між двома ворожими таборами. Поборюючи в собі безліч забобонів та передсудів, ці маси йдуть під кермо компартій. Перед компартіями стоїть завдання, переборюючи всі забобони, нерішучість і хисткість цих верств, терпеливо перетягати їх на бік пролетаріату, обернути їх на певні резерви пролетарської революції, і вони це успішно роблять в галузі політики, як і в галузі філософії. Але для Демчука це ніщо. Кажучи про німецьку дрібну буржуазію (Mittelstand), він насамперед зараховує її до штату суцільної реакції, а подруге, зовсім усуває її з дійсності, заявляючи таке: „Цілковите усунення т. зв. Mittelstand'у, гостра клясова поляризація суспільства — це конечні соціально-політичні атрибути монополізації капіталістичного господарства“ (ст. 6)

Всупереч марксизмові-ленінізмові, троцькістський контрабандист Демчук заявляє, що „міщанин“, тобто дрібна буржуазія, „боротися проти капіталізму не почне“, „на барикади не стане“ (ст. 62—63). А тов. Сталін, характеризуючи відміни пролетарської революції від буржуазної, каже про можливість і конечну потрібність для пролетаріату союзу з трудящими та експлуатованими масами. „Буржуазна революція не може збити довкола буржуазії на скількибудь довший період мільйони трудящих та експлуатованих мас саме тому, що вони є трудящі та експлуатовані: тимчасом пролетарська революція може й повинна зв'язати їх з пролетаріатом в довгочасний союз саме як трудящих та експлуатованих, коли вона хоче виконати своє основне завдання — зміцнення влади пролетаріату та побудови нової соціалістичної економіки“ („Питання лєнінізму“, стор. 16). Та характеристика трудящих та експлуатованих мас дрібної буржуазії, що її дав Демчук, цілком розбігається з марксизмом-ленінізмом і по суті ревізує його в цьому кардинальному питанні.

З наведеного ясно, що вірний соціал-фашистській теорії автоматичної загибелі капіталізму Демчук і по лінії резервів пролетарської революції провадить роззброювальні настанови. Дволикий Янус-Демчук виступає тут перед нами як зле замаскований контрабандист контр-революційного троцькізму в проблемі резервів пролетарської революції.

Далі троцькістський наклепник на Леніна й більшовиків Демчук твердить, що Ленін лише після Плеханова почав боротьбу проти ревізійонізму в II-му Інтернаціоналі, ще й почав, як виходить, тільки перед війною, а ще вірніше—перед Жовтневою революцією, тобто коли, за Демчуком, ревізійонізм виявився у виразній формі. Цей троцькістський наклеп треба затаврувати як зухвале фалшування історії більшовізму, як спробу обґрунтувати троцькістську тезу про „недооцінку“ від Леніна небезпеки центризму в II-му Інтернаціоналі і як спробу звести постановня ревізійонізму тільки до передвоєнного, а то навіть до переджовтневого часу. Лист тов. Сталіна розгромив ці шкідливі троцькістські спроби. Демчукові має бути ясно, що оцінка, дана від т. Сталіна Слуцькому, цілком стосується й до нього.

Надто старанно намагається Демчук обілити свідомих лікарів, кривавих собак капіталізму—соціал-фашистів. Він, насамперед, приписує їм і для нинішнього часу сантиментальну роллю тих, що бажають капіталізові вrostи в соціалізм. „Основний стрижень теорії сучасної соціал-демократії як в періоді соц.-фашизму, так і соц.-реформізму є питання про вrostання капіталізму в соціалізм. Це—стовп стовпів премудрости сучасної соц.-демократії“. Та й не може думати інакше Демчук, бо він не вважає сучасну соц.-демократію за суто буржуазну партію, за головну соціальну підпору диктатури буржуазії. Він навіть вважає, що сучасна соц.-демократія не має своєї суто буржуазної філософії, яка віддано стоїть на службі лікування капіталізму методами кривавих собак—Цергібелів, Зеверінгів, Мекдоналдів та ін., що запобігливо і старанно випереджують своїх панів у розстрілах та грабуванні робітників і колоніальних народів. Про це недвозначно говорить такий його вислів:

„З одного боку, сучасна соц.-демократія, яка завжди живиться філософією свого соціально-політичного замовника, себто буржуазії, не має своєї філософії, але, з другого боку, вона, сприйнявши зміст буржуазної філософії, підтягає його під марксістську термінологію і робить з цієї філософії бойове знаряддя своєї пропаганди, робить її своєю філософією. В такому розумінні (!) вона, можна сказати (можна сказати?—*Авт.*), має свою філософію“ (стор. 304). З кривавих собак капіталізму, що давно здали в архів усякі мрії про соціалізм, свідомим завданням собі поставили рятування капіталізму, Демчук робить якусь безвільну розхристану масу, що навіть не має своєї суто буржуазної філософії. Певне Бернштайни, Форлендери, Кавтські, М. Адлери та ін. не є філософи-лікарі капіталізму?

У своїй розгонистій книжці Демчук не обійшов увагою і сучасну українську білоемігрантську філософію. Але тут уже не так маскується цей „герой від мімікрії; він тут відразу виявляє себе, як захисник безбуржуазности української філософії“... По суті все філософування білоемігрантщини так саме лишається без ніякого суспільного впливу, як і всі інші інтриги та махінації українських білоемігрантів. Це гарчання та скигління безсилим, засудженим на смерть, але злісних сотворіннів, та й годі“ (стор. 40). За Демчуком, буржуазна українська філософія не має суспільного впливу. Значить, вона, як і українська буржуазія, не виконує замовлення імперіялістів та інтервентів, що на службу до них вона перейшла вже давно. Крім того, Демчук вважає очевидно, що на Зах. Україні немає буржуазії; в противному разі він не писав би про відсутність на білоемігрантську філософію соціального впливу. Демчук просто викинув українську буржуазію з Зах. України, і це потрібне було йому

для того, щоб на ділянці філософії узасаднити творію безбуржуазности української нації, розтроснену вже на інших ділянках теорії. Не диво тому, що Демчук змальовує українських білоемігрантських філософів як беззубі сотворіння, що їх скавуління нічого не значить. Буржуазно-клясове хижацьке обличчя української білої філософії Демчук приховав за мудруваннями про її самодурство, мізкову атрофію тощо.

Щодо української філософії, то Демчук аж ніяк недобачає жодних клясових різниць, а тільки різниці розуму. Тому він так лагідно „спорить“, а власне умовляє українського буржуазного філософа Чижевського разом із ним працювати над проблемами сучасної української філософії. Ось зразок, того, яку „боротьбу“ веде quasi-марксист Демчук із Чижевським: „Мимоволі так і насувається тут бажання, щоб автор сам, власне сам перевірив, продумав той гіпотетично дис'юнктивний висновок, який він дає своїм студентам. Коли б він був розумний, він би бачив свою помилку; коли б він був щирий, він би признався до неї. Але він не бачить своєї помилки і не признається до неї (з сумом констатує Демчук! — *Авт.*)... Чекаємо продовження від самого автора, бо далі теоретичний спір з ним не може мати ніякої рації“ (стор. 416). Демчук жаліє українських буржуазних філософів і виставляє їх у жалюгідному світлі. „Ми не беремося їх переконувати — це даремна річ, оскільки в них діє тільки логіка упертого осла з „Мікадо“ (стор. 430).

Та не пощастить Демчукові приховати справжнє обличчя тих, що вміли запродавати у варшавських та паризьких салонах українські трудові маси, а на терені Радянської України та на терені Зах. України ще й нині залишили по собі не пам'ятники беззубих сотворінь та ослів, а незчисленні жертви серед робітників та селян — гідний слід найлютіших хижаків! Демчукові не пощастить своїм базіканням заслонити один з незабутніх їхніх пам'ятників — люті єврейські погроми!

По суті нічого не сказавши про те, як він розуміє історію української марксо-ленінської філософії, Демчук після лагідного „спору“ з Чижевським мусів прийняти цілком і повнотою схему буржуазної української філософії.

Взявшись умовляти Чижевських, Демчук свідомо зігнував ту аксіому марксизму-ленінізму, що в кожній нації є дві національні культури і що праця на ниві тієї чи іншої культури зумовляються не розумовими різницями, а різницями клясовими.

Отже, ми повинні сконстатувати, що Демчук у своїй книжці виступив як співець клясового миру та гармонії в українській нації, всезагального співробітництва, в тому числі й на ниві філософії, — словом, діяв, точно дотримуючись слів галицького гімну суспільного миру: „Мир вам, браття, всім приносим“.

І нарешті: Демчук у своїх останніх виступах намагається удати, що він по-більшовицькому скритикував свої помилки. Але цю легенду треба рішуче викрити. Демчук не тільки не веде боротьби з власними помилками, а навіть продовжує замазувати своє відступництво від марксизму-ленінізму. Він двічі чи навіть тричі давав бюлетень-перелік деяких своїх помилок, зводячи їх тільки до меншовикуючого ідеалізму і змазуючи головніші, які далеко виростили за рамці меншовикуючого ідеалізму. Жодного слова він не сказав про апологетику соціал-фашизму, про контрабанду контрреволюційного троцькізму, про пропаганду націонал-демократизму. Кожному очевидно, що оцінка Демчука як тільки меншовикуючого ідеаліста далеко недостатня. Демчука треба затаврувати, як контрабандиста контрреволюційного троцькізму, соціал-фашизму та націонал-демократизму, що філософськи спирається на чистісіньке гегельянство та махровий ідеалізм, тобто на цілковитий відхід Демчука від марксизму-ленінізму.

„ДИАЛЕКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛИЗМ“

4 Учебное пособие для совпартшкол и комвузов. Составлено бригадой: Айзенберг А., Егорова К., Жив М., Садиков К., Тьяманский Г., Янковский Р. Под общей редакцией А. Айзенберга, Г. Тьяманского, Н. Широкова.

(1931 г. Ленинград, Огиз — „Прибой“) Тираж 70.000. 21 л.

Великий історичний період завершення першої п'ятирічки, що його ми нині переживаємо, перехід у наступному році до другої п'ятирічки, що її основним завданням є повна ліквідація клас у країні Рад — зв'язаний перш за все із створенням нової технічної бази, яке відбувається в умовах переможної класової боротьби соціалізму з капіталізмом. В цій боротьбі, в цій побудові соціалістичного суспільства питання культурної революції, питання марксистсько-ленінського виховання набуває кардинального значення. Завдання озброєння марксистсько-ленінською теорією тут величезні: річ іде про охоплення цією теорією мільйонів трудящих, річ іде про те, щоб мільйони трудящих, які на своєму власному досвіді переконались вірності керівництва партії та її ЦК, ще більше й глибше усвідомили цей досвід, ще більше загартували б себе в боротьбі з ворожою буржуазною ідеологією, з контрреволюційним троцькізмом та його контрабандою, із всілякими ухилами від генеральної лінії партії — з правим ухилом, як головною небезпекою на даному етапі, з різними „лівими“ заскоками й примиренством до них, з усіляким гнилим лібералізмом до цих ухилів. Ці всі завдання нерозривно пов'язані із завданням виховати соціалістичну дисципліну, перетворити її в звичку, подолати пережитки капіталізму в економіці і свідомості людей.

Твори Маркса - Енгельса - Леніна - Сталіна і наші партійні документи (тези, резолюції, стенограми з'їздів і пленумів партії, Комінтерну, постанови ЦК) мають стати для нас основним матеріалом пропаганди марксистсько-ленінської теорії. Величезного значення набирає побудована на цьому матеріалі підручна література. Отже, створення нового, витриманого, дійсно марксистсько-ленінського підручника з діалектичного матеріалізму має стати одним з найважливіших завдань в реалізації повороту на філософському фронті.

Давніші наші підручники з діалектичного та історичного матеріалізму аж ніяк не відповідають цим завданням: вони перейняті меншовикуючим ідеалізмом (Розумовський, наприклад), або механістичним матеріалізмом (Бухарін, Сараб'янов); не кажучи вже про те, що в них не було розгорнено боротьби з ухилами від генеральної лінії партії і загострення партійної критики, а натомість було загальне, часто-густо пусте методологізування, постава абстрактних світоглядницьких проблем, загальність і нечіткість формулювань, відрив від практики класової боротьби і соціалістичного будівництва. Виходячи з указівок ЦК ВКП(б) і т. Сталіна про стан на філософському фронті, що знайшли свій вираз у постанові ЦК

ВКП(б) про журнал „Под знаменем марксизма“, тепер треба будувати підручник, перейнятий актуальними проблемами класової боротьби і соціалістичного будівництва; єдиним шляхом створення такого підручника є шлях колективної роботи філософів. Першим наслідком такої роботи є підручник „Діалектический материализм“, що його склав колектив співробітників Ленінградського відділу Комуністичної академії. Це є перша спроба, перший крок, що заслуговує на нашу пильну увагу.

Своїм змістом книжка становить безперечне досягнення. Пов'язання розглядуваних проблем з актуальними питаннями класової боротьби і соціалістичного будівництва, заострення уваги на партійності філософії, розгорнена боротьба на два фронти характеризує, в основному, спрямованість книжки. Але поруч цього треба з усією рішучістю підкреслити і засудити безліч серйозних, недозволенних політичних помилок, що межують з контрреволюційним троцькізмом, з правим ухилом і його методологією — механістичним матеріалізмом, а то й просто троцькістських та правоопортуністичних формулювань і меншовикуючо-ідеалістичних тверджень; є проблеми, що їх розв'язано невірно, або плутано, нечітко. Щоб довести цю сумарну характеристику, яку ми тут дали підручникові, ми проаналізуємо книжку по окремих розділах; але спочатку згрупуємо основні помилки, що на них ми тут указали (докладніше ми розглянемо їх по відповідних розділах і, якщо помилка повторюється в кількох місцях, то розбиратимемо її в тому місці, де вона найяскравіше виявляється).

Основні помилки такі:

I. В багатьох місцях, замість говорити про боротьбу між соціалізмом і капіталізмом, як основну для закономірності переходової доби, поруч цього протиріччя ставиться, без жодних зауважень, протиріччя між пролетаріатом і селянством, або просто говориться про протиріччя між соціалізмом і дрібнотоваровим селянським господарством, що породжує капіталізм. Така постава питання є троцькізм, а висловлена в завуальованій формі це — троцькістська контрабанда. Крім того, не дано повної партійної кваліфікації троцькізму, як контрреволюційного, і не підкреслено спорідненості його волюнтаризму (як однієї з сторін методології троцькізму) з сучасним фашистським актуалізмом, що змикається, таким чином, з цим останнім в єдиний реакційно-філософський фронт (чит. ст. 235 — 236, 238 — 46).

II. Говориться про *приспосовання* старого до нового, замість говорити про рішучу революційну боротьбу нового проти старого (ст. 232), дано формулювання, які ведуть до правоопортуністичної теорії самопливу, одночасно затушковуючи справжню суть контрреволюційного троцькізму (ст. 261); здибуємо вульгарно-емпіричне розуміння окремих категорій (напр., якості, на ст. 27), механістичне трактування окремих історично-філософських питань (ст. 46).

III. Рецидиви (і „нальоти“) меншовикуючого ідеалізму маємо: у розв'язанні проблеми історичного і логічного; в недостатній характеристиці меншовикуючого ідеалізму, в нечіткій характеристиці ленінського етапу в філософії, в оцінці фюрбахянства Маркса, в замовчуванні войовничого атеїзму французьких матеріалістів, з'ясуванні руху, як такого, що відбувається *силою* руху протиріч; про Плеханова говориться часто в дусі „окремих помилок“ (12, 108) його філософії і як про того, що написав „лучшее, что есть в марксизме“ — замість додати, що річ у Леніна йде тільки про філософію і замість одночасно пов'язати це твердження з усіма іншими твердженнями Леніна (ст. 108, 286). Не показано еволюції від реформізму до соціал-фашизму, як передового загону буржуазії, частогусто складається враження, ніби неокантіанська ревізія марксизму ревізіонізмом обумовлюється мрійністю дрібної буржуазії, її етицизмом і затушковується факт еволюції класового підґрунтя, як і класової настанови цього неокантіанства в ревізіонізмі та соціал-фашизмі. Крім того,

занадто часто вживається досить злощасної категорії „не розуміли“, замість дати клясову характеристику (доходить до того, що й кондратьєвці „не розуміли“); в окремих місцях (ст. 61) виходить, що Кавтський був колись ортодоксальним марксистом.

IV. Ленінський етап подано недосить розгорнуто.

V. Немає окремого розділу про діалектику природи, і навіть не подано в прикладах, ілюстраціях матеріалу з природознавства; таж саме льозунгу партії „в період реконструкції техніка вирішує все“ майже зовсім не відчуваємо в книжці.

VI. Треба зазначити також найголовніші хиби в розміщенні матеріалу в книжці: в першому розділі „Матеріалізм і ідеалізм“ дано розгорнений розгляд боротьби між матеріалізмом і ідеалізмом, як на нинішньому етапі, так і в минулому (в зв'язку з нинішнім етапом); зрозуміло, що більш-менш ґрунтовна критика з позицій марксизму-ленізму, як усієї передньої філософії, так і сучасної буржуазної неможлива, коли це робиться поперед розгляду матеріалістичної діалектики. З другого боку, ми розуміємо, що розглядати суть і основні закони матеріалістичної діалектики не можна без попередньої настанови про суть матеріалізму й ідеалізму, як двох непримиренних основних напрямів у філософії; тому ми гадаємо, що вступ треба побудувати так, щоб там була стисла характеристика суті матеріалізму й ідеалізму, діалектики й метафізики і, нарешті, *матеріалістичної діалектики*, — з тим, щоб у дальших розділах перейти до розгорненого розгляду цих проблем.

Крім того (докладніше про це скажемо далі), в чергуванні, у переходах, в самому розміщенні окремих категорій матеріалістичної діалектики є часто багато натяжок, багато штучного, і це приводить до того, що часто маємо деборінські постави проблем і твердження.

Так саме не скрізь додержано в книзі методичної вимоги переходити від менш складних понять і проблем до складніших, що їх зрозуміння було б підготовлене попереднім в'кладом.

Перейдімо до розгляду окремих розділів.

I. *В. туп* („Партійність філософії“). Загальна настанова автора про політичне, партійне загострення завдань марксистсько-ленінської філософії в умовах надзвичайно загостреної клясової боротьби є цілком вірна. Але, на жаль, сам автор послідовно не витримує цього завдання, не кажучи вже про те, що в нього немає чітких формулювань у поставі й розв'язі основних питань.

Щодо Плеханова, автор увесь час тут не „договорює“, не дає чіткого розв'язу питання. В цьому розділі (стор. 30) автор весь час каже про помилки Плеханова, про окремі помилки, а не про концепцію в цілому (така сама постава питання і в інших авторів підручника).

Не треба доводити, що в процесі повороту на філософському фронті цілком з'ясовано, що *система* збочень, переключень у теорії, зокрема філософії, зв'язана у Плеханова з його меншовізмом в політиці. Не просто в окремих питаннях, не просто окремі збочення або помилки Плеханова, як це зазначає автор а навіть і безпосередню зраду теорії марксизму, відверте кантіянство в філософії маємо у Плеханова за часів імперіалістичної війни, коли він став на соціал-шовіністські позиції.

„Буржуа, чи слід, щоб я цього буржуа Плеханова тепер визнавав за соціал-демократа?“ — писав Ленін у 1916 році і відповідав: „ні, не слід“. Але це не значить, що в філософських роботах Плеханова, *особливо* перших років його діяльності (до 1903 року) немає нічого позитивного. Ми не повинні забувати тієї оцінки, що її давав Ленін Плеханову як філософові, про його заслуги в боротьбі проти народництва, кантіянства і в пропаганді найзагальніших проблем філософії марксизму; але при цьому ми не повинні також забувати, що Ленін же знов відзначав корінну хибу всіх теоретичних праць Плеханова. Ця хиба була в тому, що Плеханов,

поперше, давав *тільки* „загальне“, не розумів до кінця вимоги „конкретності істини“, не розумів суті єдності протилежностей, як ядра діалектики, а зводив діалектику до суми прикладів і, подруге, свої теоретичні твори писав не як „керівництво для дії“, а як школярського підручника.

Невірна в книзі оцінка позиції буржуазії, її світогляду за період сучасної кризи і загинання капіталізму. Автор пише: „буржуазія в період пролетарської революції отворачивається об'єктивної дійсності, впадає в ідеалізм, мистицизм и т. п.“ Це, принаймні, однобічно: буржуазія „впадає в мистицизм“, але разом з тим її ж філософією стає також актуалізм, що відповідає фашизмові в політиці; вона озброюється до зубів на шалену боротьбу з пролетаріатом і його ідеологією, а зовсім не „отворачивається от об'єктивної дійсності“.

На ст. 13 автор правдиво зазначає, що об'єктивність наукової теорії полягає в тому, що вона правдиво відображає дійсність; але далі автор пише — „об'єктивність вимірюється *також* (підкреслення наше.—*Автори*) тем, якою клас являється її носителем“. Оце ось „також“ є абсолютно помилкове, виходить, що, з одного боку, теорія є об'єктивна, а з другого боку, вона, між іншим, є також клясова.

Що ж до зв'язку між клясовістю і об'єктивністю пізнання, то слід зазначити, що в історії розвитку пізнання клясовий інтерес панівних класів завжди викривлював картину об'єктивної дійсності і що тільки пізнання пролетаріату, завдяки тому, що він не заінтересований у жодній клясовій експлуатації, не викривлюється його клясовим інтересом. Викривлює і завжди викривлювала у своєму пізнанні картину світу, зрозуміло; буржуазія: тепер, коли вона є клясою цілком історично-реакційною, це викривлювання чимраз більше перетворюється на фальшування законів розвитку об'єктивної дійсності; але й про добу розквіту буржуазії, коли ця остання була заінтересована в розвитку продукційних сил і науки, не можна говорити без усяких обмежень, як це робить інший автор на стор. 217, коли пише про те, що буржуазія XVIII і XIX століття „боролася за наукову обґрунтованість законності“.

Автор вступу, крім того, скочується іноді до вульгарного емпіризму, коли, критикуючи меншовиківатий ідеалізм, каже, що він пропагував якість, „що її ніхто ніде не бачив“. Наче існує тільки те, що ми можемо паочно бачити. Тут маємо поверхову критику.

Перший розділ („Матеріалізм и ідеалізм“).

Матеріал цього розділу дібрано й розміщено, в основному, вірно. Автор виходить з актуальних конкретних фактів збочень в д марксистсько-ленінської теорії на філософському фронті, від фактів заперечення, перекручення, фальсифікації ленінізму в філософії у нас, в СРСР, і боротьби проти матеріалістичної діалектики в II Інтернаціоналі; спираючись на цей матеріал, він дає характеристику основних течій ідеалізму й матеріалізму, як двох непримиренних ліній філософії. З хиб розділу відзначимо дві основні: поперше, характеристика і критика французького матеріалізму XVIII століття тут поверхова; для неї автор не використав весь Марксів і Ленінів матеріал; зокрема не вказано на зв'язки між французьким матеріалізмом і соціалізмом (як їх з'ясовує Маркс у „Святий рдині“) та не випнуто, як цього вимагав Ленін, характеристику їхнього войовничого атеїзму; подруге, бракує стислої, але ґрунтовної характеристики й критики філософії сучасного фашизму й соціал-фашизму, зібраної в одному місці, поданої на основі сучасної економічної кризи і клясової політичної боротьби.

Крім того, в тексті маємо багато невірних окремих місць і формулювань.

Наприклад, автор „пише: в своє время матеріалістически мыслила и буржуазія, когда мечтала о капитализме...“ (ст. 33). Передусім, невірний є термін „мечтала“, бо капіталістичні продукційні стосунки творилися ще в лоні фєвдалізму, отже, справа не обмежувалася мрією; подруге,

такою фразою затушковується вся політично-практична діяльність революційної тоді буржуазії. Далі, на цій же сторінці говориться: „то, что вызывает движение и изменение вещей, есть внутреннее противоречие, имеющее место во всех процессах“. Але насправді внутрішнє протиріччя не викликає руху, бо власне рух, розвиток є форма існування матерії, як боротьба протилежностей (чит. „Лен. сб.“ XII, 324), внутрішнє протиріччя є *джерело* руху, як саморуху. Тут же протиріччя з'ясовується як щось зовнішнє відносно руху. Це є залишки деборінщини, яка категорії діалектики „наклала“ на явище, а не виводила з них.

На стор. 39 невірне твердження — „идеалистическая философия есть путь разумного обоснования религии...“ Ідеалістична філософія не може бути шляхом *розумного обґрунтування* релігії, бо такого для релігії бути не може. Треба б сказати про те, що ідеалістична філософія намагалася створити видимість логічного обґрунтування релігії і що це намагання, очевидно, з самої суті своєї засуджене було на безрезультатність.

На стор. 42 до фрази — „чтобы бороться с религией, нужно уничтожить классовые корни религии“ треба обов'язково додати про потрібність знищення *кляс*, бо без цього не можна говорити про знищення клясового коріння релігії. Часто автор не доводить думки до логічного кінця; наприклад, стор. 43: „и у нас еще значительное количество крестьянских хозяйств ведет свое хозяйство единолично“; але тут треба обов'язково додати, що до кінця п'ятирічки, в основному, буде сколектизовано головні зернозі райони, що питання „хто кого“ і в сільському господарстві розв'язано на користь соціалізму, але що колгоспник бідняк і середняк не позбувся ще залишків старої ідеології що ідеологія тут відстає від економіки і потрібна широка, бойова атеїстична робота, та всебічне здійснення гасла „філософію в маси“.

На стор. 47 маємо дуже слабу кваліфікацію деборінщини, „которая попала под сильное влияние немецкого философа Гегеля“... в той час, коли треба зазначити, що ця група стояла, в основному, на позиціях ідеалістичної діалектики, і вказати на зв'язок теорії цієї групи з теоріями II Інтернаціоналу. Так саме на ст. 48, кажучи про механістичний матеріалізм в нашій країні, як про головну небезпеку, треба вказати на його *клясове коріння* в країні.

Характеристика Спінози неповна, невірна. В ній не зазначено, що Спіноза був матеріаліст, не дано короткого хоч би огляду його філософії та огляду клясової боротьби навколо спінозизму, а всю справу зведено до механіцизму Спінози; але без пов'язання з *матеріалізмом* Спінози цей механіцизм стає чимось дуже близьким до трактування Аксельрода і Вар'яша, які вважали за основне, визначальне у філософії Спінози механістичну причиновість; не вияснено, що Спіноза, відкидаючи „душу“ як субстанцію, приймав атрибут мислення, як невід'ємну властивість матерії (субстанції).

На стор. 54, там, де говориться про французьких матеріалістів, перше, треба підкреслити їхній войовничий атеїзм і те, що говорить Ленін про потребу пропагування цього атеїзму, і, подруге, треба ще додати Марксову думку про те, що твердження французьких матеріалістів про значення середовища для формування наших думок, нашого характеру тощо є та ланка, де матеріалізм безпосередньо впадає в соціалізм, але тут повинна вже кардинально, *принципово змінитися настанова матеріалізму* — із *споглядальною він стає дієвим, активним*; проте це сталося тільки в науковому комунізмі Маркса-Енгельса і було висловлене в твердженні Маркса, що філософи тільки з'ясовували світ, а річ іде про те, щоб світ змінити; цей Марксів переворот в основній настанові філософії поглибив продовжив і підніс на вищий щабель Ленін і тепер розвивається далі в генеральній лінії партії, в роботах т. Сталіна; отже, буржуазна теорія силою своєї клясової природи *неспроможна була*

довести до кінця ті ідеї, які закладені були у французькому матеріалізмі. Тут вони набирали характеру безвихідних антиномій; тільки в практиці й теорії пролетаріату знаходять своє розв'язання як діалектичні протилежності, так і ті загальні проблеми—як, наприклад, взаємини між індивідуальним і суспільним тощо, що над ними „билась“ і розв'язати їх не могла буржуазна думка. На стор. 58 автор пише: „ясно, что этот крик идеалистов расчитан на тех, кто не знает философии“. Тут підхід до питання цілком невірний, бо цим виразом затушкується суть, клясовий зміст ідеалістичної філософії і натомість ми тут маємо знов оте злощасне „не розуміли“.

На стор. 61, там, де говориться— „Марксистская теория стала официальной теорией социал-демократии“, треба обов'язково підкреслити те, що II Інтернаціонал став *зразу* підривати основи теорії марксизму, ревізувати її, фальсифікувати, дарма що в деяких своїх ланках він зовнішньо додержував букви марксизму (кавтський панство, центризм взагалі), і що тільки Ленін та його партія більшовиків боролася в II Інтернаціоналі за послідовно-дієвий, революційний марксизм, що його Ленін боронив, розвивав далі в нещадній, безупинній, непримиренній боротьбі проти ревізіонізму, проти центризму в російській і закордонних партіях, рішучо критикуючи антимарксистські збочення також і лівих соціал-демократів (Рози Люксембург та інших). Якщо цього не підкреслити, то ми тут матимем контрабанду центризму, бо вийде, що Кавтський, наприклад, був колись марксистом—ортодоксальним, послідовним.

Недостатня характеристика клясової бази махізму: „современный махизм привлекает к себе мелкобуржуазных идеологов“ (ст. 65). Насправді ж махізм став невід'ємною частиною філософії воєнничого фашизму взагалі, і в галузі природознавства зокрема; його махровий ідеалістичний характер став одним з ядер кристалізації, консолідування фашистських ідеологічних сил. Відомий фізик Ф. Франк на з'їзді німецьких фізиків у Празі виголошує велику промову-доповідь, де махізм характеризується, як єдину мегодологічну філософську основу природознавства і одночасно він скеровує свою критику і проти Леніна, який, мовляв, не зрозумів історичного значення і виняткової історичної ваги махізму, назвавши його однією з сучасних ідеалістичних школок. Ошалілий філософ не може винести цього, не може винести того, що Ленін до кінця викрив беркліянську махрово ідеалістичну суть махізму, який прикриває себе фіговим листком неутральності відносно матеріалізму й ідеалізму.

На стор. 72 так саме дано невірну характеристику клясової суті сучасного неокантіанства, як тільки філософії сучасного лібералізму. Насправді ж неокантіянська філософія, що в 90 роках була ідеологією ревізіонізму, стала тепер поруч з неогегельянством, — що з ним вона чимраз більше зливається, підпадає під його вплив, віддає йому свої філософські позиції, — філософією фашизму і його надійної опори, соціал-фашизму. Нині неокантіанство особливо сильно підкреслює засаду духовної активності, норми, і це править панівним клясам та їхнім прислужникам за теоретичний трамплін натиску на пролетаріат; учення Канта про формальний характер нашого пізнання, його обмеження розуму, щоб дати місце вірі, фашизм використовує для „угрунтування“ конечности підняття релігійного духу, для поширення серед мас містичного дурману, для ідеологічного отруєння і заповнення їх. Фашистські й соціал-фашистські філософи доценту витрують матеріалістичні моменти філософії Канта, розвивають далі її критику „справа“, що про неї говорив уже Ленін. Вони теж відповідно до своїх клясових інтересів препарують елементи (механістичної) діалектики у Канта і творять на її основах так звану „трагічну діалектику“, що згідно з нею боротьба протилежностей ніколи не може знайти свого „зняття“, переходу в інші форми, а це фактично значить, що клясове суспільство мусить існувати вічно з його визиском і при-

гнобленням трудящих мас. Таке трактування кантівської діалектики, що має дати фашизмові теоретичну зброю для виправдання дикої експлуатації і розгрому революційного пролетарського руху, чергується з другим тлумаченням кантівської діалектики і філософії взагалі, з тлумаченням, що на перший погляд цілком протилежне поданому вище, але по суті в іншій тільки формі є виразом тих самих класових інтересів, прямує до однієї мети — зберегти капіталізм: компромісовість, дух примирення науки Кантової має стати за теоретичну основу вчення про замирання клас, про громадянський мир, що його проповідують фашисти й соціал-фашисти, про славнозвісну класову гармонію, як зовнішню завісу, що за нею приховується нечуваний грабіжницький розбій сучасної буржуазії. (Між іншим, у викладі системи самого Канта, кажучи про категорії логіки у Канта, автор зазначає серед інших також і категорію „цель“: насправді, такої категорії в Кантовій таблиці немає).

На стор. 75 автор каже про те, що меншовикуваті ідеалісти не звільнилися від впливів кантіанства, коли треба говорити також про те, що під зовнішнім виглядом критики Канта меншовикуватий ідеалізм часто-густо провадив кантіанську контрабанду, спирався в багатьох моментах на кантіанстві.

Або далі автор пише, що Деборін недалеко відстає від Канта, коли каже, що „материалистическая диалектика вносит внутреннюю связь в конкретное содержание“, — в той час, коли тут треба говорити, що в даному разі Деборін у повному обсягові переходить на ґрунт апіоризму Канта, який твердить, що логічні категорії вносять порядок у хаос чуттєвого досвіду.

Викладаючи і критикуючи філософію Гегеля й неогегельянство, автор дає невірне тлумачення революційного і консервативного моментів у філософії Гегеля (стор. 87 — 88). Революційний момент однобічно і переборщено, без потрібних обмежень, пересувається в епоху молодості Гегеля, а консервативний в епоху старості і тим самим їм надано якогось біологічного тлумачення. Через те затушковано (особливо випнутий Енгельсом) факт конечности тиснення ідеалістичної системи на діалектику, що теж була ідеалістичною (це не знищує конечности протиставити *революційну* методу *реакційній* системі у Гегеля). Справді ж, Гегель і замолоду революціонером до кінця не був, він і замолоду протиставив „німецький історичний принцип“ французькому і замолоду написав „Феноменологію духа“, де основне протиріччя його філософії вже виявилось цілковито. Навіть коли допустити, що Гегель до кінця солідаризувався замолоду з французькою революцією, то не можна забувати, що це була революція буржуазна, а буржуазія, маючи проти себе пролетаріят, не може бути до кінця революційною; тим то, коли ще взяти на увагу цілу низку історичних особливостей розвитку Німеччини часів Гегеля та німецького класичного ідеалізму, то ми зрозуміємо, що реакційна *сторона* була конечна й присутня для філософії Гегеля. Безперечно, що європейська післяреволюційна реакція сильно впливала на поглиблення й поширення реакційного моменту цієї філософії.

На стор. 90, кажучи що мислення ідеаліста „не отражает действительных процессов, происходящих в природе и в обществе, а создает свои схемы“, — треба було підкреслити, що все ж таки і це пізнання не є щось цілком свавільне, фантастичне, що ідеаліст фактично теж відображає у своєму пізнанні світ, що ідеалізм є „шлях до попівщини через один із *відтінків* безконечного складного пізнання (діалектичного) людини“ (Ленін). А на ст. 78 у автора ми мали перегин в іншу сторону: там він казав про те, що неокантіанці отожднюють діалектичну закономірність з механічною причиновістю (начебто несвідомо, виходить, отожднюють), коли тут треба було говорити про те, що неокантіанці *свідомо* перекічують учення марксизму-ленінізму про діалектичну закономірність.

історичного процесу, отожднюючи його з механічною закономірністю і навіть з фаталізмом, що проти них, насправді, марксисти завжди виступають, ця продиктована класовим інтересом фальсифікація має полегшити їм критику, яка в прямій боротьбі бачить неминучість провалу.

Автор каже про те, що „досвід“ скоро виявив, що філософія Гегеля, як така, у своєму розвитку або переростає в реакційну ідеологію реакційної буржуазії, або в критично переробленому вигляді входить у революційну теорію і практику пролетаріату. Автор цю думку висловлює так: „однако опыт скоро обнаружил, что философия Гегеля как таковая быстро перерастает либо в реакционную идеологию консервативных элементов буржуазии и принимает характер рационалистической религии, либо она перерастает в революционную идеологию рабочего класса — диалектический материализм“. Тут, перш за все, краще говорити не про „опыт“, а про *практику* розвитку класової боротьби і, подруге, негарно брентись термін „переростає“, коли йдеться про історичні взаємини між буржуазною ідеологією та ідеологією пролетаріату. Як ми вже вище вказали, треба підкреслити не тільки відмінність, але й протилежність гегелівській ідеалістичній діалектиці матеріялістичної діалектики пролетаріату, його теоретичної зброї, зброї пролетарської революції і диктатури пролетаріату. Рациональне ядро гегелівської діалектики увійшло сюди в критично, матеріялістично переробленому вигляді, — отже, переростання ми тут не мали.

Кажучи про розвиток філософії Маркса і Енгельса, автор пише: „Однако скоро Маркс и Энгельс поняли слабую сторону фейербахизма“. Справді тут треба говорити про те, що Маркс і Енгельс скоро цілковито порвали з фюєрбахізмом, не будши ніколи учнями Фюєрбаха в пряму сенсі цього слова (хоч під впливом Фюєрбаха вони тоді безперечно були). Тут у автора постава питання, яка межує з меншовиківатим ідеалізмом. Так саме невірний є вислів: „Маркс... об'єднав опыт всей предшествующей истории человечества...“ Треба говорити про те, що Маркс, використавши весь досвід попередньої історії, підняв теорію, пізнання дійсності на вищий, якісно новий ступінь. Говорячи про Прудона, автор робить притиск на тому, що Прудон вивчав Гегеля „из вторых рук“. На цьому робити притиск не слід (хоч згадати про це можна, як це й робить Маркс, критикуючи Прудона): суть справи зовсім не в тому, що Прудон не зрозумів Гегеля, вивчав його не з перводжерела. Прудон не зрозумів Гегеля тому, що він стояв на позиціях дрібнобуржуазії, отже, він не міг ні відкрити справжнього раціонального зерна в діалектиці Гегеля, ні, тим більше, переробити його матеріялістично. І подібно до того, як дрібна буржуазія хиталася між буржуазією і пролетаріатом, так і Прудон хитався між окремими протилежностями, вибираючи одну з них, як позитивну, усуваючи другу, як негативну; в цьому є суть прудонівської антитетики, що її він розвив у своєму творі „Філософія злиднів“, так геніяльно розгромленому Марксом у його „Злиднях філософії“.

З окремих помилок, що трапляються в цьому розділі, вкажемо ще на такі: на сторінці 104 автор пише: „Опыт Парижской коммуны дал Марксу возможность формулировать необходимость диктатуры пролетариата“. Справді ж тут треба говорити про те, що досвід Парижської комунни додав Марксові підставу для поглиблення вчення про диктатуру пролетаріату, що засновки його ми знаходимо ще в Комуністичному маніфесті, і цілком чітко формулювання в листі Маркса до Вандемаєра 1852 року, вчення, що його геніяльно розвинув, підніс на вищий щабель Ленін, спираючись на досвід розвитку доби імперіялізму і пролетарських революцій, нещадно викриваючи при цьому ренегатство Плеханова, Кавтського. На сторінці 105 автор каже про те, що у ревізіоністів відбувався раніше процес ідеологічного, а потім і політичного змикання з буржуазним

лібералізмом. Цю своєрідну „теорію фаз“ треба відкинути: ідеологічне і політичне не можна відривати одне від одного як моменти, що йдуть один після одного. Крім того, на цій же сторінці, говорячи про потребу боротьби з ревізіонізмом, автор вважає, що „для этого необходимо было конкретизировать марксистскую теорию, наполнить ее содержанием новой стадии капитализма“. Так ставити питання абсолютно не можна: виходить бо, що зброєю Маркса - Енгельса не можна було бити ревізіонізм, що ця зброя була недостатня. Справа ж, справді, стоїть так: партія більшовиків на чолі з Леніном, що одна тільки репрезентувала революційний марксизм у другому Інтернаціоналі, вела нещадну боротьбу як з опортунізмом типу Бернштайна, так і з центризмом різних відтінків в закордонних і російських соціал-демократіях, та з лівими соціал-демократами, використовуючи при цьому досвід, що його давала доба імперіялізму й революційний рух, поглиблюючи, розвиваючи, підносячи на вищий, щабель учення Маркса - Енгельса. Так саме, на стор. 111—112, говорячи про партійність філософії, автор робить помилку в розумінні коріння цієї партійності. Він пише: „Ленин разработал и углубил вопрос о партийности философии, заострил на этой проблеме внимание партии, ибо в эпоху пролетарской революции диалектический материализм должен обнаружить весь свой действительный характер, свою неразрывную связь с политикой партии“. Виходить, що Маркс і Енгельс не загострювали цього питання, що для них воно не було центральним і основним у філософії; а справді Ленін розвинув, поглибив, підніс на вищий щабель науку Маркса і Енгельса про партійність у філософії.

Розглядові питання „Диалектика, как теория познания“ присвячено другий розділ. Про весь розділ у цілому треба сказати, що написано його схоластично, в деборінському „стилі“. Коли притягається окремі приклади з політики „для похваления“, то й тут навіть, у цих прикладах, ми здебільшого знаходимо силу помилок. Розділ охоплює такі питання: „1) Познание и практика. Единство субъекта и объекта, 2) Ступени и моменты процесса познания, 3) Логическое и историческое, 4) Учение об истине“. Параграф про історичне і логічне написано надзвичайно поверхово. Тут дано низку окремих тверджень, але немає спроби проаналізувати проблему в цілому. Наприклад, береться твердження Леніна „Логика есть учение... о законах развития всех материальных, природных и духовных вещей — т. е. развития всего конкретного содержания мира и познания его, т. е. итог, сумма, вывод истории познания мира“ для підтвердження думки автора про те, що логічні категорії „в основном отражают исторический путь развития и действительности и познания“ (підкреслення наше.— *Автори*) (стор. 101). Досі ми, за Енгельсом, гадали, що логічні категорії відображають розвиток об'єктивного світу, що логічна метода є „та сама історична метода, але позбавлена її історичної форми та історичних випадковостей, що порушують ладність викладу“ (Енгельс). З цього твердження Енгельса меншовикуваті ідеалісти звичайно роблять висновок, що логічне є одночасово і виправлене відображення розвитку об'єктивного світу і *відображення* самого історичного процесу пізнання; таким чином, тут маємо тлумачення логічного пізнання, як якогось нового поверху над історичним пізнанням. Не зважаючи на те, що далі автор відмежовується від меншовикуватого-ідеалістичного розуміння (правда, в дуже нечіткій формі, не викриваючи і не доводячи суті цього розуміння), він тут фактично стоїть на цій же позиції; він не розуміє, що логічне (пізнання) є виправлене історичне (пізнання), але не його відображення, віддзеркалення тощо (це не виключає того, що логічне пізнання викриває суть, діалектику історичного пізнання; але воно, так само як і історичне пізнання, є відображення об'єктивної діалектики буття, дійсності — є суб'єктивна діалектика).

Так саме, кажучи про те, що „законы развития действительности и мышления одни и те же“, автор продовжує: „... „ведь, это означает,

что, пользуясь диалектическим методом, мы можем воспроизвести действительную картину возникновения и развития предмета и его гибели, потому что законы нашего мышления не противоречат (?— *Автори*) законам развития самого предмета" (134). Тут єдність суб'єкту-об'єкту виступає ще як безпосередня і коли б ми зупинились, залишилися на такій єдності, то це було б фюербахянство. Слід скрізь підкреслювати, що правдиве *відображення* об'єктивного світу у нашому пізнанні невідривно пов'язане з предметною діяльністю, з революційною практикою. Ця марксистська теорія відображення знайшла свій дальший розвиток, поглиблення і піднесення на вищій щабель у теорії відображення Леніна, в його науці про партійність нашого пізнання, нашої науки. Тільки так треба ставити питання, а у автора в цьому місці практика набирає характеру якогось „наслідку“ і зв'язок її з теорією показано дуже поверхово, в основному зовнішньо.

Ми не кажемо вже про те, що в параграфі про історичне й логічне зовсім не висвітлено питання про взаємини між методою дослідження і методою викладу, про зв'язок між історією пізнання та історичним розвитком об'єктивної дійсності; замість у стислій формі проаналізувати ці проблеми, замість дати марксистсько-ленінську критику позицій механістичного матеріалізму та меншовикуватого ідеалізму в цих питаннях, автор відмахується від них кількома загальними фразами, які нікого ні в чому не переконують, нікому нічого не доводять.

З інших помилок цього підрозділу зазначимо такі: 1) визначення суспільства: „Марксистское понимание человеческого общества, как совокупности производственных отношений, выражает суть его, закон его развития“ (130—131). Тут випущено „дрібницю“: *історичну визначеність* виробничих відносин, а без цього ми маємо тут близьке до бухарінського механістичного визначення суспільства, як суспільства взагалі; 2) зовсім невдала аналогія між переходовим періодом та матеріалістичною діалектикою: „подобно тому, как общество переходного периода является результатом всего предшествующего общественного развития, подобно этому материалистическая диалектика, как логика, является итогом, суммой, выводом истории познания мира“ (132). А яку—запитаємо ми—аналогію підібрати для матеріалістичної діалектики Марк а-Енгельса, коли не було ще переходового періоду?

Параграф „Учение об истине“ написано неохайно, розпливчато; в ньому безліч нечітких і помилкових формулювань та тверджень. „Абсолютное знание невозможно, а возможно лишь знание все более и более всестороннее и глубокое“—пише автор на стор. 137. „Учение об абсолютной и относительной истине говорит, что с развитием познания мы все более и более приближаемся к познанию абсолютной истины“—пише він же на стор. 141. Так і не знаєш, яка є справжня думка автора. А в Енгельса і Леніна ми маємо цілком чіткі формулювання:... „З відносних істин складається абсолютна“, „людські уявлення про простір і час відносні, але з цих відносних уявлень складається абсолютна істина, ці відносні уявлення, розвиваючись, ідуть лінією абсолютної істини, наближаються до неї“. „Мышление суверенно и неограниченно по своей природе (или устройству, An'age), призванию, возможности, исторической конечной цели; несуверенно и ограниченно по отдельному осуществлению, по данной в то или иное время действительности“.

Метафізика, за автором, визнає абстрактну істину тому, що вона „является абстракцией, является результатом забвения универсальной связи всех явлений“ (ст. 141). Пояснення, легко висловлюючись, тавтологічне. Де тут визначення, характеристика метафізики, її класова, партійна аналіза й оцінка? Немає! Ще краще про об'єктивізм Струве. Ми дізнаємось про те, що в „... своих утверждениях Струве был объективно прав. Но объективизм его был именно абстрактным“ (ст. 142). Тут автор не розу-

міє різниці між об'єктивізмом і об'єктивним пізнанням, навіть більше — говорить про об'єктивну „правоту“ Струве (а „правота“ — це вже не просто констатація, а оцінка). Не так, зовсім не так характеризує об'єктивізм Ленін. „Об'єктивіст,— пише Ленін,— каже про конечність даного історичного процесу; матеріяліст констатує з точністю дану суспільно-економічну формацію та антагоністичні взаємини, що їх вона породжує. Об'єктивіст, доводячи конечність даного ряду фактів, завжди ризикує збитися на погляд апологета цих фактів; матеріяліст викриває клясові протиріччя і тим самим визначає свою точку зору“... Ми спеціально навели цю цитату з Леніна — хоч вона є і в нашого автора, — щоб наочніше показати, що, за Леніном, Струве не може бути правим, через те, що Струве є апологет буржуазії, в той час коли „правоту“ історія надала революційній клясі, пролетаріятові, що мав стати в Росії гегемоном у буржуазно-демократичній революції. Об'єктивіст *ніколи* не буває „правий“; це суперечило б партійному характерові пізнання. Об'єктивіст дає поверхову, статичну, формально-логічну картину пізнання; ця його обмеженість є вираз його клясово-обмеженої історичної позиції; історично правий був не Струве, а пролетарят, його партія, Ленін: тільки з позиції прогресивної, революційної кляси, з позицій клясової боротьби пролетаряту проти старого світу, проти буржуазії та її агентів у робітничому рухові, можна було *об'єктивно, правдиво* пізнати світ і накреслити справжню партійну лінію для дальшої боротьби.

Тепер укажемо на основні помилки в першому та другому питаннях розділу. Питання про взаємини між почуттєвим пізнанням і логічним вирішується невірно. Автор пише: „переход от чувственного познания к логическому есть переход от понимания отдельных явлений, сторон к пониманию *закона*, т. е. внутренней связи действительности. Чувственное познание не отделено от логического. Оно содержит в себе уже в зародышевой форме обобщения, которые мы делаем впоследствии с помощью понятий“; і далі:... „Фейербах, высказав глубокое замечание, что человеческое чувство всегда связано с мыслью, не подчеркнул, что эта связь лишь внешнего порядка, что только мышлением на основе практики мы можем раскрыть закон действительности“ (ст. 122). І ще далі автор пише про те, що почуттєве й логічне, будучи „ступенями єдиного процесу познання, не отделены друг от друга непроходимыми гранями“ (ст. 122). Тут вірні думки переплітаються з невірними. Перш за все, невірно отожднення почуттєвого пізнання з пізнанням окремого явища, *окремої сторони*; тут утворюється своєрідна подвійна бухгалтерія, розрив між єдиним і загальним. Насправді ж, глибоко пізнати окреме, *одиночне ми можемо теж тільки через пізнання загального*. Далі, в другій з цитат, що ми навели, висловлюється невірна думка, яка суперечить думці (вірній), що її подано в третій з наведених нами цитат. Невірно, що зв'язок між почуттєвістю і мисленням є *зовнішній*. Про яку ж тоді діалектику почуттєвого і логічного в пізнанні можна було б говорити?

Не дано достатньої критики меншовикуватого ідеалізму, що абсолютизує почуттєвий і розумний моменти пізнання в окремі ступені, а також механістичного матеріялізму, що стирає будь-які межі між ними.

Приклад, що має бути за ілюстрацію до питання про взаємини між почуттєвим і логічним пізнанням — абсурдний і показує, що автор не розуміє суті партійности, суті боротьби за генеральну лінію партії. „Когда партия, во главе с ленинским ЦК“ — пише автор — „боролась против троцкистов и правых, то для многих членов партии хотя и были понятны отдельные ошибки, все еще не ясна была вся система ошибок тех и других“ (123). Про яких це „многих“ тут говориться? Про тих, що хиталися? Про тих, що стояли на примиренських, по суті антипартійних позиціях? Така постава питання у автора, між іншим, логічно пов'язана з його розумінням взаємин між почуттєвим та логічним: раз почут-

теве пізнає окремі сторони і тільки логічне пізнає ціле, то само з себе є зрозуміле, що раніше пізнається („почувається“) окремі помилки і уже тільки потім викривається антипартийна система. Але насправді справа стоїть не так і питання про взаємини між почуттєвим та логічним пізнанням тут ні до чого: „многие“ бачили, пізнавали антипартийну суть троцькізму *в цілому*, але чим далі, тим у процесі боротьби за генеральну лінію партії це пізнання ставало все глибшим, все більше розкривалась правдивість генеральної лінії партії, розкривалась права суть під машкарою лівих фраз троцькізму, який у процесі своєї „еволюції“ цілком послідовно перетворився в контрреволюційний троцькізм, в передовий загін контрреволюційної буржуазії.

Зовсім незрозумілий такий абзац: „практика, как критерий истины, завершает путь познания только в том смысле, что в практике реализуется теория. Однако, на практике возможна реализация такой теории, которая возникает из имеющейся налицо общественной практики и правильно отражает действительный ход развития природы и общества“ (ст. 125). Зрозумілим це стане тоді, коли в першій фразі ми викинемо слово „только“, а в другій скажемо про можливість реалізації „только такой теории“... Коли цього не зробити, то поняття практики, її ролі і значення буде надзвичайно звужене і приведе нас до луполовського еклектичного розуміння взаємодії між теорією та практикою.

Дуже примітивно на цій же сторінці висвітлюється причину короткозорості капіталіста: „Жажда наживы заслоняет ему возможность заглянуть в будущее. „Лови момент“ — вот лозунг американского делового человека“ (ст. 125). Таке психологічне з'ясування, що випинається тут, охоплює тільки поверхню явищ. Насправді ж тут треба підкреслити й розвинути (це ж пункт „Ступени і моменти процесу познання“) думку, що її мимохідь торкнувся автор, про становище буржуазії, як класи, що зараз „відходить у минуле“, тобто як класи, що її історія засудила на загибель і інтереси її суперечать розвиткові об'єктивного, історичного процесу класової боротьби, пролетарських революцій; але й це твердження треба пов'язати з аналізом обмежено-класового характеру пізнання буржуазії як експлуататорської класи, навіть у ті часи, коли вона була історично-прогресивною класою.

Відзначаючи за слабе місце раціоналізму те, що він не міг відповісти на питання про джерело ясної, чіткої думки, яка була для нього єдиним критерієм правдивого пізнання,— автор розділу зазначає, що кінець-кінцем раціоналісти приходили до висновку про вродженість ідей (ст. 126). Цим самим автор змішує в одну купу всіх раціоналістів—Декарта із Спінозою тощо, забуває про те, що раціоналізм—тільки форма, що в ній основною, суттєвою залишається боротьба між корінними, протилежними напрямками, партіями філософії—між матеріалізмом і ідеалізмом. Хіба вчив колинебудь, наприклад, матеріаліст Спіноза про наявність у людини вроджених ідей?

Зазначимо ще одне невіддале місце у автора. Він пише: „практика производственная доказывает объективную истину естественных наук. Практика революционной борьбы рабочего класса доказывает объективную теорию научного социализма“ (ст. 136). В такому протиставленні виробничої практики класовій боротьбі маємо нерозуміння класової суті природознавства, нерозуміння того, що в боротьбу за комунізм включається й боротьба за марксо-ленінське природознавство.

Питанню про *основні закони та категорії матеріалістичної діалектики* присвячено III, IV і V розділи.

Згадані розділи поруч з низкою позитивних рис, що їх ми відзначили на початку статті, мають багато серйозних, суто принципового характеру хиб. Найважливіші хиби такі: 1) дуже часто маємо штучне чергування категорій і штучний розрив між окремими категоріями (наприклад, відо-

кремлюється в окремих пунктах „форму и содержание“ від пункту „развитие форм и содержания процесса“); мало акцентується і дуже слабо показується взаємозв'язок всіх категорій матеріалістичної діалектики; 2) з цією хибою зв'язане те, що, здебільшого, не дається мотивування переходу від одного закону до другого, від однієї категорії до другої; навіть не дано розділу про зв'язок і взаємовідношення трьох основних законів діалектики; 3) автор чітко не відрізняє якості і властивості, часто сплутує ці два поняття, а іноді говорить про стрибковий характер переходу однієї якості в другу всередині однієї якості, не показуючи чим, насправді, такий перехід відрізняється від революційного переходу однієї якості в іншу; 4) закон переходу кількості в якість викладено поверхово, без потрібного ілюстративного матеріалу, без докладнішої аналізи суті стрибка в природі й суспільстві, їх своєрідності; крім того, тут майже зовсім не висвітлено важливе питання про перехід якості в кількість і так саме не з'ясовано зв'язок між цим переходом та переходом кількості в якість; 5) у викладі того, як підготовлюється нова якість всім розвитком попередньої якості, є елементи вульгарного еволюціонізму.

Крім того, ми зазначимо хиби по окремих розділах. В розділі „основные законы диалектики“ на стор. 147 написано: „все развивается в силу движения противоречий“, — фраза невірна, бо вона трактує рух протиріч, як щось зовнішнє відносно розвитку. Говорячи про кризи на стор. 150, треба додати про теперішню кризу капіталізму, про те, що кінець-кінцем капіталізм перейшов в стадію загальної економічної кризи і зв'язаної з нею кризи капіталізму в цілому, найбільшої, яку знає історія. На стор. 153, говорячи про те, що диктатура пролетаріату забезпечує ролі плановості, що росте, треба обов'язково додати про знищення приватної власності на засоби виробництва при диктатурі пролетаріату. На ст. 159 автор каже: „деборинская группа мимоходом роняла замечания о специфичности скачков, но на конкретных примерах никто из них не смог показать этой специфичности. Деборинская группа также не поставила проблемы скачков внутри меры“. Справа тут не в конкретних прикладах, а в тому, що доборінська група ставила проблему стрибка ідеалістично-гегельянсько, відриваючи теорію від практики. Щождо „проблеми скачков внутри меры“, то неясно про що автор говорить: може справа йде про стрибки в межах кількісного розвитку однієї якості. Це інша справа. На стор. 160 автор пише: Бернштейн уже в 90-х рр. прошлого столетия выступал против „скачков“, ныне с этим выступает К. Каутский“. В такому вигляді ця фраза бренть негарно: виходить, що Кавтський колись був революційним марксистом. Насправді ж Кавтський ніколи не розумів суті діалектики — єдності протилежностей, а значить не міг розуміти і „всіх інших законів діалектики“ і „стрибка“ в тому числі, і це нерозуміння має джерела в його класовій, політичній позиції. А еволюція цього нерозуміння відповідає еволюції його політичної позиції від реформізму до соціал-фашизму. На стор. 161 автор говорить про переростання капіталізму в соціалізм. Тут говорити про переростання не можна. На стор. 167 автор пише: „единство рабочей силы и средств производства является одновременно связью производительных сил и связью людей в процессе производства, т. е. производственными отношениями“ Тут треба говорити про майнові відношення відносно засобів виробництва, як виробничі відношення; інакше продукційні відношення тут можна тлумачити по-бухарінському, технічно. На стор. 187 і 198 треба вказувати, що синтеза не просто „об'єднює тезис і антитезис“, а що тут ми маємо нову, вищу основу; крім того, замість говорити про „кругообороти“ розвитку (коли говориться про діалектико-матеріалістичне розуміння), краще говорити про спіральний розвиток.

В розділі IV зазначмо такі помилки: на стор. 202 автор пише про те, що „за материальную основу общества они принимали не экономиче-

ские отношения людей, а... „справа в тому, що за матеріальну основу суспільства марксизм - лєнінізм приймає не просто економічні стосунки, а *продукційні стосунки*, які утворюються в процесі суспільного виробництва на основі певного розвитку продуктивних сил. Далі, на цій же сторінці, критикуючи спроби різних теорій, що шукали причин суспільного розвитку в надбудовах, автор каже, що ці теорії „в більшинствє случаєв (підкреслення наше. *Автори*) скатувались к ідеалістическому об'ясненію истории“. Тут, щонайменше, неточність. Насправді, *всі* ці теорії кінцем - кінцем скочувались до ідеалізму в розумінні суспільних явищ.

На стор. 208—209 автор невірно висвітлює взаємини між суттю і явищем. Він пише: „сущность неполно выражается в единичном явлении; явление, следовательно, богаче, полнее выраженной в нем сущности“. Насправді ж, Ленін каже про те, що явище багатіше за закон (Ленінський збірник IX, ст. 149). Вірно, що сутність і закон є однорідні (однотипові) поняття, як каже Ленін, але це не значить, що вони тожні. Сутність ширше, глибше, багатіше поняття, ніж закон. На стор. 230 автор пише: „иррациональностью форм капиталистического способа производства и была тем препятствием, на котором споткнулись классики политической экономики“. Тут треба робити притиск не на ірраціональності *форм*, а на анархічності капіталістичного способу виробництва (сама ірраціональність форм, товарний фетишизм, є об'єктивно конечна сторона капіталістичних взаємин), і, головне, слід робити притиск на тому, що клясична політична економія через свою клясову буржуазну суть не могла об'єктивно пізнати капіталістичне суспільство, увічнювала буржуазний спосіб виробництва, нездатна була викрити внутрішні протиріччя, суть розвитку капіталізму. На стор. 235—236 ми маємо цілковито троцькістське твердження: „только через движение существенных противоречий капитализма,— пише автор,— можно понять его переход в стадию империализма, равно как через движение существенного противоречия в СССР между социализмом и мелко-товарным крестьянским хозяйством, рождающим капитализм, можно понять движение от первых стадий НЕП-а к его последней, к вступлению в период социализма“. Виходить, що істотне керівне протиріччя є не між соціалізмом і капіталізмом, а між соціалізмом і середнім селянством. Ми знаємо, що так дивиться на справу Троцький, який бачить головні, непримиренні протиріччя між робітничою клясою і селянством, вважаючи, що ці протиріччя можна розв'язати лише в міжнародньому масштабі. Це зв'язане у Троцького з його контрреволюційною теорією про неможливість будівництва соціалізму в одній країні. Не так, зовсім не так, протилежно цьому ставив і вирішував питання тов. Ленін. Так, у 1921 році, на з'їзді політосвітників, щодо першого періоду непу він казав: „все питання—хто кого випередить? Встигнуть капіталісти раніше зорганізуватися, і тоді вони комуністів проженуть; отже ж тут ніяких розмов бути не може. Треба дивитися на ці речі тверезо: хто — кого; чи пролетарська державна влада виявиться здібною, спираючись на селянство, тримати панів капіталістів у належній узді, щоб скерувати капіталізм державним річищем і утворити капіталізм, що підкоряється державі і служить їй“ (т. XVIII, част. I, видання перше). Хто — кого? в боротьбі, між соціалізмом і капіталізмом — ось що є вирішальною основою боротьби, ось де є непримиренні, антагоністичні протиріччя, які можуть закінчитися лише знищенням одного з двох. Не треба доводити, що в наслідок лєнінської політики ЦК партії знищується капіталізм, знищується куркуль, як остання капіталістична кляса і питання „хто кого“ всередині нашої країни вирішено проти капіталізму, на користь соціалізму.

Тепер, з приводу середнього селянства в т.й же промові Ленін каже: „все питання, за ким піде селянство — за пролетаріатом, що прагне побудувати соціалістичне суспільство, чи за капіталістом“. От як ставить питання марксизм - лєнінізм. Але чи є протиріччя між пролетаріатом

і селянством?—Безумовно є. Проте ці протиріччя—це не антогоністичні протиріччя. „Крім протиріч між пролетаріатом і селянством“, каже тов. Сталін, „є спільні інтереси в основних питаннях розвитку, які переважають, у кожному разі можуть переважати ці протиріччя і які є базою, основою спілки робітників і селян“ (Сталін „Питання лєнінізму“, ст. 104, укр. вид.). Так саме на стор. 238 автор розділу робить ту саму помилку, коли, розглядаючи істотні протиріччя непу, по суті бачить їх у протиріччях між пролетаріатом і селянством.

В розділі V маємо силу найгрубіших помилок, дуже багато право-опортуністичних тверджень і рецидивів деборінщини. Відзначимо кілька з них. На стор. 259 автор пише: „источником возникновения нового является движение основания и только оно. Но это не значит, что различные условия не играют никакой роли в этом процессе“. Отже, тут ми маємо дві думки, що одна одній суперечать: то говориться про те, що джерелом виникнення нового є рух „основания“, і тільки він, а то говориться про те, що різні умови теж відіграють певну роль. А на ст. 251 пишеться: „но, помимо своего основания, развитие феодального общества содержит в себе различные условия, между ними—возникающее противоречие буржуазии и пролетариата“. Отже, нічого довго доводити, що у автора в цьому питанні—про взаємини між „основанием и условиями“—наунє страшена плутанина: у автора повна плутанина в питанні про те, що таке є „условие“, і повна плутанина в питанні про взаємини між умовами внутрішніми і зовнішніми. Все тут, здебільшого, зводиться до пустих, без жодного змісту, фраз як „нельзя переоценивать, но нельзя и недооценивать“—та й годі.

Ця плутанина у автора про взаємини між „основанием“ і „условием“ приводить його до такого твердження: „Крестьянство СССР было существенным условием, определяющим невозможность непосредственного перехода к социализму“ (ст. 253). Це ж абстрактна постава питання, що нагадує люксембурґіянську теорію чистого капіталізму. Але як така постава щільно зв'язана з твердженням автора, що його ми назвали вище: що „источником возникновения нового является движение основания и только оно“, бо, скажемо, в капіталістичному суспільстві основними клясами, що борються поміж собою, є буржуазія і пролетаріат і, за твердженням автора, тут роль дрібної буржуазії (трудового селянства в першу чергу) зведеться до зовнішньої умови, яка буде сприяти або заваждати рухові „основания“ і не більше. Отже, в такій поставі питання маємо й методологічне коріння меншовицького вирішення селянської проблеми.

На стор. 259—260 автор ілюструє питання про значення умов у рухові „основания“ тим, що однією з умов „в различном исходе социалистической революции в СССР и Венгрии являются географические пространства“, що у нас в СССР великий простір нашої країни дав нам можливість маневрувати в громадянській війні, а в Венгрії її невеликий простір став за одну з умов поразки пролетарської революції. Цей приклад, коли його взяти відірвано від основних вирішальних причин венгерської революції, може привести до вульгарного географізму. На стор. 261 маємо ще одну надзвичайно цікаву ілюстрацію тієї ясности, яка є у автора в питанні про „движение основания“. Ця ж таки ілюстрація може бути також і за „ілюстрацію“ тої політичної плутанини, яка органічно зв'язана з абстрактним методологізуванням. Автор пише: „если этот класс успешное строительство социализма начал, то не логично отрицать возможность того, что он это строительство закончит. Этим соображений Троцкий и Зиновьев не сумели понять. Методологически их ошибка состояла в различении основания и условий, а политически означала опортунизм“. Тут автор абстрактно, суто формально-логічно, ідеалістично намагається довести: „якщо почали, значить закінчимо“. Виходить, що початок,—незалежно від того, яка надалі буде політика

партії — самопливом, неминучо тягне за собою й закінчення побудови соціалізму. Немає чого казати, що такий фаталізм роззброює активність пролетаріату, розмагнечує чуйність партії в боротьбі проти всіляких ухилів від єдино-вірної генеральної лінії партії. Нічого також доводити, що не в цьому полягала суть троцькізму.

На стор. 265 автор плутає абсолютну конечність з фаталізмом. Він пише: „отрицание случайности вообще, признание того, что все происходит с абсолютной необходимостью“ есть фатализм“... Насправді ж марксо-ленінська теорія зовсім не заперечує абсолютної доконечности. Визнання відносної доконечности означало б звільнення десь місця для і детермінізму. Боячись впасти в механічний матеріалізм, що заперечує існування випадковості, автор впадає в індетермінізм. Цей індетермінізм змикається у автора з його плутаним розумінням взаємин між випадковістю і доконечністю (з п'яти пунктів, які подано на ст. 267, перші чотири трактують ці взаємини, в основному, як якісь зовнішні; тут немає розуміння того, що доконечність пробиває собі дорогу через шерев випадковостей).

В питанні про перетворення можливості в дійсність маємо у автора механічну аналогію: „Подобно тому, как в капитализме содержится возможность перехода к социализму, которая при определенных условиях посредством революционной борьбы рабочего класса превращается в действительность, так в неорганической материи содержится возможность сознания, которая на основе активности материи при соответствующих условиях — при условиях достижения материей определенной степени развития, определенной степени организованности — превращается в действительность“ (ст. 263). Ця аналогія цілком затушковує специфічність перетворення можливості в дійсність у *суспільстві*. Матеріалістично-діалектичне розуміння неорганічної матерії відрізняється від механістично-матеріалістичного перш за все тим, що воно підкреслює активність матерії, рух її через боротьбу протилежностей (рух як саморух); це так, але активність розвитку суспільства — це нова активність: тут маємо *предметову діяльність* (працю), яка в клясовому суспільстві відбувається в формі клясових взаємин, клясової боротьби, революційної, партійної діяльності; *це — нова якість*. Тут маємо діалектику суб'єкту-об'єкту, величезного значення набуває тут суб'єктивний момент. Наприклад, коли взяти нашу радянську дійсність, то „радянський лад дає колосальні *можливості*“, каже т. Сталін, „для повної перемоги соціалізму. Але *можливість* не є ще *дійсність*. Щоб перетворити можливість у дійсність, потрібна ціла низка умов, що в їх числі лінія партії і вірне провадження цієї лінії відіграють далеко не останню роль“. Отже, чи можна робити звичайні аналогії між перетворенням можливості в дійсність у природі і в суспільстві, коли тут перш за все треба вказати на своєрідність, специфічність? Не можна.

Розділ VI. „Матеріалістическая диалектика и формальная логика“. Безперечно цінним в розділі є те, що автор в основному вірно вирішує питання про ставлення матеріалістичної діалектики до формальної логіки і дає правдиву, з ленінських позицій, критику в цьому питанні Плеханова.

Концепцію автора тут можна звести до такого: єдина метода пізнання, це — матеріалістична діалектика, а формальна логіка не має тут жодного місця. „Применение... формальной логики как метода познания в какой бы то ни было области явлений, на какой бы то ни было их стадии ведет к действительному умертвлению развития, к его приостановке, к разложению живого целого на внешние друг к другу составные части“ (ст. 296). Коли згадати про ту плутанину, яка була в цьому питанні в учбовій літературі, то цінність такої постави питання стане особливо ясною. Але автор, поперше, оминув, або не навів, або, навівши, зовсім не проаналізував основні характеристики формальної логіки і висловлювання про взаємини між формальною логікою та діалектикою, що ми

їх маємо у Енгельса, Леніна (характеристики діалектики наведено); по-друге — не виявлено ролі і суті формальної логіки в історії пізнання; потретє, основні твердження формальної логіки часто - густо занадто спрощується, вульгаризується, подається в перекрученому вигляді і в таких випадках затушковується основне, вирішальне, що протиставляє діалектику формальній логіці (тут ми закидаємо авторові не завжди серйозну боротьбу з ворогом; часто ми тут маємо просте „відмахування“, відкидання „з порогу“ замість справжньої критики). Почнемо з першого. Є у Леніна таке висловлення: „логіка формальна, которой ограничиваются в школах (и должны ограничиваться — с поправками — для низших классов школы)... („Еще раз о профсоюзах“), або у Енгельса про вживання формальної логіки для дрібної „наукової роботи“, для „хатнього вжитку“ і т. ін. Про те, як тлумачити всі ці висловлення, у автора нічого немає. А що логіка Арістотеля, що її у нас звикли вважати за клясичний зразок формальної логіки є „запрос, подход к логике Гегеля“, а „сделали из нее схоластику“ (Ленін), про це в популярній формі (про історичну долю формальної логіки) обов'язково слід було б сказати. А то неясно, що ж це за формальна логіка, де вона існувала і існує, яка її роль в різних історичних — в першу чергу клясових, політичних, наукових — умовах. Тільки так треба ставити в підручнику одне з найважливіх питань діалектико-матеріалістичної логіки, коли ми не хочемо обмежуватись звичайними поверховими декляраціями.

Тепер — питання про відкидання „з порогу“, замість справжньої змістовної критики формальної логіки. Відомо, що формальна логіка як метода зв'язана з метафізичним світоглядом і, коли говорити про останні десятиріччя її існування, то в історії партійної боротьби вона не раз ставала за теоретичне коріння ворожих пролетаріатові ухилів і ревізійністських течій. Застиглість замість руху, пусте загальне замість конкретного, однобічне і випадкове замість всебічного і основного при вивченні явищ — ось та методологічна зброя, що нею вона оперувала. Але в кожному окремому випадку, залежно від конкретних умов, мало місце своєрідне використання цієї методології — не завжди ми маємо просту, прямолінійну формальну логіку, але еклектику і софістику тощо. Отже, ця методологія не така вже „біденька“. А що ми маємо у нашого автора? Він сам наводить Арістотелеве формулювання основного закону формальної логіки — закону протиріччя: „невозможно, чтобы одно и то же сказуемое могло быть утверждаемо и отрицаемо относительно одного и того же подлежащего *в одно и то же время и в одном и том же смысле*“. (Підкреслення наше. *Автори*), але весь час він критикує формальну логіку так, ніби вона говорить про неможливість *в різні часи*, в різному розумінні (сенсі). Так, він пише: „закон тождества требует, чтобы в процессе нашего рассмотрения о каком-либо предмете *мы все время* (підкреслення наше. *Автори*) вкладывали в его понятие одно и то же неизменное содержание. Так, если крестьянство определено как класс враждебный, в условиях развивающихся капиталистических отношений, феодально-помещичьим порядкам, то мы во всех перипетиях революции по отношению ко всему крестьянству должны исходить из этой его политической характеристики“. (ст. 281). Крім уже підкресленого нами „все время“, незрозуміло, про які всі „перипетии революции“ тут говориться і якої революції — буржуазно-демократичної, пролетарської? Зазначимо, що тут справа йде зовсім не про тонкощі й нюанси, а про одне з основних принципових питань у критиці суті формальної логіки. Справа зовсім не в тім, що для формальної логіки „*все время*“, тобто в різні моменти часу, предмети або поняття є тожні, рівні собі (ми не заперечуємо, що формальна логіка часто стає і на таку позицію), але *основне, суттєве ядро* формальної логіки в тому полягає, що вона заперечує існування протиріч, іманентної боротьби протилежностей, *роздвоєння єдиного*, що відбуваються *в один і той же*

час (момент), в одному і тому ж місці (як про це вчить діалектика): протиріччя, які визнає формальна логіка,—це зовнішні протиріччя, що мають місце *одне після одного*, або одне поруч одного; немає розуміння руху, як саморуху, так саме, як немає розуміння діалектичного зв'язку між мисленням і буттям, між теорією і практикою, між пізнанням та його революційною зміною.

Так саме, критикуючи силогізм, автор підмінює формально-логічний силогізм примітивним абсурдом. Наведемо приклад силогізма, що його дає автор: „Дворяне були опорою царского правительства“ та „Рылеев и Пестель были дворянами“. Мы по правилу формального силогизма должны сделать неизбежное заключение: „Рылеев и Пестель были опорой царского правительства“. Неправильность этого заключения не может быть вскрыта силами формальной логики“ (ст. 312). Хіба ж це силогізм?—запитаємо ми. З таким *вигаданим* силогізмом дуже легко боротися. Для того, щоб це був силогізм, треба, щоб велика посилка була така: „*Все* дворяне были опорой царского правительства“, а якщо такої великої посилки ми брати не можемо, то в такому разі... не буде й висновка, що „Рылеев и Пестель были опорой царского правительства“.

Якщо автор хотів піддати критиці силогізм (це є одне з центральних завдань у критиці формальної логіки), то він повинен був узяти справжній, а на вигаданий силогізм і дати його справжню критику¹.

А силогізм треба критикувати за те, що не тільки в дослідженні він не дає можливості знайти нове, але й як спосіб викладу дає тільки *видимість* переходу від загального до одиничного; насправді ми маємо в висновкові силогізму теж загальне, про одиничне тут не говориться нічого, що йому властиве, що є його специфічністю.

Авторів же спосіб критики дуже нагадує таку критику філософії сучасної буржуазії, що малює її як бессилу, нікчемну, дурну і *тільки*, і істотно хибність цього способу полягає в тому, що він не мобілізує нашої уваги, наших сил на серйозну боротьбу з ворогом.

На цьому ми закінчуємо розгляд книжки. Загальний висновок наш такий: книжку слід *грунтовно переробити*.

¹) Те ж саме на стор. 282 про середнє селянство. Крім того, дуже примітивно подається навіть і самий виклад того, як ставиться і вирішається питання про природу середнього селянства в матеріалістичній діалектиці а саме, написано так: „формальної логіке нет дела до того, что в диалектической действительности индивидуальное крестьянство ежечасно рождает капитализм и в то же время является союзником пролетариата, под его руководством передельвающим свою двойственную природу“. Тут—еклектичне поєднання („i—i“): замість показати подвійність природи середняка, яка полягає в тому, що, *не вважаючи на стихійну* капіталістичну тенденцію трудячого індивідуального селянства, його корінні інтереси роблять з нього спільника пролетаріату, що під його керівництвом він перероблює свою подвійну природу.

„ОЧЕРКИ ИСТОРИЧЕСКОГО МАТЕРИАЛИЗМА“

(Учебное пособие для совпартшкол і рабфаков. Бронштейн, Ковчegov, Медведев, Спокойный, Ульрих, Фингерт, Ширвиндт. Под общей редакцией Медведева и Ширвиндта. ОГИЗ. „Прибой“. 1932, тираж 70000. 25 печ. лист.

На порозі другої п'ятирічки, протягом якої ліквідуються класи в СРСР, ми особливо уважно ставимося до боротьби за культурну революцію, за оволодіння марксистсько-ленінською наукою. Боротьба проти ворожих буржуазних і дрібнобуржуазних впливів, боротьба проти контрбанди ідей контрреволюційного троцькізму, проти правоухильницьких і „лівацьких“ теорій, проти всілякого ідеалізму, механіцизму й меншовикуючого ідеалізму, боротьба з ліберальним ставленням до всіх цих ідей, боротьба за генеральну лінію партії, за ідеологічну витривалість — є основна невід'ємна вимога до всієї продукції, що видають для широкого вжитку наші видавництва. Особливо це стосується підручної літератури, зокрема літератури для радпартшкіл і робітфаків, де йде процес підготовки трудивників соціалістичного суспільства.

Чи задовольняють ці вимоги „Очерки“ лєнінградських товаришів? Не цілком! Правда, цей підручник, що вийшов після повороту на філософському фронті, після викриття найтоншої ревізії діалектичного матеріалізму від меншовикуючих ідеалістів, є безумовно крок уперед. Автори написали підручник в основному популярно і живо, з достатнім числом актуальних прикладів, майже в кожному питанні провадять боротьбу на два фронти — проти механіцизму, як головної небезпеки, і проти меншовикуючого ідеалізму. Розгляд цих ворожих марксизму-ленінізму філософських теорій вони нерозривно зв'язують з критикою правого й „лівого“ ухилів у партії, з критикою контрреволюційного троцькізму і соціалфашизму як лінією висвітлення методології цих ворожих теорій, як і лінією розгляду їхньої політичної і класової основи. Цей підручник є перший з підручників, що ставить тему „Лєнін-Плєханов“ і систематично дає критику „Теорії історичного матеріалізму“ Бухаріна, критики якої в підручничовій літературі досі не було як слід проведено.

При всіх цих згаданих і інших, незгаданих позитивних рисах, деякі розділи доводять, що їхні автори ще мають в своїх поглядах „родимі плями свого минулого“ — певні рештки меншовикуючого ідеалізму, а іноді і просто троцькістських настанов. В розділах „Матеріалізм і ідеалізм“ і „Матеріалістична діалектика“ (автор тов. Ульрих) автор, приміром, каже, що:

„В нашому пізнанні величезну ролю мають логічні поняття, в них ми висловлюємо наслідки пізнання“ (ст. 26), а в другому місці він твердить, що „загальні поняття абстрактні (ст. 41). Це суперечить діалектичному розумінню конкретного поняття як *відбитковий конкретної дійсності і надає цьому абстрактному поняттю ролю єдиного наслідку* пізнання. Цим затираються практичні наслідки нашого пізнання, — ті досягнення в процесі зміни (а не тільки розуміння) світу, які людина за допомогою понять завойовує в своїй предметовій діяльності. Автор після фрази (ст. 40) — „почуттєвий досвід відбиває окремі сторони окремих речей, розум зв'язує

ці окремі сторони в суцільну загальну картину — мусів би був підкреслити, що ця „загальна картина“ є відбиток об'єктивної дійсності, а не довільний зв'язок окремих сторін речей. Ідеалізмом несе від таких тверджень, як от — „в людському пізнанні переплітаються істини і помилки“ (ст. 25), „розум є уміння правильно пов'язувати окремі факти, які дає почуттєвий досвід“ (ст. 40), „досвід і розум — дві сторони одного і того самого процесу пізнання“. У всіх цих твердженнях не вказано на предметову діяльність як джерело досвіду, не вказано на *матеріальну основу* процесу пізнання.

В розділі „Матеріалістична діалектика“, кажучи про форму і зміст, автор невірно зазначає: „неможливо сказати — ось форма, а ось зміст“ (стор. 89). Але вивчати всі сторони цілого в їхньому діалектичному зв'язку, показувати, що зміст лежить в основі форми, зовсім не значить отожднювати їх: ми кажемо, наприклад, що інтернаціональна пролетарська змістом культура у нас розвивається в національній формі. Ми розрізняємо зміст — продуктивні сили й суспільну форму прояву їх — продукційні відносини. Навіть більше, ми твердимо, що бувають такі періоди в розвитку суспільно-економічних формацій, коли зміст повстає проти форми, що його сковає тощо. Так само невдала й абстрактна фраза (стор. 89) — „форма й зміст... два незрозивні полюси єдиного цілого“ — вона тріщить механістичним отождненням форми й змісту з „полюсами“.

Згадуючи філософську спадщину Леніна, автор зводить розробку теорії марксизму до „зауважень“ (стор. 49) і, визначаючи: „філософська спадщина Леніна — це повна збірка творів“, обмежує філософську спадщину лише літературною спадщиною, не підкреслюючи, що філософія марксизму-ленінізму не спиняється на теорії і, являючись критичною і революційною, є філософія революційної дії. Не тільки друковані праці Леніна, але його вся робота на чолі нашої революції — літературна і організаційна є, таким чином, філософська спадщина Леніна.

Певна недооцінка філософської спадщини Леніна — як данина меншовикуючому ідеалізмові — звучить в цих словах. Невірно також протиставлено політичну боротьбу й теоретичну роботу у фразі (стор. 50) „наша партія продовжує справу Леніна як у політичній боротьбі, як і в теоретичній роботі“. У прикладах, що ними автор похваляє виклад діалектики, маємо не тільки невдалі вирази (як, приміром, на стор. 51) — „сила, завдяки якій природа рухається, знаходиться в самій природі“ — ніби „сила“ щось окреме від природи, але й невірні по суті визначення. Особливо це стосується прикладів з нашої дійсності. Наприклад, на стор. 57 автор каже: „селянство, що переробляється в колгоспному будівництві, є ще селянство — кляса дрібних власників і перестає вже нею бути“. Тут затирається соціалістичний тип колгоспної власності. Це штовхає думку в бік зачислення колгоспної власності як форми приватної власності. Як усім відомо, це нічого спільного не має з ленінізмом, що розглядає колгоспника — колишнього дрібного власника, як селянина, що над ним ще тяжить минуле, але що вже знаходиться всередині соціалістичного укладу (як про це вірно згадується на стор. 299 того ж таки підручника).

Абстрактно звучить фраза на ст. 47: „Для того, щоб пізнати об'єктивну істину; треба мати зарядку прогресивної кляси“. Замість конкретно говорити про революційну ідеологію пролетаріату, тут дано широке й невиразне визначення прогресивної кляси „взагалі“.

Невірна також думка про те, що „найкращий марксист в наш час не може передбачити з цілковитою точністю, за якими законами розвиватиметься комуністичне суспільство“ (ст. 47).

Доповідь т. Молотова на XVII партконференції є живий доказ того, що ми точно знаємо закони розвитку комуністичного суспільства. Ми не малюємо наперед, як це робили соціалісти-утопісти, всіх форм прояву цих законів, але науковий соціалізм ще задовго до того, як ми вступили в

період соціалізму, вказав на закони, якими розвиватиметься суспільство і в першій, і в другій фазі комунізму.

Ленін у нотатках на „Економіку переходного періода“ Бухаріна зазначив, що суперечності в безкласовому суспільстві лишаються, а антогонізм у ньому не буде, суперечності між продуктивними силами і продукційними відносинами, як рушійна пружина всякого суспільства, не набиратимуть характеру класового антогонізму, як це відбувається в кожному класовому суспільстві, бо в безкласовому суспільстві нема приватної власности на засоби продукції.

Нарешті—last but not least—автор неточно трактує ідеологію пригноблених клас за доби середньовіччя—„неодноразово,—пише він на ст. 25—повстання пригноблених клас відбувалися під ідеалістичним прапором“. Автор забуває зазначити, що ідеологія пригноблених клас лише прикривалася релігійною формою, і що ця релігійна форма була здебільшого *єретичною*, спрямованою проти релігійної ортодоксії панівних клас. Тимто просто сказати: „Поскільки панівним світоглядом класового суспільства є ідеалізм, протести пригноблених клас в певних умовах висловлювалися в ідеалістичній формі“ (ст. 25),—означає затерти всю своєрідність ідеологічних форм класової боротьби за часів феудалізму. Досить згадати приклади з боротьби релігійних сект проти католицтва, селянські рухи в Чехії—щоб цю авторovu тезу спростувати.

Крім цих основних хиб у двох розділах, що їх ми тут розглядаємо, є ще низка неточностей, які треба виправити. Із них вкажемо лише ось на ці: 1) Автор вірно говорить: „спираючись на практику, теорія повинна бути керівним началом“ (ст. 45), але „забуває“ зазначити, що тут мова йде про *революційну* теорію, а не про всяку теорію. Реакційна теорія не є керівним началом, а гальмом, яке революційна практика ламає в переможній боротьбі з старим ладом. Теорія лише у пролетаріята не відстає від практики, освітлюючи шлях його боротьби; в буржуазії теорія—як знаменита сова Міневри—вилітає лише вночі і приходить надто пізно, являючись, як гвардія Наполеона на поле бою, коли все вже закінчилося.

2) „Невід'ємною ознакою ударника є висока продуктивна праця“ (ст. 51). Висока продуктивна праця може бути і на капіталістичному підприємстві. Ударник перш за все характеризується *соціалістичним* ставленням до праці—і це головне, з чого вибігає і продуктивність.

3) „Школа колгоспів і передового промислового пролетаріяту сильніше і глибше переробляє природу селянства, ніж абстрактна книжна учба“ (ст. 37). Кажучи „взагалі“,—є вірно, але ми ніколи не збиралися переробляти природу селянина абстрактною книжною учбою; у нас учба не книжна і через це ми її не протиставляємо школі колгоспів.

4) На ст. 24 вказано на розрив між розумовою і фізичною працею як на основу, з якої вибігає відділення теорії від практики. Про класову основу цього відділення говорить мимохідь. Згадування про „доступність науки лише для вищих клас“ треба було поширити, щоб сильніше підкреслити класовий ґрунт відриву теорії від практики.

5) „При одній і тій же будові очей людина побачить тим більше, чим більше розвинувся під впливом практичної діяльності її розум“ (ст. 38). Замість цього ходульного вислову, краще було простіше вказати на прогрес технічних винаходів.

6) Думку про те, що „партія повинна озброїтися технікою“ (ст. 102) треба поширити. Озброюватися технікою повинна не тільки партія, хоч вона в першу чергу.

7) Фраза—„перенесення випадковости і конечностей є загальний закон розвитку“—незрозуміла. Ясного розуміння випадковости взагалі в автора нема.

В розділі „Класи і класова боротьба в СРСР“ (автор т. Шірвіндт) ми маємо поруч вірних і невірні формулювання, що межують з троцькі-

стськими; поперше, про середняка. Автор, кажучи про нього (ст. 267), зазначає, що „суб'єктивно середній селянин є крайній індивідуаліст, фанатик своєї індивідуальної дрібної власності і до соціалізму він повертає лише тоді, коли на практиці переконається переваг соціалістичного рільництва“. Перед тим він каже, що об'єктивно середняк повинен бути заінтересований в соціалістичному будівництві, бо лише велике соціалістичне господарство може звільнити середняцьку масу від вікових злиднів, затурканості і визиску. Цей розподіл на об'єктивне і на суб'єктивне невірний. І „об'єктивно“ і „суб'єктивно“ середняк має дві можливості — одну, яка реалізується стихійно, як капіталістична тенденція, а друга можливість — піти соціалістичним шляхом, яка реалізується лише при наявності диктатури пролетаріату, що під його керівництвом середнє селянство перероблюється. Автор перед тим говорить про двоїстість природи середняка. А потім цю двоїстість він малює як, з одної сторони, об'єктивний, а з другої, суб'єктивний бік, без ґрунтовнішої аналізи цих „боків“. Автор вірно каже, що своєю тенденцією середняцька економіка ґрунтовно протилежна соціалістичному способу виробництва, але він мусів би тут же вказати, чим же його (середняка) економіка відрізняється від капіталістичної, будучи з нею однотиповою. Отже автор не вказує на різницю між ґрунтовою протилежністю, що існує між капіталізмом і соціалізмом, і ґрунтовою протилежністю між капіталізмом і простим товарним господарством, як тим ґрунтом, на якому капіталізм зростає. Про різницю між середнім селянством і пролетарем автор каже: „пролетаріат нічим не зв'язаний з капіталізмом. Середнє селянство зв'язане з капіталізмом дрібною власністю і тому вагається між капіталізмом і соціалізмом“ (стор. 265). Тут не говориться чомусь про антагоністичний характер зв'язку пролетаріата з капіталістом, а просто тут маємо „голе заперечення“. Так само не вказано на своєрідність зв'язку селянства з капіталізмом, як з укладом, що руйнує просте товарове господарство. Треба чітко формулювати цю різницю між простим виробником і експлуататором, яка визначає різне ставлення пролетаріата до середняка (переробка його) і до куркуля (ліквідація його). У автора прохоплюються такі вислови, як (напр., на стор. 289): „Дрібне розпорошене селянське господарство не може використати вигоди машинного рільництва. Отже, технічна реконструкція народнього господарства неминуче зв'язана з *ламанням* (підкреслення наше. *Автори*) всього економічного укладу, що панує в нашому селі. Тут говорити треба про *переробку*, як це сказано в інших місцях.

Крім того, автор чомусь загально вживаний термін „суцільної колективізації“ замінив „масовою колективізацією“.

Ці невірні формулювання не діалектично суперечать іншим, вірним, висловленим тут же поруч, де твердиться про переробку середніх селян, про спільність їхніх основних інтересів тощо. Крім того, в питанні про засоби переробки селянства автор невірно оцінює природу кооперації. „Кооперація — пише він на стор. 287,— спираючись на особисту заінтересованість дрібного селянина, черпала свої сили із анархічної дрібно-буржуазної товарної стихії, яку вона регулює, обмежує і підкоряє соціалістичному плянові“. Замість того, щоб використати Ленінське визначення кооперації для критики бухарінської трактовки кооперації, тут по суті дається визначення кооперації як обґрунтованої на дрібнобуржуазній стихії, тобто бухарінське її визначення.

Про роль державної торгівлі, системи дрібного кредиту як приводних пасів автор каже, що вони „з'єднували дрібне селянське господарство з великою промисловістю і дали таким чином можливість пролетаріатові підкорити своєму керівництву середнє селянство“ (стор. 288). Тут річ у тому, що державна торгівля і т. д. закріпила керівництво пролетаріату, а можливість підкорити своєму керівництву реалізувалася далеко раніше.

Автор недостатньо критикує троцькістську теорію однокласовості радянського суспільства і бухарінську теорію двокласовості. Треба зазначити, що не тільки троцькісти, але й праві не розуміли двоїстої природи середнього селянства.

Крім цих формулювань, що ведуть до збочень у розумінні відносин між пролетаріатом і середнім селянством, є низка формулювань, які треба теж виправити:

1) „В боротьбі між двома способами виробництва перемагає той, що дає можливість краще, дешевше й більше продукувати“ (ст. 264). Річ не тільки в кількості й якості продукції, а в способі продукції, який при соціалізмі позбавлений криз, оснований на пляномірному розвитку продукційних процесів, розв'язує суперечність між продуктивними силами й продукційними відносинами.

2) „Диктатура пролетаріату, звичайно, деспотизм відносно буржуазії“ — каже він на стор. 274. Тут слово деспотизм не до речі, бо деспотизм є специфічна свавільна форма диктатури феодалної класи і не варт цей термін застосовувати до диктатури пролетаріату.

3) „Революційна практика, — каже автор на стор. 293 — відкинула теорію Бухаріна“. Цю теорію розгромила партія теоретично, звичайно, на основі попередньої революційної практики, ще до того, як революційна практика цілком потвердила правильність генеральної лінії партії.

В курсі історичного матеріалізму треба всі основні питання викладати так, щоб було видно: вчення Маркса-Енгельса в цьому питанні, викривлення марксизму при пануванні опортунізму II Інтернаціоналу, відновлення революційного вчення Маркса-Енгельса і подальший розвиток, підняття його у Леніна на вищий щабель.

У розділі „Пролетарська революція“ (автор т. Ковчegov) цього не досягнуто. Від читача при цьому вислизає те, що марксизм є живе вчення, яке розвивається в нерозривному зв'язку з революційною практикою і в непримиренній боротьбі з опортунізмом тощо. Треба при цьому дати теорію пролетарської революції у зв'язку з загальним марксистсько-ленінським вченням про соціально революцію, відтінивши в достатній мірі різницю між буржуазною революцією і пролетарською революцією.

Незадовільно подано закон нерівномірності економічного й політичного розвитку капіталізму. Не показано коріння постави цього питання у Маркса-Енгельса. Далі, у автора, що розбирає розділ, цей закон виступає тільки як закон руху імперіялізму. Але нічого не сказано про дію цього закону і в період передімперіялістичний. Ленін в цьому питанні говорить так: „але тоді (коли б капіталізм міг розвинути рільництво, коли б він міг підняти життєвий рівень мас людности) капіталізм не був би капіталізмом, бо і нерівномірність розвитку, і напівголодний рівень життя мас по суті корінні неминучі умови і передумови цього способу виробництва“ (т. XIII, ст. 284). Але при цьому треба бачити, як цього вчить Ленін, загострення нерівномірності й нові прояви її за доби імперіялізму.

„У цілому, — пише Ленін, — в імперіялізмі, як новітньому етапі капіталізму, — капіталізм незмірно швидше, ніж раніш, росте, але це зростання не тільки стає, взагалі, чимраз нерівномірніше, ба нерівномірність виявляється також зокрема у загинванні найсильніших капіталом країн (Англія)“.

Не можна було випустити, як це зробив автор, критику від Леніна і Сталіна троцькізму, що заперечує закон нерівномірного розвитку; і критику Бухаріна в цьому питанні у зв'язку з його теорією „чистого“ імперіялізму і теорією „організованого капіталізму“.

Автор не показав переходу від Марксової постави питання про неможливість перемоги соціалізму в одній країні в умовах, коли „рух буржуазного суспільства все ще йде по *висхідній лінії*“, до Ленінової постави питання про можливість перемоги соціалізму в одній країні в умовах імперіялізму.

Велика хиба в тому, що не виявлено самого місця і значення теорії пролетарської революції в історичному матеріалізмі.

Так само велика хиба в тому, що в розділі „Пролетарська революція“ автор не використовує діалектичну теорію пролетарської революції, щоб закріпити у читачів розуміння основних категорій і законів матеріалістичної діалектики у зв'язку і на основі тих зразків діалектики, що їх багато дає досвід пролетарської революції.

В розділі „Пролетарська Революція“ є формулювання, які означають контрабанду троцькізму. На стор. 457 написано, що в 1905 р. Ленін не говорив „про перемогу соціалістичної революції в одній країні“. А в той же час перед тим дано цитату, де ясно видно, що про перемогу *соціалістичної революції* Ленін говорив, хоч і не говорив ще про можливість перемоги і остаточної побудови *соціалізму* в одній країні. Це останнє питання детально з'ясував тов. Сталін у „Питаннях лєнінізму“ (чит. промову в Свердловському ун-ті 1921 р., доповідь на XV партконференції тощо). Тов. Сталін зазначає, що Ленін в 1915 р. вперше висунув тезу про можливість *перемоги соціалізму* в одній країні. А в 1905 р. він вже говорив про *будівництво* соціалізму в одній країні (чит. про це також статтю в „Правді“ за 12/II-32 р. „Нельзя ли без троцкистской путаницы?“).

В цьому розділі потрібно дати критику теорії стадій, яка була засуджена XI пленумом ВККІ, а також дати критику деколонізації, потрібно дати оцінку позиції Каменєва й Зінов'єва в 1917 р.

У розділі про „Ідеології“ (автор тов. Фінгерт) в питанні про релігію автор не критикує поглядів Плєханова на релігію, бо він стає на його позицію (хоч і не згадує Плєханова ні разу), коли трактує лише про релігійну ідеологію, про релігійні настрої тощо і зовсім майже не спиняється на ролі церкви як активного оборонця панівних клас. Трохи історії тут не завадило б. Наприклад, варто було показати на принципову різницю пролетарського атеїзму від буржуазного. Так саме, кажучи про сектантів на ст. 321, треба сильніше підкреслити контрреволюційну роль сектантства і, кажучи про релігію в СРСР, треба сказати про процеси відмирання релігії завдяки звуженню і ліквідації її соціально-економічних джерел. Крім критики Плєханова, якої нема, треба дати критику Кунова, Кавтського і ін. Кажучи про клясовість науки (стор. 321), треба підкреслити, що клясовість науки не тільки в задачах наукового дослідження і організаційних формах, але і в методології.

Треба також дати визначення ідеології і критику Бухаріна в цьому питанні. Звертаємо також увагу на явно невдалу фразу, що нічого не пояснює: „вступ до соціалізму — це значить напружене соціалістичне будівництво“ (ст. 327).

В розділі „Культурна революція“ (автор т. Фінгерт) автор, кажучи про розквіт національних культур в СРСР, згадує лише загальнообов'язкове початкове навчання рідною мовою (ст. 347).

Таке розуміння національної політики характеристичне для Зінов'єва. Це місце треба виправити у згоді з партійними настановами, дати критику теорії боротьби двох культур як у великодержавній її модифікації (Лєбідь), як і в українсько-націоналістичній (Шумський, Хвильовий). Великою хибою є те, що в цьому розділі нічого не сказано про боротьбу на два фронти в національному питанні.

Із дрібних недоладностей звертаємо увагу на те, що:

1) автор каже про „зрощування фізичної і розумової праці“ (ст. 341) замість того, щоб говорити про ліквідацію протилежностей між розумовою і фізичною працею.

2) Кажучи про буржуазну біологію (ст. 327), він згадує лише про реакційні висновки з генетики і вчення автогенетиків, а не згадує про ті реакційні висновки, які роблять буржуазні біологи з вчення про ролі оточення, із теорії всемогутності оточення, отже, веде боротьбу на один

фронт — проти віталізму, але не веде її проти механістичного напрямку в біології.

Розділи „Предмет історичного матеріалізму“ і „Спосіб продукції і суспільно-економічна формація“ (автор т. Спокойний)—написано, хоч і популярно, але дуже сумарно, особливо пункт „Продуктивні сили і продукційні відносини в СРСР“. Треба поширити розділ про продуктивні сили і про складові елементи їх. Треба спинитися на ролі географічного оточення, треба з'ясувати причини розвитку продуктивних сил. Без цих доповнень розділ не дає ясної уяви про про продуктивні сили. В розділі „продуктивні сили і продукційні відносини в СРСР“ треба з'ясувати питання про закономірність переходової доби, дати розгорнуту характеристику непу, з'ясувати як слід зв'язок між розвитком соціалістичної промисловости і переробкою дрібного селянського господарства, значення колективізації селянського господарства, сказати, не так глухо, як це зроблено, про вступ у період соціалізму, про останній етап непу і про завершення побудови фундаменту соціалістичної економіки. Крім того, тепер, після XVII паркінференції, треба додати те нове, що внесла XVII партійна конференція в питання про нашу економіку, про кляси тощо.

Конкретизуючи виклад, можна було б позбутися таких надто загальних і схематичних тверджень, як, напр., на ст. 131 — „Кожна формація передбачає, раз вона вже здійснилася, що відносно минулих формацій питання „хто кого“ вже розв'язане. „В цьому надто абстрактному твердженні випала з уваги автора та своєрідність, яка є при переході від феудалізму до капіталізму, з одного боку, і від капіталізму до соціалізму, з другого. Однотиповість феудалізму і капіталізму і ґрунтовна протилежність між капіталізмом і соціалізмом пояснюють те, що лише при переході від капіталізму до соціалізму питання „хто-кого“ ми ставимо з усією рішучістю, без жодних компромісів і „середніх“ розв'язань, державу буржуазну геть до щенту руйнуємо, будуємо свій пролетарський державний апарат тощо, в той час як при переході від феудалізму до капіталізму державний апарат лише пристосовується до потреб буржуазного суспільства і процес буржуазної революції, як це доводять історичні приклади, може не дійти до кінця, а закінчиться компромісом між феудалами і буржуазією.

В одному випадку, на ст. 119, у автора вихопилася механістична трактовка суспільства, бо він, говорячи про суспільство взагалі і про специфічність суспільства взагалі, знаходить цю специфічність „в специфічному відношенні до зовнішньої природи, до географічного оточення“, стаючи на позиції схеми система — оточення, яку автор далі сам же критикує.

Мало сказано про різницю в уживанні знарядь у тварин і продукції знарядь виробництва у людей. Дуже мало сказано також про буржуазну соціологію автор обмежився двома трьома прикладами, де він просто висміяв буржуазну соціологію (це добре), але не показав детальніше її клясової ролі. Зовсім нема в автора критики риккерт'янства — цього наймоднішого в буржуазній суспільній науці неокантянського погляду, і не показано зв'язку рюккерт'янства з троцькізмом і меншевикующим ідеалізмом. Ці розділи (Предмет історичного матеріалізму і спосіб продукції і сусп.-екон. формація“) треба поширити, приділивши їх більше уваги, тим більше, що „очерки“ писані як підручник головним чином з історичного матеріалізу і для радпартшкіл і робітфаків, де основні поняття треба не тільки вірно формулювати, але і як слід пояснити.

Інші розділи: „Вступ“, „Кляси і клясова боротьба“ (автор т. Медведєв), „Війна як суспільне явище“, „Капіталізм і війна“, „Марксизм і ревізіонізм“ (автор т. Бронштейн) написано, наскільки, це вдалося простежити, без грубих недоладностей і помилок і вони є найкращі розділи в підручнику.

Тут згадаємо такі більш-менш варті окремих зауважень місця:

1. Фразу — „до кожного одноосібного двору“ (ст. 6) — треба викинути,

бо плянування в соціалістичному секторі і пляновий вплив на одноосібне селянське господарство — це не одне і те саме, а формулювання, що його дає автор, затирає цю різницю.

2. Фразу — „Коли буржуазію в буржуазній революції винесли до влади працівні класи“ (ст. 6) — треба замінити, вказавши на перемогу буржуазії в буржуазних революціях. Тезу про неспроможність буржуазії до кінця провести буржуазно-демократичний переворот перенести до розділу V сб. 12: „Буржуазно-демократична революція“.

3. Треба згадати (ст. 7) про ролю соціал-фашизму і про значення боротьби проти нього для завоювання мас.

4. Кажучи про недооцінку і нерозуміння Леніна й ленінізму з боку Троцького, Зінов'єва, Деборіна (ст. 9), потрібно згадати і про недооцінку і нерозуміння Леніна й ленінізму з боку Бухаріна.

5. Ідеалістично звучить фраза: „Кожний вчений повинен виходити з загальних законів людського мислення“ (ст. 11).

6. У вступі треба згадати про ЦК, як теоретичний центр, і про значення робіт Сталіна, про що сказано в кінці 1 розділу, але має бути саме у вступі.

7. Крім згадування про боротьбу з правим ухилом (ст. 7), треба відзначити і боротьбу з „лівим“ ухилом і контрабандою троцькізму.

8. Не треба, *без всяких пояснень*, писати „матеріалістичну діалектику, або діалектичний матеріалізм“, як це зроблено на ст. 10.

В розділі про класи.

1. Треба пояснити місце, де говориться про гасло „право трудящих націй на самовизначення“ (ст. 164), бо це є гасло Бухаріна-П'ятакова, що висунули його в 1918 р., і проти нього різко виступав Ленін.

2. Треба з'ясувати різницю між професією, станом і класом.

3. Треба виправити твердження: „Продукційні відносини стають політичними відносинами непримиренних клас“ (ст. 186).

4. В питанні про тактику варто згадати про групову тактику, що нині прийнята у військових справах, на яку вказував Енгельс (ст. 195).

5. Треба згадати про різницю між нападом і обороною в політичному і стратегічному розумінні (ст. 207) і дати критику праці Зінов'єва „Марксо-Ленінова наука про війну“.

В розділі „Марксизм і ревізіонізм“.

1. В § 2 „Ревізіонізм у Росії“ треба згадати про вплив західно-європейського ревізіонізму на ревізіонізм у Росії; зокрема — нічого не сказано про економізм. Автор нічого не каже про ревізію революційної тактики, обмежуючись лише висвітленням ревізії філософії і істмату.

2. Треба з'ясувати суть троцькістської теорії перманентної революції (ст. 365).

3. Капіталізм уже вступив у „третю фазу“ свого післявоєнного існування (ст. 375).

4. На початку розділу треба виразніше змалювати переростання соціал-демократії в соціал-фашизм і крім того привести оцінку соціал-фашизму, яку дав XI пленум ВККІ.

Після корінної переробки згаданих місць підручник варто буде перевидати й українською мовою, з огляду на великий брак популярної і в той же час стислої літератури, а головне такої, що *правильно* з позиції марксизму-ленінізму трактує основні питання матеріалістичного розуміння історії.

ДОСВІД СКЛАДАННЯ ПРОГРАМ ДЛЯ МЕДИЧНИХ ВИШІВ

Видані Наркомосвітою України „Навчальні пляни та програми для медінститутів на 1930-31 рік“ ніякою мірою не могли задовольнити тих нових вимог, що їх ставив до майбутнього лікаря розгорнений соціалістичний наступ в СРСР взагалі, соціалістична охорона здоров'я зокрема.

Жорстока клясова боротьба, що точиться в СРСР в усіх галузях нашого господарства, боротьба, що відбивається також і на всіх теоретичних фронтах, у програмах, виданих Наркомосвітою, не знайшла собі місця.

Жодного слова немає в них про потребу боротися на два фронти, не згадано про потребу боротися з меншовикующим ідеалізмом, як найтайніше прихованою формою ідеалізму, що ховає часто своє лице під машкарою марксистської фразеології, і надто з механіцизмом, як головною небезпекою на даному етапі.

Програми в суті нічим не різняться від програм, виданих десятки років тому. Найчастіше вони являють собою просто перелік, в тому чи іншому порядку, питань, що їх передбачалося викласти студентам... та й годі! Та й питання ці у програмах відзначалося переважно *фактистського* характеру, без спроби тут же продовжити їх питаннями, що теоретично освідомлювали б цей фактичний матеріал.

Рідко яка програма ставить питання про *місце* даної дисципліни в системі медичних наук, про коротку бодай *історію* даної дисципліни, про її *методи* і їх значення у видобуванні фактів та їх опрацюванні.

В жодній з них немає спроби вказати на ті специфічні закономірності, що їх вивчає кожна з цих дисциплін, на те спільне, що є в кожній з них з іншими дисциплінами, що вивчають людину. Жодна з них не містить у собі спроби підкреслити, чим вони, як *медичні* дисципліни, різняться од відповідних дисциплін, що вивчають *рослинний і тваринний світ*. В жодній з них не віддано уваги співвідношенню між *практичною і теоретичною* стороною курсу. Не кажемо вже про те, що в програмах не указано на зв'язок і взаємозалежність даної дисципліни з *практичними потребами* охорони здоров'я.

Ось, наприклад, кілька цитат з перших абзаців програми з фізики. „Механіка. Кінематика. Відміни рухів щодо форми шляху та кількісної характеристики. Прямолінійний рівномірний рух. Швидкість“. і т. ін. Так починається програма з фізики.

А от як починається програма з фізіології. „Вступ. Травлення. Загальний огляд стравних речовин. Неорганічні складові частини їжі. Органічні складові частини: білки, жири та углеводани, ферменти. Задачі (?) шлунково-кишкового тракту“...

Так само по-фактистському починаються програми з пропедевтики внутрішніх хороб, одонтології, невропатології і т. ін. Програми перераховують *найзагальніші* питання, не намагаючись їх конкретизувати, і, що найважливіше, без ніякої спроби вказати *напря́м* їх вирішення. З програми аж ніяк не видно *погляду автора* програми на те чи інше теоретичне питання. Вони мають суто *описовий* характер. Ось, приміром, кілька аб-

заців програми з біології. „Як постало життя. Основні етапи розвитку органічного світу, перехід до многоклітинних. Многоклітинний організм, як ціле. Індивід і колонія. Водорості, гриби та судинні рослини“ і т. ін. Хіба можна з цього уривку довідатися про авторів погляд у питанні: „як виникло життя“? Хіба видно ставлення автора до механістів і віталістів у даному конкретному, якнайважливішому питанні? Простий опис, перелік проблем, фактів, питань без ніякого їх теоретичного освідомлення, без спроби вказати тут же відповідь автора програми.

Або ось програма з фізіології. „Рухова секреторна робота. Методика досліджувати діяльність травневих залоз. Гострі та хронічні хвороби. Слинна залоза. Її робота при різних їжах. Іннервація. Рефлекторна дуга та окремі її частини. Фізіологія залозистої тканини“ і т. ін. І з цієї знов цитати не видно, якого ж погляду дотримується автор програми в поясненні слиновипливання, як він пояснює різний склад слини на різну їжу і т. ін. І тут ми маємо лише голий перелік питань, без спроби вказати напрям їх вирішення. В більшості програм ми бачимо те саме. Жодна програма не намагається критикувати ідеалістів і механістів у конкретних питаннях, А проте, як багато матеріалу маємо для цього в галузі, приміром, гістології, фізіології, психіатрії, клінічних дисциплін, біології і т. д. і т. ін. Усі програми обминають ці питання. Що більше! Деякі програми самі скочуються на позиції механістичного матеріалізму. Наприклад, у програмі з фізики маємо таке сполучення: „Центр ваги. Рівновага тіл. Рівновага людського тіла“, тощо, наче природа рівноваги людини і неорганічних тіл в суті однакова. Або ось в іншому місці, як фізика розуміє зв'язок її з медициною. „Умови рівноваги течива. Паскалів закон. Архімедів закон. Визначення питомої ваги за допомогою гідростатичного зважування. Стационарне течіння рідин. Тужавість. Статичне та динамічне тиснення. Кров'яне тиснення та способи його визначити. Робота серця. Молекулярні сили в течиві. Поверхневий натяг. Капілярність. Тертя в капілярних судинах“. Наче закони фізики виявляються в людському організмі в нічим не відмінному проти неорганічної природи вигляді!

А ось як анатомія розглядає цілісність людини. „Тіло, як сума апаратів, систем; розподіл тіла на тканини, органи“. Так що *єдність* організму трактується як просту *суму*! Майже в жодній програмі немає вказівок на те, що медицина в Радянському союзі діаметрально протилежна буржуазній медицині.

Навіть у такій програмі, як професійна гігієна, лиш в одному місці є посилання на Радянський союз: „Соціальне страхування специфічних проф. захворювань у Радянському союзі та інших країнах“. І тут не видно, чим же принципово відрізняється страхування специфічних професійних захворювань у Радянському союзі від інших країн. У решті відділів програми професійної гігієни викладено проблеми фізичної та інтелектуальної праці, втоми, проблеми санітарної обстановки праці, всіх елементів, що обумовлюють професійну патологію так, наче немає ніякої різниці між Радянським союзом та капіталістичними країнами. У програмі викладається в суто „об'єктивних“ тонах проблеми професійної гігієни взагалі, не зважаючи на... конкретну соціальну структуру суспільства!

Те саме повнотою стосується і до програми загальної гігієни. Гігієну житла, одягу, харчування, міст тощо, програма розбирає знов таки *взагалі*, незалежно від спеціальних умов країни. Лиш в одному місці скромно заховалося питання: „Соціалістичні міста“. А проте в Радянському союзі всі ці проблеми ставиться по-новому, і не тільки ставиться, ба й *розв'язується*. Варто лиш пригадати картину велетенського житлового будівництва у нас, у Союзі, буйне розгортання народного харчування, проблему новобудів у місті й на селі і т. ін.

Програми клінічні складено суто описово, емпірично. Так, у програмі пропедевтики внутрішніх хороб жодного слова немає з приводу методо-

логії діагнози. Перераховано лиш окремі інгредієнти, що є об'єктом дослідження лікаря, різні нозологічні тонкощі авскульптації, перкусії, пальпації — коротко кажучи, головну увагу віддано *техніці, методиці дослідження*, а не *методології* (проблемі зовнішньої і внутрішньої аналізи й синтези, об'єктивного і суб'єктивного, якості й кількості в діагнозі). Все це пройшло повз програми пропедевтики внутрішніх хороб. Нема в ній не тільки методології діагнози, немає в ній взагалі методології клінічної роботи.

Таку саму картину маємо і в програмі хірургічної патології й терапії. Знаходимо тут тільки перелік відділів хірургії, та й годі.

В жодній з клінічних програм не приділено уваги критиці найреакційніших поглядів видатніших клініцистів, що їх уважається за провідників у медицині. В жодній з клінічних програм не порушено і, звичайно, не розв'язано, бойових питань лікування. Читаєш ці програми і складається таке враження, що в галузі клініки все гаразд. А тим часом, коли переглянути закордонну медичну літературу, коли переглянути й нашу медичну пресу, то можна побачити справу зовсім не такою, як її змальовано в програмах. Найвидатніші медики кажуть про кризу в медицині, шукають з неї виходу, пропонують різні реакційно-політичні, суто-містичні висновки і тим самим чимраз більше заганяють її в глухий кут.

Експериментальні дисципліни, як біохемія, фізіологія, патологічна фізіологія та інші, хибують на те, що в них немає розгляду методології експерименту, його сильних і слабих сторін, нарешті, *своєрідности* людини і все ж також і можливості й кінцевої потреби експерименту *на інших об'єктах*, щоб мати дані *про людину*.

Із програм не видно, якою мірою експериментальні дисципліни зв'язані з клінічними, а ці останні з першими. Із програм не видно, якою мірою патологія, клініка перейняті ідеями профілактики, служать їй.

Актуальні проблеми охорони здоров'я в добі соціалістичного будівництва не відбилися у програмах. Так, приміром, програми патофізіології, фізіологічної хемії, фізіології, гігієни, які мусіли б наче приділити належну увагу проблемам *харчування*, насправді лиш злегка їх доторкаються.

Величезна більшість програм мають на оці *взагалі* людину, *взагалі* тварину.

Проте і для анатомії, і для фізіології (нормальної і патологічної) мають значення люди різних професій, віку, соціальних умов, статі, конституції і т. ін. Особливу вагу, як відомо, все це має для *клінічних* дисциплін, а однак в них про це ані слова: людину розглядається у програмах, як істоту виключно *біологічну*. Забувається, що вона є істота *соціальна*, що біологічні її властивості несуть на собі відбиток її соціального буття, що відбивається також і на відповідних реакціях. Програми зовсім не використали думок Маркса, Енгельса й Леніна з діалектики природи. Нарешті, жодна програма не бореться за партійність, клясовість науки, за генеральну лінію партії на теоретичному й практичному фронті медицини та охорони здоров'я.

Всі ці хиби програм викрили й обговорили члени товариства лікарів-марксистів на нараді викладачів Харківського медичного інституту. Далі утворено бригади з викладачів споріднених дисциплін (приміром, фізіологічна бригада — фізіологічна хемія, фізіологія, фармакологія; морфологічна — анатомія, гістологія, біологія) і за керівництвом членів товариства лікарів-марксистів. Ці бригади приступили до розгорненої критики програм свого комплексу дисциплін, а згодом і до розроблення нових програм, складених катедрами на основі попередньої критики. Шляхи роботи були такі:

1. *Загальна* критика всіх програм на загальних зборах викладачів і вироблення *загальних* принципів складання нових програм.

2. Конкретна *критика* окремих програм у бригадах споріднених дисциплін і накреслення *конкретних* підстав для вироблення нових програм.

3. Складання нової програми завідателем катедри і обговорення її з фактичного й теоретичного боку на загальних зборах даної катедри.

4. Обговорення її далі в бригаді споріднених дисциплін.

5. Перегляд її в інститутській методологічній комісії.

Критика старих і розгляд нових програм тривали в інституті близько три місяці і кожна нарада про програми перетворювалася на жваве обговорення основних теоретичних питань тієї чи іншої дисципліни на основі марксо-ленінської теорії.

Вся робота проходила за керівництвом членів товариства лікарів-марксистів і наслідком неї ми маємо великий приплив заяв про вступ до товариства лікарів-марксистів і утворення гуртка із старших викладачів (професори, доценти, старші асистенти) для вивчення діалектичного матеріалізму.

Які ж є наслідки цієї роботи? Чи вдалося скласти програми, що наближалися б до задоволення поставлених перед ними завдань?

Оцінюючи зроблене, треба відзначити, що нові програми в більшості своїй *гостро різняться* від програм старих. Під цим поглядом зроблено великий крок уперед. Але, поперше, цього не можна сказати про *всі* програми, а подруге, те, що зроблено в галузі поліпшення програм, *далеке ще є від того, що треба зробити*. Зато дальше вдосконалення програм почнеться вже із значно *вищою ступеня* їх.

Проілюструймо досягнення в нових програмах супроти старих.

У програмі з анатомії, раніше опублікованій, нічого не говорилося про *методологію* вивчення форми, нічого не говорилося про *значення* кожної методики анатомічної аналізи; нічого не говорилося про потребу в анатомії вивчати тіло не тільки аналітично, але й у *цілості*, вивчати форми різних частин тіла не тільки на мертвому, але й на *живому* тілі. Форму частин тіла вивчувано *відірвачо* від функцій, відірвано від умов оточення й побуту і т. ін.

У новій програмі все це узгляденно. У старій програмі вся загальна частина мала такий вигляд:

„Визначення предмету анатомії. Місце її серед інших біологічних наук. Значення анатомії для медичної освіти. Короткий історичний огляд розвитку анатомії людини. Риси сучасної анатомії. Коротке уявлення про матерію, її структуру та розподіл. Загальний огляд структурних одиниць тіла та його побудови. Закономірність зростання. Тіло, як сума апаратів, систем, розподіл тіла на тканини й органи“.

У новій програмі ця частина виглядає зовсім інакше:

„Уявлення про організми. Організм, як предмет навчання. Класифікація наукових знань про організм. Анатомія, як наука, що вивчає будову організму. Положення анатомії між іншими природними дисциплінами і відношення її до медицини. Методика й методологія анатомічного дослідження. Методи препаративного й безпрепаративного досліджування. Дослідження шляхом розсікань ножем, ін'єкція. Безпрепаративні методи: метода сома- та органометрії, коррозії, просвітлення, просвічення, офарблення, рентген. Анатомічний інструментарій, апаратура, оптичні приладдя (бінокулярна люпа). Порівнююча їх характеристика. Історія методу, умови їх розвитку. Значення методу у справі накоплювання матеріалу щодо будови тіла. Історія розвитку методологічних прийомів анатомічного вивчення: вивчення форм з точки зору ознайомлення з їх структурою і топографією (описова топографічна анатомія), вивчення форм в зв'язку з їх функцією (фізіологічна анатомія), вивчення форм у процесі онто- і філогенетичного розвитку (ембріологія і порівнююча анатомія), вивчення форм у зв'язку з умовами побуту, трудовими процесами і т. ін.

Ми маємо в зацитованому місці вказівки на становище анатомії в ряді медичних наук, на ролі й значення анатомічної *методики*, на значення не лише аналітичного методовивчення в анатомії (ніж), але й суцільної безпрепарувальна метода дослідження — рентген, просвічування і т. ін.). Далі в програмі є розгляд методологічних підходів до вивчення форми людини на протязі *історії* розвитку анатомії: морфологічний підхід (форма), фізіологічний, онто - й філогенетичний підходи і, нарешті, вивчення форми в зв'язку з умовами праці й побуту. Далі в програмі зіставляється вивчення анатомії на мертвому й *живому*, вивчення форми в процесі її онтогенетичного розвитку, вивчення форми з погляду чинників, які внутрішньо й зовнішньо її обумовлюють, вивчення форми тієї чи іншої частини тіла не лише в її *окремоті*, але й у зв'язку та взаємозалежності з іншими окремими частинами. Приміром, спочатку описано всі частини руки, ноги, тулуба, черепа, а потім — рука, як ціле, нога, як ціле, череп, як ціле, і т. ін. Особливу увагу приділено *формуючим* впливам м'язів на кістяк. Все це гостро відрізняє нову програму від старої, все це показує, що критика не пішла для катедри анатомії марно.

Ще більше різниться від старої програми нова програма з гістології. Це можна побачити, порівнявши відповідні їх розділи.

Стара програма: „Загальний огляд мікроскопічного дослідження. Наука про елементарні складові частини тіла та протоплязму. Морфологічна частина. Загальний огляд складових частин. Протоплязма: її хемічні та фізіологічні властивості; протоплязма, як колоїдна система. Будова її елементарних складових частин (клітин, синцитіїв, симпластів).

Нова програма: Загальна гістологія та загальна ембріологія.

1. Гістологія та її положення в ряді біологічних медичних наук. Історичний короткий нарис розвитку гістології. Філософія епохи і теоретичні підвалини гістології. Загальний нарис методи мікроскопічного досліду. Вплив розвитку техніки на розвиток гістології. Досліди в темному та світлому полі зору. Дослід живих об'єктів, його цінність і недоліки. Досліджування фіксованих об'єктів, необхідність перевірки наслідків застосування цієї методи, досліджування живих об'єктів.

2. Загальна характеристика протоплязми. Хемічний склад її та фізичні властивості. Протоплязма, як фізико-хемічний агрегат. Учення про дисперсні системи, колоїдальні системи-та їх властивості. Протоплязма та її порівняння з колоїдними системами, подібність і різниця між фізико-хемічними та колоїдними системами. Віталістичні та матеріалістичні розуміння цих різниць і їх критика; проблема якості в діалектичному матеріалізмі та її значення для розуміння вказаних різниць.

3. Організація протоплязми в тканинах. Теорія цієї організації. Клітинна теорія, її виникнення, основні положення; недостатність клітинної теорії в освітленні сучасного фактичного матеріалу та її критика. Протоплязматична теорія, форма організації протоплязми в тканинах, симпласти, синцитій, клітини. Протоплязмові форми, як виявлення (наслідок) реактивного стану тканини, перехід одних форм в інші. Склад і будова тканин, їх розуміння з погляду клітинної і протоплязматичної теорії, методологічна оцінка тієї і другої теорії. Проблема „цілості в ученні про тканини; тканина в системі цілості“ і т. ін.

З поданих зразків видно, що нова програма приділила увагу методологічним проблемам гістології: відзначено місце й значення гістології в ряді біологічних та медичних наук, дано оцінку метод дослідження в гістології,—дослідження на мертвому і живому матеріалі, обробленому різними речовинами, що фіксують, фарбують та *in natura*.

Відзначено різні підходи до протоплязми — хемічний, фізичний, фізико-і колоїдо-хемічний; проте тут не подано критики механістичних поглядів, що зводять протоплязму до простої фізико-хемічної системи, і віталістичним з їх непізнаваною якістю протоплязми.

Дано методологічну критику целюлярній теорії, її парціальності, абсолютності, механіцизму (організм — сума клітин). Дано належну методологічну настанову в підході до вивчення протоплязми, складових частин тканини.

У тих місцях, де закладається теорія тих чи інших процесів, дано критику механістичних і віталістичних настановлень, указано зв'язок гістології з анатомією, морфологією, з фізіологією, з клінікою.

І в цій, як і в попередній програмі є ще великі дефекти — немає вказівок на конкретні ріжниці — конституційні, професійні і т. ін., що можна пояснити, правда, тим, що ці проблеми ще недосить опрацьовані.

Так саме, як і програма з гістології різко відрізняється від старої програми фізіології.

Ось кілька початкових з неї уступів (ми подавали вище початок старої програми з фізіології; ось як він виглядає в новій програмі):

„Вступна лекція. Становище фізіології в системі медичних наук. Розуміння фізіології, як науки, що вивчає функції живого організму. Критика механістичної теорії, яка зводить складні явища життя до звичайних фізичних і хімічних законів, та віталістичної теорії, яка трактує життя організму, як функцію особливої життєвої сили. Виклад розуміння життя з погляду діалектичного матеріалізму.

Живий організм, як єдина функціональна система, і критика механістичної теорії — людина - машина.

Фізіологічний розвиток живих організмів. Фізіологічна доцільність, як наслідок еволюційного розвитку. Критика іманентної доцільності. Розвиток людського організму, як такого, що посідає особливої якості.

Критика механістичних теорій, що зводять особливої якості тваринного організму до фізико-хімічних явищ; особливі якості людини відносно реакцій на безпосередні подразнення. Цілеспрямована діяльність людини, як властива тільки людині.

Методи, яких уживають у фізіології: експеримент і спостереження. Роль методології в обробленні здобутого емпіричного матеріалу. Дані експерименту і фізіологія людини. Критика механістичного перенесення на людину наслідків, здобутих на тваринах“.

Такий характер програми фізіології має, однак, не тільки на початку. В різних місцях її, там, де ті чи інші теорії трактують фізіологічні процеси механістично чи віталістично, у програмі є відповідна критика. Ось, наприклад, кілька ілюстрацій:

„Питання про самоперетравлювання шлункової стінки. Віталістичне трактування. Спроба Claud Bernard'a, що його спростовує. Механістичне його тлумачення. Сучасне наукове розв'язання цього питання. Антипепсин і антиферменти.

„Постійні подразники серцевої діяльності. Місце прикладання постійних подразників серцевої діяльності. Проведення подразнення серцем. Спроби Spannius'a. Значення Keith.-Plack'a. і His-Tawar'a. Наявність постійного подразника, як основи автоматії серцевої діяльності. Питання про тканину, що первісно сприймає подразнення. Нейрогенна і міогенна теорія збудження та проведення збудження серцем. Історичні хитання фізіології поміж названими двома теоріями. Критика механістичних елементів у міогенній і нейрогенній теоріях в їх застосуванні до діяльності серця і синтетична теорія Zewes'a, як найближча до діалектичного розуміння“ і т. ін. і т. ін.

Коли в старій програмі ми мали простий перелік питань, коли з старої програми можна зробити висновок, що фізіологія не має нічого спільного з *теорією*, що вона є суцільно „об'єктивна“, безстороння, фактистська наука, то інша, нова програма очевидно доводить, що фізіологія є суцільно *партійна* наука, що майже в кожному питанні у фізіології точилася боротьба партії, боротьба з ідеалістами, з механістичними матеріалістами, і що

мав рацію Ленін, коли писав у „Матеріялізмі і емпіріокритицизмі“, що „ряд видатних фізіологів гнув за тих часів до ідеалізму й кантіянства“. У програмі підкреслено *суцільність* організму, ролі експеримента в фізіології, критику ідеалістичних поглядів на діяльність, критику механістичних настановлень (людина — машина, механістичне перенесення на людину даних, здобутих експериментом) і т. ін.

Але й тут не приділено уваги тому, що це є не фізіологія взагалі, а людська фізіологія, що людина є не біологічна тільки, а соціальна істота, не вказано на конечну потребу зв'язку з клінікою й профілактикою, зовсім не використано спадщину клясиків марксизму в галузі фізіології („Діалектика природи“ Енгельса).

Програми клінічних дисциплін позістали наслідком проведеної роботи цілком переробленими.

Так, програми хірургії в старому своєму вигляді, як видрукувала їх Наркомосвіта, не порушують жодної принципової проблеми клініки, не торкаються жодної з сучасних проблем, що з них точаться бої в капіталістичній медицині, що їх хибне розв'язання в ідеалістів і механістів заводить медицину в глухий кут.

Зовсім інакша справа — нові програми.

В них докладно розібрано завдання клініки, співвідношення між суб'єктивними і об'єктивними методами дослідження, співвідношення між клінікою й лабораторією, з'ясовано ставлення авторів програм до „інтуїції“ в клініці, відзначено значення цілого й частини, аналізу й синтезу, органо-морфологічного та функціонального підходу до хворого. В них розібрано проблеми кондиціоналізму, монокавалізму і каввалізму в марксієвсько-діалектичному його розумінні.

У цих програмах підкреслено значення для діагностики, терапії і профілактики досліду умов оточення й побуту, не раз указується на профілактику хірургічних захворювань.

В експериментальній хірургії указано на хіби механістичного перенесення даних експерименту на хвору людину і т. ін.

Проте і в нових програмах є ще ряд дефектів. Немає в них критики сучасних хірургів капіталістичних країн і СРСР, які підтримують у конкретних питаннях хірургії точку погляду ідеалістів та механістів, немає в програмі указівок на різницю між нашою хірургією та хірургією в капіталістичних країнах. Слід було б освітити в цій програмі і те нове, що несе хірургії соціалістичне будівництво в СРСР.

Абсолютно перероблено програми шпитальної терапевтичної клініки, загальної терапії, патологічної фізіології, загальної гігієни, неорганічної хемії та ін. Проте слід тут же таки відзначити, що дехто з авторів програм зрозуміли своє завдання так, щоб у першій лекції сказати все, що треба і про *місце* даної дисципліни, і про її *історію*, про *методи* дослідження, *теоретичне* оброблення фактів і т. ін., а надалі лишити самий тільки фактичний матеріал. У них вийшло так, що в першій лекції виявилася теорія, а в решті — факти. Такі є програми загальної гігієни, неорганічної хемії, топографічної анатомії, ортопедії і травматології.

В перероблених програмах не всі віддали в достатній мірі відбили в собі перероблення. Багато є таких програм, які тільки поширилися обсягом — питання в них хіба що докладніше розроблено проти старих програм. Значною хибою всіх програм є наявність у них розробленого пляну виробничого навчання. Жодна програма не використала думок Маркса, Енгельса й Леніна у питаннях охорони здоров'я, медицини. У програмах не розгорнуто також боротьбу проти меншовикующего ідеалізму; надто це велика помилка у програмі біології, де вияви цього останнього набули особливо широко розмірів.

Але загалом слід відзначити, що хоча перероблені програми і є лиш *першим наближенням* до справжніх радянських програм, а все таки у ви-

робленні радянських програм для медвишів зроблено значний крок уперед. Далі систематичне їх пророблення, далі їх поліпшення без сумніву приведе до потрібної радянському студентів програмі, до програми, яка буде щільно зв'язана з усім ходом соціалістичного будівництва.

Правда, сама по собі програма — тільки перший крок до реформи викладання; його слід закріпити і виданням відповідних підручників, і відповідними методами викладу, і особливо певним складом викладачів. Але це вже далі завдання, що до нього, за допомогою товариства лікарів-марксистів, приступає колектив викладачів¹⁾.

¹⁾ Тепер уже програми в зв'язку з листом т. Сталіна значно перероблено, уніфіковано для українських медвишів й затверджено НКЗ.

ПРО ДИСКУСІЮ НА ПСИХОЛОГІЧНОМУ ФРОНТІ

Пролетаріят провадить розгорнений соціалістичний наступ. Потрібна особлива чуйність до ідеологічного фронту. Чистота й витриманість марксо-ленінської ідеології є передумовою теорії, яка зможе висвітлити шляхи соціалістичного будівництва, стане на височині вимог соціалістичної практики. І одна по одній науки підпадають під критичний перегляд, зазнають розчищення від ворожих класових течій та впливів.

Особливого інтересу набирають бої за позиції марксизму-ленізму у психології. Ці бої відбилися в дискусії, що її організував інститут марксизму-ленізму разом із бюрою т-ва психоневрологів-марксистів та т-ва педагогів-марксистів 1931 року в Харкові. Доповідь про „Стан на психологічному фронті“ зробив т. Таланкін (Москва).

Тов. *Таланкін* насамперед відзначає, що боротьба на два фронти у філософії непосредньо продовжується у психології. Тут основні удари були скеровані проти Корнілова та його школи, яка репрезентувала у психології Деборинське керівництво. Корніловщину викрито, як грубий механіцизм. Психологія була відірвана від практики і не мала авторитету ні в культурній, ані в господарській галузі соціалістичного будівництва. Причини — в історичних умовах. До 1917-го року психологія була пристим додатком до ідеалістичної філософії: експериментовий, власно, науковий напрям був дуже слабкий. Жовтнева революція разом [з ідеалістичною філософією] викинула й цю ідеалістичну психологію. На перший плян вийшли матеріалістичні напрями, рефлексологія та реактологія. Але вони були грубо механістичні.

Стара бехтеревщина вже зникає; проте приклад українських працівників показує, куди зростає рефлексологія. Приміром, проф. Протопопов у книжці „Психологія, рефлексологія, наука про поведінку“ виступає як примітивний номіналіст. На тій підставі, що термін „свідомість“ визначають по-різному, він робить висновок, що цей термін взагалі не має реального змісту. „Суб'єктивні переживання“ — епіфеномени; на думку проф. Протопопова, вони не мають ніякого значення. Це — погляд Введенського, з марксизмом він не має нічого спільного. Марксизм визнає за свідомістю надзвичайно важливе значення і за критерій пізнання висуває зовсім не самоспостереження, а насамперед, — практику. Другий представник механіцизму у психології на Україні — проф. Залужний. В його книжці „Наука про колектив“ класової боротьби немає. Колектив розуміється грубо фізично і фізіологічно, як система взаємочинних елементів. Під одну рубрику „організовані колективи“ відноситься і релігійні товариства, і компартію, МОДР, капіталістичні армії, і червона армія і т. ін. Навпаки, глитайство оголошується тільки за погадані сукупності. Під прапором рефлексології застосовується буржуазну соціологію (Чупрових і т. ін.) Взагалі, не тільки в Залужного, рефлексологічне обґрунтування педагогіки означало виходжування класового змісту із проблеми колективу, середовища, грубомеханістичне їх тлумачення, зведення виховання на муштру-

вання тощо. Корисної, практично ефективною методи вивчення дітей і дорослих рефлексологія не дала.

Хитріший механіцизм, з великою силою цитат із Маркса й Леніна це є корніловщина. Чимало прямих перекирчуень діялмату в самого Корнілова: заперечення теорії відбиття у сприйманні, твердження, що в безпосередньому досвіді є лиш реакції, перехід на погляд „чистого опису“, виключення психіки із закону збереження енергії, а звідси відрив психіки від рухомої матерії. Далі маємо тут поділ розумової і фізичної праці (центральної і периферійної витрати енергії), і звідси висновки про ти політехнізації, рефлексологічну класифікацію професій та вивчення їх соціальної і матеріальної наповнености. Саме розуміння реакції грубо механістичне: реакція, як наслідок порушеної рівноваги, між організмом та оточенням і як відновлення цієї рівноваги. Дискусія виявила всі ці помилки. Корнілов їх не визнав і з корніловщиною треба боротися й далі.

Меншовикууючий ідеалізм достатньо репрезентовано у психології. Це — Франкфурт, Куразов, Шпільрейн. Франкфурт висуває на перший плян погляди Г'єханова, замазуючи його помилки, віддає друге місце поглядам Леніна. Франкфурт психологізує істмат, перетворює психологію на науку про поведження кляс, підмінює психологією проблему ідеології. — Куразов — зразок найчистішого методологізування: суцільні визначення, наука зникає; це — якнайтипівіша гегеліянина. — Шпільрейн ухилився в ідеалістичне учення Штерна про особу, яксамостійну саморозділену одиницю; що персоналістичну методологію він оголошував за марксизм.

Усі ці механістичні і меншовикууючо-ідеалістичні впливи треба, звичайно, розглядати як відбиття впливу на ідеологію пролетаріату різних клясових сил, що борються проти будівництва соціалізму.

Досі психологічне керівництво ігнорувало ролю Леніна. Нам треба рішучо зосередитися на опрацюванні Ленінової спадщини у психології. В „Матеріялізмі і емпіріокритицизмі“ Ленін, борючись із суб'єктивізмом та психологізмом, спирався на матеріалістичну психологію.

Основні вимоги до сучасної психології — стати на службу соціалістичному будівництву. Марксо-ленінську психологію можна створити лиш на основі партійности. Психологію повинно щільно пов'язати із психотехнікою. Це, по суті, єдина наука. Психотехніка має допомогти раціоналізаторській роботі. Робота психолога потрібна в Червоній армії, у педагогіці, політосвітроботі, кіно, радіотеатрі, пресі і т. ін.

Предметом психології є психічні процеси, що їх вивчається на основі неврофізіології. Термін „поведження“ треба покинути: він примушує думати, начебто поведження людини можна розуміти на основі самих психологічних закономірностей; псевдження людини в основному — функція суспільно-економічних відносин. Предмет психології — психічні процеси та їх матеріальний субстрат. Це визначення попереднє, недоскональне; проте іншого на початку наукового вивчення дати не можна. Щождо неврофізіологічного субстрату, то його не можна обмежувати вченням Павлова. Дуже цікаве учення Лешлі про роботу центральної нервової системи як єдиного цілого, хоч у нього є багато механістичних тверджень. Звичайно, матеріальний субстрат містить у собі, насамперед, неврофізіологічні процеси, але не обмежується ними; до нього належать також і всі відповідні процеси в тілі. Другий важливий момент — дослідження психічних процесів не „людини взагалі“, як це роблять буржуазні вчені, а конкретної історичної клясової особи. Щождо „суб'єктивности“ цих процесів, то марксизм уважає, що вся людська практика свідчить про їх об'єктивність і приступність для пізнання. Наш поділ психології іде не лінією „суб'єктивного-об'єктивного“, а лінією ідеалістичної і матеріалістичної психології. Метода марксо-ленінської психології — історично-трудова. Усі психологічні процеси треба вивчати з погляду їх виникнення у процесі праці, з погляду їх обумовлености працею. При цьому треба рішучо відкинути вузько-тех-

нічне, фізіологічне розуміння праці, як це бачимо у Богданова та Бухаріна. Треба брати працю, як історичний суспільний процес.

Поворот іще не закінчено. Треба далі боротися з механіцизмом та меншовикующим ідеалізмом.

У дебатах виступає ціла низка товаришів.

Тов. *Рубінштейн* зазначив, що не можна робити відповідальним за реактологію Корнілова кожне реактологічне дослідження взагалі. Дослідження реакції лишається дуже важливою галуззю і в психології, і у психотехніці. Хиби реактології Корнілова полягали в тому, що вона вивчала реакції, які не викривали своєрідности особи, не засягали вглиб центрального процесу; ці реакції вивчалось порізно, їх не пов'язувано в середині поодинокі особи, поза обліком їх у динаміці вправи, в аспекті загальних, а не типологічних закономірностей. Це приводило до характеристичного опрощенства, до намагання класифікувати людей за типами простої реакції і будувати на цьому професіографічні висновки, в нехтуванні соціального змісту особи, у вивченні людини „взагалі“. Корнілов сам прийшов до обмеження свого принципу „однополюсної витрати енергії“, а погодження цього принципу із суперечними до нього фактами, є прикладом невірною розуміння діалектичної методи.

Проф. *Протопопов* заперечує т. Таланкіну. На його думку психологія на Україні існувала, а те, що їй не дали широко розвинутися в її корніловському напрямі, треба вважати не за помилку, а за досягнення, за раннє зрозуміння хиб цього напрямку, що їх лиш тепер збагнули в Москві. Рефлексологія, що її розвиває школа проф. Протопопова, хоч і вийшла з Бехтерева, проте давно відійшла від нього і найближче підходить до вчення Павлова (правда, і тут останніми роками вона перейшла до вивчення утворення навиків в умовах близьких до природного експерименту). Щождо моєї книжки, каже проф. Протопопов, книжки, яка багато в чому застаріла, то ось я борюся, між іншим, з вербалізмом терміну пізнання. Але важливе в цій книжці не це, а визначення рефлексології та її завдань. Формулювання дисципліни психології в т. Таланкіна — вивчення психічних процесів конкретної історичної людини на базі нервово-фізіологічних процесів, — неясне і його треба розшифрувати. Щільну ділову співпрацю психоневрологів Москви й Харкова треба всіляко вітати.

Тов. *Гальперін* зазначає, що багато хто сприймає дискусію тільки як „заперечення заперечення“ і поворот до вихідної точки, до емпіричної психології. Нерозуміють творчої ролі нашої методологічної критики. Принципіально теоретично-будівне значення дискусії для психології полягає в тому, що проведено чітку межу між так званим „змістом психіки“, що виражає конкретну історичну структуру особи, і „процесійною стороною психіки“, що виражає фізіологічний коррелат цієї останньої.

Це відрізнення ніяк не стосується до відрізнення змісту й форми в одному предметі, а навпаки, означає виділення двох самостійних предметів досліду в явищі, що його раніше вважано за одне. У цій чіткій вказівці й обмеженні предмету власне психологічного дослідження лежить коловальне методологічне досягнення дискусії і реальна основа таких винятково сприятливих можливостей розвитку психології у нас. Чимало основних питань психології набувають нового висвітлення і розв'язання. Промовець коротко висловлює свої міркування про деякі з них.

Тов. *Катков* висуває питання про викладання психології і вказує на труднощі, зв'язані з питаннями кадрів, програм, керівництва.

Тов. *Гольденберг* підкреслює наявність психології на Україні. Чи потрібна психологія? Від вимог повороту у психології деякі прагнуть відійти, минаючи проблеми психології, підмінюючи їх проблемою взаємовідношення біологічного й соціального. Загальне настановлення т. Таланкіна про увімкнення психології до соціалістичного будівництва треба безвідмовно прийняти. Інша річ — окремі його твердження. Наприклад, визна-

чення, що психологія будується на базі фізіології, надто непевне, його дає будь-хто, аж до психофізичних паралелістів. Тут є загроза реального відриву від соціального середовища. Але основне для нас — це відновлення психології, а на сьогодні не можна чекати вичерпних визначень. Потім т. Гольденберг з'ясовує основні помилкові погляди харківських психоневрологів - професорів Протопопова, Каткова, Ющенко, Грінштейна, Квінта.

Проф. Залужний указує на існування в питаннях психології на Україні, крім механістичної, ще й ідеалістичної течії, що її репрезентує проф. Дунаєвський. Вона теж має своїх послідовців. Треба боротися як з механістичним, так і з ідеалістичним фронтом. Не спиняючись на своїх помилках, Залужний підкреслює ряд неясностей у доповіді т. Таланкіна. Чому немає критики наскрізь ідеалістичної соціальної психології Артемова? чому Лешлі дано перевагу перед Павловим? Лешлі — якнайтипівший механіст. Нарешті, незрозуміло, як прикласти загальні принципи діалектичного матеріалізму до конкретних питань психології та педології. А проте саме в цьому є трудність.

Тов. Соколяньський відзначає правдивість тверджень, що психологічний фронт був оголений, що було засилля і механістичних, і ідеалістичних теорій, надто в педагогіці. Треба визнати, що становище в РСФРР було не набагато краще, ніж на Україні, і незрозуміло, чим махровий механіст Лешлі кращий за Павлова. Треба визнати, що з психологією, зокрема реактологією, боролися тут з неправильних позицій, боролися за чистоту механістичних концепцій. Але боротьбу утруднює майже повний брак документів. Щодо критики Корнілова, т. Соколяньський згоджується з т. Таланкіним. У позитивних настановленнях клясовий момент майбутньої психології лишається для нього неясний. Справа не в тому, щоб дати визначення психології, а в тому, щоб установити її завдання.

Тов. Рохлін починає свою промову твердженням, що нині на вулиці психології — свято, що ніхто тепер не заперечує її ваги. І переконали в цьому всіх — соціалістична практика та марксистська методологія. На Україні „доброї“ психології не було і від цього фронт психоневрології багато чого зазнав. Чому й досі немає марксистської психології? Психологія чесно служила буржуазії і все таки не була справжньою наукою. Чому? Тому, що самий предмет її, людину, у буржуазному світі зведено до зоологічного рівня. Будівництво соціалізму, залучення якнайширших мас до культури, творча активність, робітниче винахідництво створюють у нас виняткові умови для розвитку психології.

У прикінцевому слові т. Таланкін зазначає, що він не міг охопити всіх питань своєї теми і обмежився основними. Учення Павлова — величезний здобуток; проте обмежуватися ним не можна. Лешлі методологічно невтриманий, але з нього добрий експериментатор і він подав ряд цікавих проблем. Звичайно, на Україні були поодинокі психологи, але психологічного фронту, як цілого, не було. Зрозуміло, поруч з механістичними були й ідеалістичні впливи, в особі хоч би Дунаєвського. Боротьбу з корніловщиною на Україні провадили з неправдивих позицій і, щодо методології, то рефлексологія Протопопова не різниться від рефлексології Бехтерева. Я сам невдоволений, каже т. Таланкін, із свого визначення предмету психології, але на сьогодні доводиться задовольнятися цим. Ми повинні прагнути відмежуватися, насамперед, від такого ідеалістичного визначення, що припускає саморух свідомости. Кажучи: „на базі невро-фізіологічних процесів“ ми ніяк не припускали, проте, епіфеноменалізму щодо психіки. Звісно, ми вивчаємо психіку конкретної історичної особи, тобто психіку даної клясової формації. І в цьому вивченні, у побудуванні марксо-ленінської психології, боротьба має точитися на два фронти.

**ПЛАН НАУКОВО - ДОСЛІДЧОЇ РОБОТИ ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ
ТА ПРИРОДОЗНАВСТВА НА 1932 РІК**

Назва теми	Хто виконує	Термін виконання
По ін-ту в цілому		
1. Марксо - ленін. філософія в боротьбі з методологією контр - революц. троцькиз. та його контрабандою.	Адріанов (бригадир), Семковський, Штейнберг, Вольнов	15 квітня
2. Маркс.-лен. філософ. в боротьбі з методолог. люксембургіянства.	Адріанов (бриг.), Юринець, Поппе	"
3. Маркс.-лен. філософ. в боротьбі з методолог. кавтськіянств.	Адріанов (бриг.), Калташов	"
4. Троцькістська теорія пролет. револ. та її контрабанда в н літературі.	Єфіменко (бриг.), Салай, Новіков (прит. іст.)	"
5. Контр.троцькізм, як авангард буржуазн. контр-революц.	Барвицький (бриг.), Лаврова	"
6. Ленінізм в боротьбі з троцькізм. і люксембург. в питанні взаємовіднос. пролетаріату й селянства.	Білярчик	"
7. Антиленінське розуміння проблеми стихійності й свідомости у Р. Люксемб.	Степовий (бриг.), Уральцев	"
8. Більшовизм в боротьбі з меншовицько-центристським знеціненням ролі партії в рев. рухові.	Абдула (бригад.). Левік	"
Підручник з діямату		
9. Марксизм - ленінізм	Левік	1 червня
10. Ідеялізм і матеріалізм	Білярчик	"
11. Матеріалістична діалектика	Юринець	"
12. Боротьба на два фронти в філос.	Барвицький	"
13. Діалектика в природознавстві	Фінкельштейн, Генес, Кауфман, Юринець, Лейпунський, Орлов, Динерштейн	"
14. Істмат як наука	Степовий	"
15. Продукт. сили і продукт. відносин.	Білярчик, Гепнер	"
16. База й надбудова	Степовий	"
17. Кляси й клясова боротьба	Степовий	"
18. Теорія держави й диктатура пролет.	Трублаєвич	"
19. Теорія пролетар. революц.	Левік	"
20. Марксизм - ленінізм и ревізіон.	Юринець	"

Назва теми	Хто виконує	Термін виконання
Теми, що виходять з ухвал XVII партконференції		
1. Ліквідація клас в СРСР в світлі ухвали XVII партконференції.	Левік, Флудов, Білярчик	15 квітня
22. Соціальна природа колгоспника.	Ефіменко	(Раз. з агр. інст.)
23. Держава й диктатура пролетар. в зв'язку з ліквід. клас у II-гу п'ятиріччю	Уральцев	.
I. Сектор філософії.		
<i>Ленінський етап і боротьба на два фронти в філософії</i>		
1. До проблеми лен. етапу	Блудов (бриг.), Семковський, Штейнберг, Левік, Адриянов, Поппе	1 травня Нап. д. жур. н. ст. на черв.
2. Проблема матеріалістичн. діалект. як логіки та теорії пізнання у Маркса—Енгельса—Леніна.	Барвицький (бриг.), Лаврова, Гофман, Нестеренко Д.	15 квітня
3. Ленінова теорія відбитку	Юринець (бриг.), Кушк, Попов, Абдула, Хоменко, Мойсеєнко	15 травня
4. Закон єдності протилежності як ядро мат. діалектики та відношення до цього ін. законів	Мілославін (бриг.), Юринець, Хоменко, Поляков, Уральцев, Салай	15 червня
5. Проблема темпу у Леніна й Сталіна	Левік (бриг.), Попов, Штейнберг	15 жовтня
6. Сталін, як діалектик	Попов (бриг.) Новіков, Гепнер	1 липня
7. Методолог. сучасн. фашизму й соц. фашизму	Калташов (бриг.) Юринець, Кутик, Попов, Поляков	15 листопада
8. Філософія фашизму на Україні	Білик	1 листопада
9. Філософська генеза Маркса - Енгельса	Довгий (бриг.) Юринець, Левік, Гофман, Заболоцьк.	15 жовтня
II. Сектор істмату		
1. Закономірність переходового періоду й будів. соціалізму	Адриянов	Березень
2. Переростан. бурж. демократ. революц. в соц. в ленінізмі	Салай, Паскель, Степовий	Квітень
3. Кавтський, як теоретик найбільш. бурж. партії.	Мойсеєнко, Калташов	Червень
4. Критика Плеханова в питаннях істмату	Степовий, Новіков	Травень
5. Друга п'ятирічка і культ. револ.	Білярчик, Ефіменко	Липень
6. Ленін, етап в іст. матеріалізм.	Степовий	Жовтень
7. Марксо-ленін. наука про війну		15 квітня
8. Будівництво соц. і троцькізм.	Штейнберг	.
III. Антирелігійний сектор		
а) <i>Ленінський етап в розвитку атеїзму, боротьба на два фронти</i>		
1. Маркс—Енгельс—Ленін про соц. джерела та соц. функцію релігії	Ігнатюк, Гаїбов	Лютий
2. Критика плеханівського атеїзму	Чучмарьов	Вересень
3. Ленін про ставлення пролет. до релігії та боротьбу на два фронти в ант. рел. проп.	Васильєв, Станцель	Травень

Назва теми	Хто виконує	Термін виконання
6) Друга п'ятирічка, боротьба за соціалістич. свідомість		
4. Знищення клас і завд. антирел. пропаганди.	Білярчик, Петров, Приваліхин	Травень
5. Маркс, Енгельс, Ленін про відмирання релігії в) До 50-тиріччя з дня смерті Маркса	Ігнатюк, Гаїбов	Квітень
6. Методолог. засади критики релігії в ранніх творах Маркса.	—	Грудень
7. Проблема походження, й розвитку християнства у Маркса - Енгельса	Енішерлов	Квітень.
IV. Асоціація природознавства		
а) Комплексні проблеми		
1. Ленінський етап у діалектиці природи і соц-рек. науки (збірн.)	Орлов (бриг.), Левік, Семковський, Фінкельштейн, Рохлін, Майер, Генес, Соколянський, Давидов, Семернін, Подзолков, Сухов	Листопад
2. Основні проблеми марксо-ленін.-методолог. природознав.	Семковський (бриг.), Левік, Слуцкін, Лейпунський, Гей, Кауфман, Дьяченко, Штрум, Дінарштейн, Генес	Жовтень
I. Пробл. доконечности випад. Випадковість у механ. та деборн.		
II. Пробл. випадков. в теорії ймовірности. Статист. й динам. законом.		
III. Кондеціон. і каузалізм.		
3. Діалектика природи Енгельса систематизов. тематичне видання для природознавців	Семковський (бриг.), Кауфман, Майер, Гольдман, Писаржевський, Семернін, Фінкельштейн	Грудень
б) Технічна секція		
1. Соц. реконструкція техніки на основі ухвал XVII парт. конф. про 2-гу п'ятирічку	Майер (бриг.), Самітний, Шугляков, Таращанський, Неман, Манов, Латаш, Майер	Червень
2. Проблема техніки у творах класиків марксизму (Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін)	Юринець (бриг.), Сухов, Подзолков, Марченко, Александров, Розенфельд, Сукачов	Грудень
в) Математична секція		
1. Ленін і сучасна математизація фізики	Орлов (бриг.)	Грудень
2. Партійність і боротьба на два фронти в математиці (відбиття настанов лист. т. Сталіна в н. робот. програмах, метод. викр. шкідн. ревізій. менш. ідеал. механ. кр. троцькізм, та його контрабанди	Кауфман (бриг.), Лацко, Орлов, Бржозовський, Барібін	Червень
г) Фізична секція		
1. Статистична та динамічна закономірність в сучасній фізиці	Лейпунський (бриг.), Гай, Слуцкін, П'ятигорський, Розенкевич	"
2. Ленін і сучасна криза в фізиці	Герф (бриг.), Іршенко, Блудов, Бурдун, Обреїмов	Прот. року
3. Боротьба на два фронти в фізиці	Лейпунський (бриг.)	Листопад

Назва теми	Хто виконує	Термін виконання
<i>Д. Хемічна секція</i>		
1. Методолог. засади планування хемічн. н. д. роботи.	Стрелков, Уразовський	Квітень
2. Підготовка і профіль кадрів для хеміч. н. д. роботи і промисл.	Францевич, Вольнов	Серпень
3. Стаття з методолог. хемії до Менделєєвського з'їзду.	Вольнов	Лютий
4. Партийність і боротьба на два фронти в хемії.	Уразовський Хоменко	Жовтень
5. Проблема якості в хемії.	Зубарь	Грудень
<i>Е. Біологічна секція</i>		
1. Лист т. Сталіна і боротьба на два фронти в біології.	Бриг. під кер. Фінкельштейна	Квітень
2. Основні проблеми методолог. колоїдн. хемії.	Буланкін	Жовтень
3. Методолог. основи обліку компл. факторів врожайності і їх взаємини.	Лясківський	.
4. Методолог. питання суч. генетики.	Бригадири : Поляков (Харк.), Делона (Москва), Фаворов (Одеса)	Листопад
5. Методолог. питання антрополог. й критика буржуазн. евгеніки (робота разом з т.-вом. лік.-марксистів. Бригада готує матеріал до міжнародн. евген. з'їзду. Завдання викрити фашист. і соц.-фашист. намагання біологізац. соціології (К. Кавтський і К ^о).	Поляков	Жовтень
<i>Ж. Медична секція</i>		
1. Методолог. проблеми здоровох. за II-й п'ятирічці.	Марков (бриг.)	Липень
2. Проти соц.-фашизму в медицині.	Ліфшиць	Вересень
3. Критика методолог. основ теорії оптимума Аттлера, Ерманського.	Семернін	Грудень
<i>З. Психоневрологічна секція</i>		
1. Ленін та Плеханов в питанні психофізичн. проблеми.	Гольденберг, Гальперін	Жовтень
2. Система організац. розумової праці у Леніна	Рохлін	Грудень
3. Біогенетичний принцип мислення в психоневрології.	Будіна	Квітень
4. Завдання рад. психогієни та критика буржуазн. концепцій.	Рохлін	Червень
5. Соціалістична реконструкція особи.	Гольденберг	.
6. Хрестоматія з Маркса, Енгельса, Леніна в питаннях психології.	Бриг. Гальперін	Грудень

І. Д. ВОРОБІЙОВ

Смерть вирвала з рядів філософського фронту України одного з наймолодших роками, але одного з талановитих, активних більшовиків т. Воробйова.

Ваня Воробйов народився 1906 року в родині селянина - наймита. Революційний гарт, більшовицьку непримиренність він прийняв уже з малих років від свого батька, запільника революціонера часів гетьманщини, а потім одного з видатних командирів РСЧА.

Ваня Воробйов 13 років вступає до КСМ і майже відразу висувається на провідну комсомольську роботу. Його енергія, його молодечий запал спрямовано на організацію молоді Донбасу в рядах Ленінського комсомоду.

1925 року тов. Воробйова комсомольська організація відрядила вчитися. Не зважаючи на величезне завантаження організаційною роботою на антирелігійному фронті т. Воробйов за короткий час зумів дати ряд теоретичних робіт щодо проблеми класової боротьби, питань повороту на філософському фронті, методології нацпитання та літератури.

Ці роботи прийнято більшовицькою партійністю, Леніновим поєднанням теорії і практики більшовицькою непримиренністю в боротьбі проти ревізії філософії марксизму - ленінізму і якнайкраще свідчать про глибину його думки.

Навіть під час своєї хвороби вже останніх днів т. Воробйов не кидає роботи над опрацюванням марксо - ленінової теорії. Він бере участь в опрацюванні проблем, пов'язаних з пленумом ТВМД, живе, горить питаннями, якими живе весь філософський колектив.

Слабкий організм не витримав. Смерть перервала це горіння. Ваня Воробйов, як і його батько, всього себе, все своє життя віддав революції.

Пам'ять його житиме серед нас.

На його короткому, але надто змістовному житті можна і треба вчитися багатьом і багатьом товаришам.

Довгий, Мілославін, М. Поппе, Попов, Лаврова, Кушик

СТАТУТ

ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ВОЙОВНИЧИХ МАТЕРІАЛІСТІВ-ДІАЛЕКТИКІВ

1. Вступ СРСР в період соціалізму на базі соціалістичної індустріалізації та реконструкції сільського господарства, ліквідація куркуля як класу на базі суцільної колективізації, знищення коріння капіталізму зустрічає шалений опір з боку класу, що відживають в нашій країні та що мають підтримку міжнародного імперіялізму та соціал-фашизму.

Ця запекла класова боротьба знаходить яскраве визначення її на теоретичному фронті, де чужа та ворожа пролетаріатові ідеологія протягується і відбивається в самих різних формах і виливах, починаючи з безпосереднього захисту буржуазних теорій, з проповіді неприкритого ідеалізму й попіщини й кінчаючи найбільш тонкою замаскованою ревізією теоретичних основ марксизму-ленінізму.

Партія, що керує соціалістичним будівництвом і класовою боротьбою пролетаріату на всіх її ділянках, розгорнула соціалістичний наступ по всьому фронту. Озброєна передовою революційною теорією марксизму-ленінізму, вона розробляє її далі в процесі соціалістичної практики, в непримиренній боротьбі проти різних ухилів від генеральної лінії, за ленінську партійність теорії, в боротьбі проти різних перекручувань та ревізій марксизму-ленінізму.

Вся теоретична праця на філософському фронті повинна бути нерозривно пов'язана з задачами соціалістичного будівництва, повинна служити революційній практиці.

Товариство войовничих матеріалістів-діалектиків являє собою пролетарську масову організацію, що об'єднує передових, свідомих учасників соціалістичного будівництва, що ведуть на основі генеральної лінії комуністичної партії боротьбу за теоретичні основи марксизму-ленінізму проти всіх видів ідеалізму в його грубом і прикритому серпанком вигляді, проти релігійної проповіді її буржуазної методології в різних галузях теорії, проти усякого ревізіонізму й опортунізму.

Розробка й пропаганда марксистсько-ленінської філософії, заглиблення її в усі галузі науки й практики повинна вестись на основі більшовицької непримиренної боротьби на два фронти — проти механіцизму, що являє собою на даному етапі головну небезпеку, і проти меншовикуватого ідеалізму й примиренства до них.

Вся діяльність Товариства повинна бути просякнута ленінською партійністю філософії й всіх конкретних наук, підпорядкована активному захисту генеральної лінії партії проти правого ухилу, як головної небезпеки на даному етапі, проти „лівих“ загнбів й контрреволюційного троцькізму й примиренства до них.

2. Виходячи з вищенаведеного, Всеукраїнське т-во ВМД в своїй роботі ставить за основу такі завдання:

1) Розробку ленінської філософської спадщини й на підставі цього позитивну розробку бойових актуальних питань марксо-ленінської філософії.

2) Критику й викриття представників буржуазної ідеалістичної філософії в СРСР й за кордоном.

3) Критику ревізіонізму в філософії — і в першу чергу викриття механіцизму й меншовикуватого ідеалізму, а також примиренства до них.

4) Розробку актуальних проблем історичного матеріалізму, особливо проблем переходового періоду.

5) Розробку методологічних проблем сучасного природознавства й техніки в щільному ув'язанні з задачами соціалістичного будівництва.

6) Розробку основних актуальних питань антирелігійної роботи.

В своїй масовій роботі Товариство ставить своїм завданням всебічне розгортання пропаганди діалектичного матеріалізму, особливо у великих промислових центрах і районах суцільної колективізації.

Для здійснення вищенаведених завдань Товариство має право:

1) провадити закриті й відкриті збори для заслухання й обговорення доповідій членів Товариства;

2) провадити прилюдні лекції, радіолекції, диспути за участю членів Товариства й запрошених осіб;

3) видавати й розповсюджувати науково-популярну філософську літературу;

4) організувати книгозбірні;

5) закладати музеї за своєю спеціальністю;

- 6) закладати курси в питаннях своєї спеціальності;
- 7) скликати з'їзди й конференції в питаннях своєї спеціальності, а також улаштувати конференції й наради сумісно з іншими спорідненими організаціями та товариствами;
- 8) обов'язково брати активну участь в роботі інших товариств і організацій, що обговорюють й вирішують ті чи інші питання, пов'язані з теоретичними основами марксизму-ленінізму.

3. З моменту реєстрації Товариству надається право придбання конче потрібного для здійснення його завдань, що наведені в п.п. 1 і 2 цього статуту, майна, володіти таким на підставі існуючих законів, складати різні умови, що відповідають § 2 статуту, позивати й відповідати перед судом.

Склад Товариства

4. Дійсними членами Товариства можуть бути особи, що стоять на позиції діалектичного матеріалізму, погляди яких перевірені практикою в проведенні й захисті генеральної лінії партії в галузі теорії та практики будівництва соціалізму й в боротьбі на два фронти проти різного роду ревізій та перекручувань марксо-ленінської теорії.

5. Особи, що вступають в дійсні члени Товариства, подають до осередку Товариства заяву, додаючи рекомендацію двох членів його.

6. Питання про прийом в члени ТВМД вирішується районним бюро або Центральним Правлінням ТВМД.

7. Члена Товариства сплачують 1 крб. вступних та щорічні членські внески в розмірі 2, 5 і 10 крб.

Примітка: 2 крб.— що одержують до 150 крб.

5 крб. " " від 150 до партмаксим.

10 крб. " " більш партмаксим.

8. Члени Т-ва користуються такими правами:

- 1) правом вибрати й бути вибраними до виконавчих і ревізійних органів Т-ва;
- 2) правом користування на пільгових умовах книгозбірнями, музеями й іншими установами Товариства.

9. Вибути із членів Товариства по особистій заяві особи, що бажає вибути, або за постановою $\frac{2}{3}$ наявного складу членів осередку, при чому виключення в останньому випадкові може бути лише за п.сутности особи, що її виключають, за невідповідність вимогам, що показані цим статутом, або вчинків, що ганьблять Товариство. Погляди або вчинки, що направлені проти диктатури пролетаріату, або генеральної лінії партії, призводять до негайного виключення винуватця із членів ТВМД.

10. Особи, що вибули за особистим бажанням, можуть бути знову прийняті на загальних підставах. Ті ж, що вибули за несплату членських внесків, можуть бути зараховані знову після сплати внесків.

Кошти Товариства

II. Кошти Товариства бойовничих матеріалістів - діалектиків складаються з:

- 1) Вступних та щорічних внесків;
- 2) субсидій урядових установ та громадських організацій;
- 3) прибутків від майна, що належить товариству;
- 4) прибутків від всієї діяльності, що передбачено § 3 цього статуту.

Структура центральних органів Т-ва

12. Вищим керівним органом Всеукраїнського Т-ва ВМД є Всеукраїнський з'їзд Товариства.

13. Всеукраїнський з'їзд скликається Центральним правлінням Т-ва не менше одного разу протягом 2-х років.

14. Все український з'їзд має на меті:

- 1) розгляд відчиту правління Товариства;
- 2) розгляд і обговорення основних питань та роботи Т-ва ВМД;
- 3) вибори Центрального правління Т-ва й центральної ревізійної комісії;
- 4) зміни й доповнення статуту Товариства;
- 5) вирішення питання про ліквідацію Товариства.

15. Місця з'їздів та термін скликання визначаються правлінням Товариства. З'їзди вважаються проведеними при наявності сталого кворуму, що встановлюється правлінням Т-ва про що повідомляється в повістці про з'їзд.

16. Всі рішення з'їзду провадяться відкритим голосуванням і приймаються простою, більшістю голосів за винятком постанов про зміни й доповнення статуту й про ліквідацію Т-ва, для вирішення яких конче потрібне не менш $\frac{2}{3}$ голосів присутніх.

На випадок, коли голоси дорівнюються, питання вважаються за відхилені.

17. За вимогою ревізійної комісії, або по заяві од $\frac{1}{2}$ членів Т-ва безпосередньо, або через філії може бути скликаний позачерговий з'їзд, при чому правління Т-ва повинно скликати його не пізніше як через 3 місяці після одержання заяви.

18. Центральне правління Т-ва й ревіз. комісія вибираються в складі, що встановлений Всеукраїнським з'їздом.

19. Центральне правління Т-ва поміж з'їздами керує всією діяльністю Т-ва, організує й провадить масову пропаганду діалектичного матеріалізму, марксистсько-ленінської теорії, репрезентує Товариство у відносинах з партійними й радянськими органами, громадськими організаціями, затверджує редакцію центральних органів, організовує й провадить заходи громадського значіння, видає грошовими коштами Т-ва

20. Центральне правління Т-ва періодично заслуховує доповіді філій та осередків ТВМД й затверджує основні напрямки їх діяльності.

21. Центральне правління Т-ва збирається не менш одного разу протягом 3-х місяців.

22. Для ведення біжучої роботи й керівництва всієї діяльності ТВМД Центральне правління вибирає із свого складу президію.

Ревізійна комісія

23. Ревізійна комісія Т-ва вибирається Всеукраїнським з'їздом на час між двома черговими з'їздами в кількості не менш 3-х осіб, що не входять до складу виконавчого органу Т-ва:

24. Ревізійна комісія перевіряє виконання плянів роботи Правління Т-ва, адміністративно-господарчу діяльність його, грошову відчитність і дає свій висновок щодо вірності витрат коштів.

Районові філії

25. Районові філії організуються переважно в промислових і вишівських центрах та районах суцільної колективізації.

Районові філії на районних конференціях вибирають районове бюро, яке затверджується Центральним правлінням і провадить роботу під його керівництвом.

Осередки Товариства

26. Основною низовою ланкою ТВМД повинен бути низовий осередок ТВМД, що організовується за ви-обиничим принципом. Осередок організується на підставі заяви ініціативної групи в кількості не менш 5-ти чоловіка з осіб, що відповідають вимогам § 4 статуту. Організований осередок затверджується центральним або районним правлінням ТВМД.

27. Осередки на місцях діють на підставі цього статуту й спеціального про них положення й провадять роботу під керівництвом районних філій ТВМД, а там, де їх немає, під керівництвом центрального правління.

28. Для постійного керівництва роботою осередків на зборах членів даного осередку вибирається бюро осередку на термін не більш одного року, в кількості не менш трьох осіб.

29. Осередки Т-ва повинні подавати районному бюро, а коли його немає Всеукраїнському правлінню ТВМД прибутково-видаткові кошториси, протоколи загальних зборів й щорічні відчити про свою діяльність.

30. Всі надходження й членські внески витрачаються осередком в межах кошторису, що затверджений районною філією або Центральним правлінням ТВМД з обов'язковим відрахуванням 10% Центральному правлінню.

31. З метою пропаганди діалектичного матеріалізму в широких колах, особливо серед робітників і колгоспників крім осередків організуються і групи сприяння ТВМД, що являють собою підготовчу ступінь до осередку.

Групи сприяння Т-ва

32. При підприємствах, фабриках, заводах, радгоспах, колгоспах, ВИШ'ах, науково-дослідних інститутах й т. ін. за ініціативою їх самих, чи то за ініціативою партійних, професійних і інших організацій можуть бути утворені групи сприяння ТВМД.

33. Членами груп сприяння можуть бути свідомі учасники соціалістичного будівництва, що ведуть на підставі генеральної лінії партії боротьбу з різного рода ухилами від марксистсько-ленінської теорії й бажають підготувати себе до вступу до ТВМД.

34. Групи сприяння провадять роботу на підставі особливого про них положення під безпосереднім керівництвом осередку або районної філії ТВМД.

Ліквідація товариства й районних філій його

35. Всеукраїнське Товариство воївоиничих матеріалістів-діалектиків може бути зліквідовано за постановою Всеукраїнського з'їзду Товариства.

36. На випадок ліквідації Т-ва, майно, що лишається, а також і кошти після ліквідації передаються державним установам, або громадським організаціям за постановою з'їзду або конференції.

37. Ліквідація районних філій Товариства провадиться за постановою районних з'їздів. Ліквідація районних філій потребує також затвердження Центрального правління Т-ва.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ГРУПИ СПРИЯННЯ ТВМД

На основі нечуваних успіхів будівництва соціалізму, завершення побудови фундаменту соціалістичної економіки, відбувається величезне піднесення культурно-політичного рівня трудящих мас, особливо робітників та колгоспного селянства. Крім того, рішуча боротьба, що розгорнулася на всіх ділянках теоретичного фронту, викриття буржуазних та дрібно-буржуазних теорій та перекинувань марксизму-ленінізму з боку представників механіцизму та меншовикувального ідеалізму, що є теоретичними основами правого та „лівого“ ухилив у партії, викликали з боку широких трудящих мас величезний потяг до оволодіння марксо-ленінською теорією, особливе діалектичним матеріалізмом.

Перед ТВМД повстали завдання перетворення його в масову філософську організацію, що об'єднує широкі кола партійного, комсомольського, робітничого та колгоспного активу, а також наукових та технічних робітників, що стоять на позиціях діалектичного матеріалізму в боротьбі за генеральну лінію партії.

Одною з основних організаційних форм ТВМД, через які можливе здійснення цих завдань по об'єднанню широких трудящих мас, по пропаганді діалектичного матеріалізму повинні стати групи сприяння ТВМД при підприємствах, радгоспах, колгоспах та учбових закладах.

Членами груп сприяння можуть бути свідомі учасники соціалістичного будівництва, які провадять на основі генеральної лінії партії боротьбу з різними ухилами від марксо-ленінської теорії і бажають підготувати себе до вступу в ТВМД.

Групи сприяння мають за завдання:

- 1) Широку пропаганду діалектичного матеріалізму в масах партійців та комсомольців, робітників та колгоспників, науково-технічних робітників та студентства.
- 2) Боротьбу за генеральну лінію партії, за чистоту марксо-ленінської теорії — пропаганду в масах партійних рішень та допомога в організації та роботі мережі партійної освіти.
- 3) Поглиблену самоосвітню роботу по оволодінню марксо-ленінською теорією і застосування методи діалектичного матеріалізму в конкретних галузях теоретичної та практичної роботи.
- 4) Активна участь в поході за оволодіння технікою.
- 5) Оволодіння теоретичними засадами антирелігійної пропаганди та масова антирелігійна пропаганда в-контакті з осередками СВБ.
- 6) Активна участь у військовій пропаганді і допомога організаціям Осоввохему, а також вивчення міжнароднього робітничого руху.
- 7) Вся робота груп сприяння повинна бути підпорядкована боротьбі за виконання плянів соціалістичного будівництва.

Конкретно робота груп сприяння повинна провадитись в таких формах:

- а) Організації зборів, гуртків по вивченню діамату, ісмату, проблем економіки переходової доби, питань національно-культурного будівництва, поточної політики, проробки рішень партії тощо.
- б) На підприємствах та установах групи беруть участь в проробці теоретичних основ господарчих плянів підприємств та установ, включаються в похід за техніку, беруть участь в розробці питань зустрічних плянів, ударництва, соцзмагання, в боротьбі за виконання промфінплянів тощо.
- в) В учбових закладах беруть участь в обговоренні учбових плянів та програмів, домагаючись прославлення їх методологією діалектичного матеріалізму, провадять роботу по марксо-ленінській підготовці нових наукових кадрів і ведуть боротьбу з різними проявами буржуазних та дрібнобуржуазних теорій і з перекинуванням марксо-ленінської теорії.
- г) В колі осплах, радгоспах та МТС групи сприяння займаються пропагандою марксизму-ленінізму в широких масах колгоспників, бідоти та середняків, беруть активну участь в роботі по колективізації села, в проведенні господарчо-політичних кампаній та у всій організаційно-виробничій роботі, а також допомагають місцевим організаціям в розв'язанні завдань культурної революції на селі.

Групи сприяння організуються при наявності ініціативної групи не менше як з 5 осіб. На організаційних зборах обирається бюро групи в складі 3—5 осіб, з них 1 секретаря.

Примітка: Коли група нараховує не більше 5 членів, вибирається лише секретар, який і керує роботою групи.

Бюро розробляє плян роботи групи, який затверджується на загальних зборах.

Бюро групи обирається на рік.

Протокол організаційних зборів надсилається на затвердження до місцевого осередку ТВМД, а коли такого немає — до районної філії або Всеукраїнського правління ТВМД.

Для членів груп сприяння встановлюються членські внески в розмірі:

для робітників	1 крб. 20 коп. на рік.
„ колгоспників	— 60 „ „ „
„ студентства та	
військових	— 30 „ „ „

Для службовців, наукових робітників, аспірантів, що заробляють до 150 крб. п. рік., — 1 крб. 20 коп., що заробляють до 280 крб. — 3 крб. на рік.
більше 280 крб. — 6 крб. на рік.

ЗМІСТ

	Стор.
Завдання марксистсько-ленінської філософії в світлі ухвал XVII партконференції	3
<i>Сталін Й.</i> Про деякі питання історії більшовізму	13
<i>Штайнберг Е.</i> Троцькізм — передовий загін буржуазної контрреволюції	21
<i>Степовий Т.</i> Перекручення в матеріялістичному розумінні історії Плеханова	70
<i>Блудов Я., Левик Р., Семковський С.</i> До 100-роковин смерті Гегеля	80
<i>Гайбов І., Ігнатюк Д.</i> Соціяльні джерела й клясова функція релігії	86
<i>Юринець В.</i> Про книгу Макса Адлера „Підручник матеріялістичного розуміння історії“	102
<i>Абдула П., Уральцев М. і Кушик А.</i> Про книгу П. Демчука: „Розклад сучасної буржуазної філософії“	111
<i>Гофман, Новіков М. і Юринець В.</i> Про підручник „Диалектический материализм“ під редакцією Аїзенберга, Тимянського, Широкова	120
<i>Біляєв Ф., Степовий Т.</i> Про „Очерки исторического материализма“ під редакцією Медведева і Шрвіндта	138
<i>Генес С.</i> Досвід складання програм для медичних вишів	146
<i>Гальперін.</i> Про дискусію на психологічному фронті	154
<i>Плян</i> науково-дослідчої роботи інституту філософії та природознавства	158
<i>І. Д. Воробйов</i> (некролог)	162
Статут всеукраїнського товариства воївоначних матеріялістів-діялектиків	163
Положення про групи сприяння ТВМД	166

РЕДАКЦІЯ: Ф. Біляєв, Я. Бладов, Р. Левик,
М. Орлов, Т. Степовий, В. Юринець

„ПРАПОР МАРКСИЗМУ— ЛЕНІНІЗМУ“

6 РІК ВИДАННЯ

ЖУРНАЛ ВИХОДИТЬ 6 РАЗ
НА РІК ЗА РЕДАКЦІЄЮ:

БІЛЯЄВА Ф., БЛУДОВА Я.,
ЛЕВІКА Р., ОРЛОВА М.,
СТЕПОВОГО Т., ЮРИНЦЯ В.

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — бойовий орган марксизму-ленінізму, веде рішучу боротьбу за генеральну лінію партії, проти всяких ухилів від неї, проводячи послідовно у своїй роботі Леніновий принцип партійности філософії.

В галузі філософії журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — веде неухильну боротьбу на два фронти з механістичною ревізією марксизму, як головної небезпеки сучасного періоду, і з меншовикующим ідеалізмом

Важливішим завданням „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — є дійсне виконання накресленого, для нього. Леніним програму розробки ленінського етапу розвитку діалектичного матеріалізму, нещадна критика всіх антимарксистських і антиленінських настанов у філософії, суспільних і природничих науках, як би вони не маскувалися

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — розроблює теорію матеріалістичної діалектики, питання історичного матеріалізму в щільному зв'язку з практикою соціалістичного будівництва і всесвітньої революції.

Журнал „ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — об'єднує війовничих матеріалістів-діалектиків, для виконання цих завдань, систематично підготовляючи більшовицько-витримані філософські кадри.

„ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — має постійні відділи: Ленін і ленінізм, актуальні проблеми філософії діалектичного матеріалізму, історії філософії на Україні, сучасні течії філософської думки, історичного матеріалізму, історія матеріалізму, історія соціалізму, питання літератури і мистецтва в матеріалістичному освітленні, психології і марксизму, актуальні проблеми культурної революції, зокрема на Україні, дискусійний відділ, критика і бібліографія, відділ листування з читачами, повідомлення замітки.

„ПРАПОР МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ“ — розраховано на активних робітників партії, викладачів і слухачів комвузів, вузів, робфаків, марксистських гуртків, товаришів, що займаються самоосвітою.